

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

ANDRZEJ SZUŁCZYŃSKI

**WARTOŚCI RELIGIJNO-MORALNE RODZIN
MIGRANTÓW POLSKICH.**

**STUDIUM EMPIRYCZNE NA PODSTAWIE BADAŃ WŁASNYCH
W WYBRANYCH ŚRODOWISKACH POLONIJNYCH W SZKOCJI
W LATACH 2009-2013**

Rozprawa doktorska

Dyscyplina: nauki socjologiczne

Promotor: ks. prof. dr hab. Andrzej Zwoliński

Kraków 2023

OPIS BIBLIOGRAFICZNY

Autor: ks. Andrzej Szulczyński

Tytuł: Wartości religijno-moralne rodzin migrantów polskich. Studium empiryczne na podstawie badań własnych w wybranych środowiskach polonijnych w Szkocji w latach 2009-2013

Promotor: ks. prof. dr hab. Andrzej Zwoliński

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Kraków 2023

Liczba stron: 200 (+ 16 ankieta)

Wykresy, tabele, aneks: 106

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

CA – encyklika *Centesimus annus*

CAPI – Computer Assisted Personal Interviewing

CIC – Kodeks Prawa Kanonicznego Pio-Benedyktyński z roku 1917

CBOS – Centrum Badania Opinii Społecznej

DCHW – Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Soboru Watykańskiego II

EE – adhortacja *Ecclesia in Europa*

EG – adhortacja apostolska *Ewangelii Gaudium*

EMCC – Instrukcja *Erga migrantes caritas Christi*

UE, EU – Unia Europejska

FR – encyklika *Fides et Ratio*

GS – Konstytucja duszpasterska Soboru Watykańskiego II – *Gaudium et Spes*

HV – encyklika *Humanae vitae*

KPK – obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego

RVS – Rokeach Value Survey

SPSS – Statistical Package for the Social Science

SoV – Study of Values (psychologiczna szkoła Allporta i Vernona)

S.Th. – Suma Teologiczna św. Tomasza z Akwinu

V - Cramera – współczynnik zależności pomiędzy wartościami (lub V – Kramera)

ABSTRAKT

Praca ta opisuje wartości religijno-moralne rodzin polskich migrantów w Szkocji po wejściu do UE. Rodzina jest podstawową komórką społeczną i poddaną licznym badaniom interdyscyplinarnym kategorią socjologiczną. Rodzina odgrywa niezbywalną rolę w społeczeństwie w procesach socjalizacji pierwotnej i wtórnej, interioryzacji i przekazywaniu wartości w procesie międzypokoleniowym. Na emigracji proces ten jest spotęgowany i podlega weryfikacji w jego społecznym i kulturowym kontekście.

Emigracja wydaje się być wyzwaniem dla rodziny stojącej na progu dylematów między tożsamością a integracją w państwie przyjmującym. Sama próba opisu wartości i definicji niesie ze sobą liczne trudności, jako że wartości muszą być poddane badaniom w szerokim spectrum interdyscyplinarnym. Ale pomimo to, jak twierdzi N. Hartmann, wartości pozostają ciągle nieodkryte. W literaturze przedmiotu mówi się o kilkuset ujęciach poznawczych i wyodrębnionych 178 definicjach wartości. W tej dysertacji odwołano się do szkoły niemieckiej zainicjowanej przez G. Heppa. Wartości, wedle tej szkoły, to zinterioryzowane standardy zachowań powstałe w procesie socjalizacji i przekazywane w określonym kręgu kulturowym. Odpowiedzi respondentów na badania ankietowe kwestionariusza zostały poddane analizie statystycznego programu komputerowego o zasięgu międzynarodowym – SPSS.

Generalnie potwierdziły się hipotezy robocze. W obrębie wartości ostatecznych i podstawowych zachodzi wśród grupy badanych emigrantów dychotomia. Wartości religijne ulegają modyfikacjom właściwym w procesach redefinicji, indywidualizacji pojęć, sekularyzacji, zaś wartości podstawowe jako społeczne ulegają wzmocnieniu, zwłaszcza w odniesieniu do edukacji i transmisji międzypokoleniowej na emigracji. Konflikt moralny i etniczny, który towarzyszy emigrantom w wyborach wartości i procesach wartościowania, dokonuje się w obszarach pomiędzy tradycją a wolnością, ewangelizacją a sekularyzacją, tożsamością a integracją, ciągłością a zmianą.

SŁOWA KLUCZOWE

wartości, emigracja, rodzina, socjalizacja, interioryzacja, tożsamość, integracja

ABSTRACT

The focus of this dissertation is the religious and moral values of the Polish families in Scotland after assessing with the EU countries. Family is a fundamental social institution and a very important category for sociological research. The question of values seems a difficult challenge to describe, and it is also an interdisciplinary topic. Families play an invaluable role in society through the processes of internalizing and transforming values. The process of transforming values by migrants presents a new situation within a new social and cultural context.

Migration appears to be a new challenge for families, balancing identity and integration. The literature on the subject references 178 definition of value. According to the sociologist N. Hartmann, they are not fully investigated and researched. This dissertation consequently following after the German school initiated by G. Hepp, which defined values as standards of interiorization, as attitudes transformed at the cultural level. Answers to the questionnaire are based on using the international statistical programme – SPSS.

Working hypotheses are verified. Religious values are being redefined with the focus of individualism and secularization. Basic social values seem to have been reinforced in exile.

In this study let us recognize the ethical conflicts of migrants between tradition and freedom, between evangelization and secularization, between identity and integration, between continuity and change.

KEYWORDS

values, emigration, family, socialization, identity, integration

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I Interdyscyplinarne ujęcie wartości	10
1.1. Wartości jako przedmiot badań naukowych.....	10
1.2. Stan badań nad wartościami	14
1.3. Próba zdefiniowania pojęcia „wartość”	22
1.3.1. Wartość w ujęciu etycznym	22
1.3.2. Wartości w teologii	24
1.3.3. Wartości w psychologii	34
1.3.4. Pedagogiczne ujęcie wartości	43
1.3.5. Wartości w ujęciu socjologicznym	455
Rozdział II Współczesna migracja w Szkocji - rys historyczno-pastoralny i integracja w UE.....	48
2.1. Dokumenty Kościoła o emigracji	48
2.2. Emigracja na Wyspach Brytyjskich i w Szkocji - rys historyczny.....	52
2.3. Struktury duszpasterskie i opieka pastoralna	55
2.4. Polityka migracyjna w Unii Europejskiej	57
Rozdział III Konceptualizacja badań własnych	59
3.1. Przedmiot i cele badań	60
3.2. Problemy i hipotezy badawcze	61
3.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze	64
3.4. Kwestionariusz ankiety socjologicznej	65
3.5. Dobór próby i charakterystyka badanej populacji	65
Rozdział IV Wartości ostateczne	76
4.1. Preferencje wartości ostatecznych	78
4.2. Akceptacja prawd wiary	85
4.3. Akceptacja norm moralnych	99
Rozdział V Wartości codzienne	107

5.1. Preferencje wartości codziennych	107
5.2. Wartości patriotyczne	118
5.3. Cel i sens życia	129
Rozdział VI Wartości podstawowe	136
6.1. Wartości uznawane i postulowane	137
6.2. Wartości podzielane w Unii Europejskiej.....	153
6.3. Konflikt w dziedzinie wartości	157
Zakończenie	165
BIBLIOGRAFIA	168
WYKRESY I TABELE	195
ANEKS	198
OŚWIADCZENIE PROMOTORA.....	199
OŚWIADCZENIE AUTORA PRACY	199

WSTĘP

Dysertacja ta ujmuje problematykę wartości religijno-moralnych emigracji polskiej na Wyspach Brytyjskich, w Szkocji, po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Rodzina na emigracji, posiadająca utrwalony system wartości podlegający weryfikacji w państwach przyjmujących, stanowi ważną problematykę badawczą dla nauk społecznych, jak i dla teologii, zwłaszcza w wymiarze pastoralno-duszpasterskim.¹ Jak wskazują liczne badania porównawcze, rodzina jest wartością naczelną w systemach społecznych.² To w niej zachodzą procesy socjalizacji pierwotnej, zakorzeniając pewien pierwowzór i hierarchię określonych wartości. Rodzina powinna więc na emigracji znaleźć swoje uprzywilejowane miejsce, w którym poczucie bezpieczeństwa i jej rozwój dają poczucie godności i odpowiedzialności za przekaz wartości w relacjach międzypokoleniowych.³

W przeprowadzonych badaniach posłużono się metodą eksperymentalną przy pomocy kwestionariusza-ankiety z zastosowaniem prostego wyboru losowego. Badania te zostały poddane szczególnej analizie statystycznej przy użyciu programu komputerowego wykorzystywanego do analizy danych statystycznych – SPSS.

Ta analiza pozwala przybliżyć opisywane niejednokrotnie w literaturze przedmiotu o emigracji socjologiczne zjawisko ciągłości i zmiany w obrazie przemian społeczno-kulturowych i towarzyszącej jej problematyki wartości. Wartości, jako zagadnienie obejmujące wiele obszarów życia i działalności człowieka, stały się osobnym przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, choćby takich jak: psychologia, filozofia, socjologia, pedagogika, kulturoznawstwo, filozofia prawa, ekonomia.

W każdej z tych gałęzi wiedzy można mówić o wartościach jako osobnej subdyscyplinie. Taka szeroka perspektywa interdyscyplinarna od strony metodologicznej domaga się systematyzacji co do szczegółowego ustalenia pojęć w przyjętych w badaniach i precyzyjnego określenia porównywanych obszarów wartości uznawanych i podzielanych w procesach interioryzacji i socjalizacji. Na tym gruncie wartości odgrywają również swoją ważną rolę w wychowaniu młodego pokolenia poprzez przekaz i transmisję kulturową w ujęciu ciągłości i zmiany

¹ Por. W. Gaura, Rodzina polska na emigracji jako problem społeczny i duszpasterski, praca doktorska pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków 2021, w: https://wt.upjp2.edu.pl/fcp/RPRsbBAcHKDYILFApR0NzdGFSbRAYCwovHQoBGNhUGF4a3ANJ1cMVFJPPTIzDg/_users/code_HLUrDxsXO [dostęp 21.04.2023].

² Por. J. Mariański, Niektóre przemiany systemu wartości społeczeństwa zachodnioeuropejskiego, w: *Rocznik Nauk Społecznych*, t. XVI-XVII, 1(1988-1989), s.222.

³ Por. FC, 5; por. W. Necel, Troska o małżeństwo migranta i jego rodzinę „Erga Migrantes Caritas Christi”, w: *Ius Matrimoniale*, 13(20), 2009, s. 142n.

w społeczeństwie definiowanym jako otwartym, kształtowanym w warunkach nowych zagadnień etyki społecznej, jak kolonizacji nowych ideologii wartości,⁴ globalizacji,⁵ etosu cyberprzestrzeni i cyberczłowieka. Podejmowane badania nad emigracją porównywane w obszarach geograficznych i czasowych pozwalają uchwycić świat wartości i zmiany w nim zachodzące.

Jak już zostało to powiedziane, termin wartości ma wiele definicji i prób systematycznego opracowania. W literaturze przedmiotu wyróżniono 178 prób definicji.⁶ Ostatecznie szkoła polska zajmująca się zagadnieniem wartości w ośrodkach naukowych KUL-u i dawnego ATK przyjęła za podstawę badań niemiecką postać definicji wartości, wypracowaną przez G. Heppa. Tenże autor zdefiniował wartości jako „zinterioryzowane standardy zachowań dziedziczone przez osoby w procesie socjalizacji w kulturowym kontekście określonego społeczeństwa”.⁷

W tej pracy rozdział pierwszy, jako interdyscyplinarne ujęcie wartości, to próba systematyzacji wartości i ich poddanie wielowymiarowemu rozumieniu w naukach tj.: filozofia i etyka, teologia, socjologia, psychologia i zagadnienia związane z kulturą. Przedstawiono również stan badań określających wartości w życiu społecznym, jak i procesy wartościowania powstające na skutek przemian ciągłości i zmiany w zmieniającym się globalnym społeczeństwie pluralistycznym, jak i w środowiskach emigracyjnych. Drugi rozdział to uwzględnienie przemian na tle historycznym procesu migracji i w kontekście uwarunkowań pastoralno-duszpasterskich. Trzeci rozdział to metodologiczne studium wskazujące na zastosowane narzędzia, techniki badawcze, opisujące dobór badanej grupy rodzin emigrantów, a w konsekwencji formułujące cele i hipotezy badawcze.

Następne rozdziały, czwarty, piąty i szósty, powstały w oparciu o trójpodział wartości - przyjęty za niemiecką szkołą G. Heppa - w polskich badaniach nad wartościami religijno-moralnymi w poszczególnych grupach społecznych. W tejsze

⁴ Sformułowanie - *kolonizacja ideologii* stanowi motto przewodnie w przepowiadaniu papieża Franciszka i jest przypomniane w dalszym ciągu tej pracy. Na uwagę zasługuje fakt, że papież Franciszek podjął krytykę współczesnych areopagów etosu społecznego i kultury, takich jak globalizacja, neokolonializm czy neoliberalizm.

⁵ Już papież Jan Paweł II w erze powszechnej globalizacji proponuje *kodeks etyczny*, który pomoże zachować i ocalić wartości przed ich redefinicją w zmieniającym się obrazie i etosie społecznym; por. J. Orzeszyna, Globalizacja, w: Jan Paweł II Encyklopedia Nauczania Społecznego, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 162.

⁶ Por. R. Lautmann. Wert und Norm. Begriffsanalysen für die Sociologie. Köln, Oplanden 1969, za: J. Mierzwa, Wartości w procesie komunikowania się jednostek globalnego społeczeństwa, Z problematyki społeczno-pedagogicznej, Seminare 18-20 (2002), s. 4.

⁷ G. Hepp. Zerfall der politischen Kulturwertvorstellungen im Wandel. Mönchengladbach 1984, s. 3; por. W. Piwowarski. Wartości religijno-moralne młodzieży polskiej. w: J. Mariański, W. Zdaniewicz, Wartości religijne i moralne młodych Polaków. Raport z badań ogólnopolskich, Pallottinum, Warszawa 1991, s. 223-227.

dysertacji dotyczą one wartości uznawanych i podzielanych przez rodziny emigrantów oraz przygotowujących się do zawarcia związków małżeńskich na emigracji w środowiskach emigrantów polskich w Szkocji w latach 2009-2013.

Trójpodział ten zestawia problematykę wartości w trzech grupach: wartości osobowe, ostateczne i codzienne oraz wartości społeczne, zdefiniowane tutaj jako podstawowe.

Literatura przedmiotu, opisująca tę problematykę, odwołuje się w głównej mierze do badań w obszarze nauk społecznych z zakresu etyki społecznej, socjologii, psychologii, pedagogiki, polityki społecznej i kultury. Opracowaniom towarzyszy analiza porównawcza badań własnych z badaniami nad emigracją i reprezentowanymi przez nią wartościami w badaniach ankietowych, statystycznych i opisowych innych autorów. W opisie wykorzystano literaturę polską, która jest bardzo obszerna w zakresie wartości i badań nad polską emigracją, także obcojęzyczną - zwłaszcza w odniesieniu pojęciowym i metodologicznym.

ROZDZIAŁ I

INTERDYSCYPLINARNE UJĘCIE WARTOŚCI

Wartości i wartościowanie praktycznie obecne stają się w każdej dziedzinie życia. W tym kontekście powstaje niezmiernie ważne pytanie, jak wyglądałyby życie codzienne, relacje społeczne bez wartości i procesów wartościowania. Czy możliwa byłaby antropologiczna i kulturowa więź ludzka, czy możliwy byłby proces komunikacji społecznej i budowania obszarów wartości przyjmowanych i podzielanych w edukacji i procesach socjalizacji? Czy mogłaby istnieć rodzina jako swoiste kontinuum wartości kształtujące pierwsze uniwersalia człowieka? Wreszcie, czy istniałaby historia jako nauka wyrażająca swe sądy o przeszłości i wartościach przekazywanych pokoleniom?

Rozdział ten to próba odpowiedzi na te pytania z perspektywy głównych naukowych dziedzin, takich jak: filozofia i antropologia, teologia, psychologia, pedagogika, socjologia, ekonomia, nauki prawne czy nauki o kulturze. Literatura przedmiotu jest bardzo obszerna i ciągle podlega nowym badaniom naukowym. W samej nauce wartości stanowią istotny proces utrwalania naukowych sądów. Należałoby w tym miejscu zadać też pytanie, czy nauka i jej uprawianie mogłyby istnieć bez wartości i procesów wartościowania?

Zastosowana metoda opisowa i analiza paradygmatów wartości w oparciu o perspektywę interdyscyplinarną pozwoliła stworzyć to resume – kompendium wprowadzające w świat wartości.

1.1. Wartości jako przedmiot badań naukowych

Literatura omawianego przedmiotu, co należy zauważyć na samym początku, dotycząca wartości jest bardzo obszerna i opiera się na badaniach interdyscyplinarnych. Naukowe próby systematyzacji tego pojęcia i rozwoju badań zaczęto tworzyć pod koniec XIX wieku, najpierw na gruncie filozofii. Dopiero sukcesywnie zastosowano metody właściwe innym naukom do badania wartości. Poszczególne wartości i całe systemy wartości także ewoluują¹ w ramach złożonych procesów transformacji

¹ „Wartości i normy kulturowe często zmieniają się z upływem czasu. Wiele spośród dotyczących naszego życia osobistego norm, które dziś uważamy za oczywiste – jak przedczesne związki seksualne

kulturowej i wydaje się być uzasadnione tutaj podejście wieloaspektowe i interdyscyplinarne, które posługuje się metodami właściwymi dla danego obszaru badań. Dlatego też niejednokrotnie poszukuje się kryteriów pozwalających określić trwałość i zmienność wartości, ich odniesienia do kręgów cywilizacyjnych, etnicznych czy rasowych.

W związku z tezą A. Giddensa o kulturowym procesie przemian wartości, pojawia się pytanie o wartości transcendentne tzw. ostateczne, czyli takie wartości, które w historii i kulturze są niezmiennie, trwałe i nie podlegają ze swej natury „ewolucji kulturowej”.

Termin "wartości" początkowo wydaje się być nieostry i obszarowo zachodzący na różne dziedziny poznania i nauk społecznych. Dlatego od strony metodologicznej istnieje potrzeba ujęcia i poddania analizie tego pojęcia w kryteriach i kategoriach właściwych poszczególnym dyscyplinom. Tym bardziej, że na przestrzeni historii i wraz z rozwojem nauk społecznych, choćby takich jak: etyki, filozofii społecznej i aksjologii, politologii i antropologii społecznej, psychologii, pedagogiki, socjologii wartości, nauk o kulturze, a nawet socjolingwistyki, takie próby definicji ciągle ewoluują ku precyzyjniejszym postaciom definiowanym zgodnie z kryteriami metodologicznymi nauk, w ramach których są opisywane i uprawiane.

Jednak należy zauważyć, że próba definicji "wartości" była przedmiotem sporów i refleksji już na samym początku dziejów człowieka i historii filozofii. Pojęcie wartości występuje zarówno w naukach przyrodniczych, jak i społecznych, ale wszelkie próby definiowania napotyka tu na podstawowy i klasyczny spór, czy "wartości" same w sobie istnieją na sposób obiektywny, niezależny od świadomości podmiotów poznających, czy też są subiektywne, zależne od światopoglądu i procesów socjalizacji powstałych w określonych kręgach kulturowych.²

To następne zagadnienie, które pojawia się w dziejach myśli i metodologii, jakby obok siebie współlistniały dyskursy wartości zmiennych i niezmiennych, czyli generalnie pytanie i spór o wartości transcendentne. Naukowe dyskusje na temat transcendencji jako odniesienia do wartości religijnych i ostatecznych, są także przedmiotem dyskusji w obszarze zainteresowań socjologii kultury. Na przykład transcendencję rozumie niemiecki socjolog - T. Luckmann (1927-2016) jako fakt

czy mieszkanie razem bez ślubu – jeszcze kilkadziesiąt lat temu stały w sprzeczności z powszechnie uznawanymi wartościami”, w: A. Giddens, Socjologia, PWN, Warszawa 2007, s. 46.

² Por. R. A. Podgórski, Homo Sociologicus w strukturze wartości, Wydawnictwo Oświatowe Fosze, Rzeszów 2008, s. 23.

antropologiczny³, wynikający z korelacji indywidualizmu, faktu socjalizacji i religii. Dla T. Luckmanna religijność i jej principia moralne są zwykłą transcendencją biologicznej natury, natomiast dla innego socjologa - P. Bergera (1929-2017), tzw. „sygnały transcendencji”, opisywane w literaturze przedmiotu są zjawiskami paralelnymi do naturalnych.⁴ P. Berger wartości uniwersalne opisał jako podstawowy i konieczny warunek życia społecznego. Tenże socjolog w dyskusji o uniwersaliach idzie dalej, wyjaśniając proces zmiany wartości i podejścia do principiów religijno-moralnych w „nowoczesnym” społeczeństwie uprzemysłowionym⁵. Wskazał on również na zjawisko sekularyzacji jako procesu społeczno-kulturowego, który ogranicza dominację religijnych instytucji i symboli w zakresie religijnym⁶.

Spór ten, co należy podkreślić, już wyraźnie zaznaczył się w szkole Sokratesa u sofistów; czy istnieją w ogóle tzw. wartości absolutne? Problem ten będzie towarzyszył również Immanuelowi Kantowi, który to przyporządkował istnienie wartości absolutnych tzw. „dobrej woli”; mówiąc tym samym o ich nieinstrumentalnym charakterze.⁷

Szkoła neokantowska stała się inspiracją przede wszystkim dla Rudolfa Hermana Lotze (1817-1881) – niemieckiego lekarza i filozofa. Podjął on niezmiernie istotne kwestie, a mianowicie stosunku metafizyki do wartości i odwrotnie. Należy zauważyć, że do czasu R. H. Lotzego filozofia zajmowała się bytem jako takim bez odniesienia do wartości. R. H. Lotze postulował to, że wartości nadają sens bytom. Dlatego stawiał on na pierwszeństwo „filozofii wartości” przed klasyczną metafizyką. W związku z tym Lotze wprowadził rozróżnienie bytu, który istnieje i wartości, która mają ważność. Filozofia powinna być tedy według Lotzego nie teorią bytu, lecz filozofią wartości.

„To jeszcze nie to samo, co aksjologia; chodzi raczej o to, że filozofia winna konceptualizować i rozstrzygać wszystkie swe problemy w kategoriach wartości, a nie

³ R. Bachika, *Spiritual Culture: Transcendence of the fundamental problems of life*, w: *The Future of Religion, Toward a reconciled Society*, red. M. R. Ott, Haymarket Books, Chicago 2009, s. 245 n.

⁴ Por. Tamże, s. 246.

⁵ „it is industrial society in itself secularising” – P. Berger, *The social reality of religion*, Harmondsworth, Penguin, Dublin 1973, s. 115n.

⁶ „Secularisation has been defined as „the process by which sectors of society and culture are removed from the domination of religious institutions and symbols” (P. Berger, 1973, s. 113). Ireland, which has experienced significant process of social, economic transformation since 1950s provides a particularly interesting test case for the generally hypothesised relationship between industrialization, modernisation, and religious transformation.”, M.P. Hornsby-Smith, Ch. T. Whelan, *Religious and Moral Values, w: Values and Social Change in Ireland*, red. Ch. T. Whelan, Gill&Macmillan, Dublin 1994, s. 8. (Sekularyzacja jest procesem zachodzącym w społeczeństwie i kulturze, w trakcie którego następuje redukcja symboli i religijnych instytucji.)

⁷ Por. Tamże, 29n.

badać wartości jako takie – wartości mają być narzędziem i kryterium rozstrzygnięcia problemów, a nie przedmiotem badania.”⁸

R. H. Lotze wskazywał również na to, że normy etyczne tym różnią się od praw w naukach przyrodniczych, iż nie tracą swego znaczenia nawet wówczas, gdy nie są w istocie osiągnięte.⁹ Normy etyczne zaś odwołują się ostatecznie do „świata wartości”.¹⁰ Warto w tym miejscu wspomnieć, że określenie „świat wartości” jest autorstwa polskiego filozofa i teologa Józefa Tischnera, który tym terminem dość często się posługiwał i rozpowszechnił go w metodologii badań. Niewątpliwie wspomniany niemiecki lekarz-przyrodnik i zarazem filozof z XIX w. dokonał przełomu w dziedzinie badań nad wartościami i wyzwolił zainteresowanie problematyką wartości na obszarach innych dyscyplin naukowych.

Tę myśl podjął dalej inny teoretyk szkoły niemieckiej - filozof Fryderyk W. Nietzsche (1844-1900), który uchodził za tzw. twórcę zwrotu aksjologicznego i dał podstawy metodologiczne dla wyodrębnienia się wiedzy o wartościach uprawianej jeszcze w ramach filozofii, jaką jest aksjologia.

Nauka o wartościach przełomu XIX i XX w. wytworzyła trzy szkoły, trzy różne podejścia do problematyki wartości, jakoby próby ich klasyfikacji. Są to naturalizm, intuicjonizm i emotywizm aksjologiczny. Naturalizm aksjologiczny zakłada, że rzecz jest dlatego wartościowa, bo jest pożądana, a nie odwrotnie, że jest pożądana, ponieważ jest wartościowa. Krytykę naturalizmu podjęli przedstawiciele szkoły intuicjonizmu i emotywizmu aksjologicznego. Według intuicjonizmu wartość określa prostą i nieempiryczną cechę przedmiotu, ujmowaną poprzez akt poznawczy polegający na intuicji.

Emotywizm aksjologiczny postuluje niedefiniowalność terminów wartościujących twierdząc, że brak jest dla nich empirycznych desygnatów. W świetle takiej interpretacji wartości nie istnieją i nie mogą podlegać aktom poznania. Natomiast same terminy, jak i sądy wartościujące, służą jedynie do wyrażania postaw emocjonalnych oraz wzbudzania ich u innych.

⁸ H. Lotze - Aksjologia, początki aksjologii, w: <http://aksjologia.blogspot.ie/2009/10/herman-lotze-poczatki-aksjologii.html> [dostęp 02.10.2022].

⁹ Por. B. Czuba, I. Dudzik, Filozoficzne spojrzenie na pojęcie wartości, w: http://www.eid.edu.pl/publikacje/filozoficzne_spojrzenie_na_pojecie_wartosci,202.html [dostęp 03.10.2022].

¹⁰ Por. J. Tischner, Myślenie według wartości, Znak, Kraków 2011, s. 529.

Niezwykle ważne wydaje się być odwołanie do antropologii społecznej, w której człowiek jest podmiotem wartości i „podstawową wartością społeczną, początkiem i celem wszelkiego życia społecznego”.¹¹

Ten punkt widzenia antropologicznego podjął J. Tischner, który wskazywał, że każdy człowiek jest bytem dla siebie, ale odwołuje się ciągle do wartości i poprzez ten fakt buduje siebie jako wartość. To założenie stanowi, że człowiek żyje pośrodku wartości, które są ciągle zadane człowiekowi, są więc „wiecznym źródłem fascynacji dla ludzkiego życia i myślenia”¹².

Wartości występują tu zawsze w korelacjach, relacjach osobowych i one jako takie budzą powinność moralną.

Warto wspomnieć o konflikcie wartości w nauce. Ten swego rodzaju spór opisał Max Weber (1864-1920).¹³ Chodzi o konflikt między subiektywizmem i obiektywizmem poznawczym w naukach humanistycznych, a zwłaszcza w antropologii i naukach społecznych. Pojawia się też pytanie, co oznacza praktycznie wyłączenie sądów wartościujących w nauce, czy nauka winna być pozbawiona wartościowania, wolna od wartości. Ten metodologiczny konflikt stawia kolejne kwestie i pytania.

1. Co głosi ideał nauki wolnej od wartości?
2. Dlaczego jest on utopią?
3. Dlaczego jest to utopia kulturowo groźna?¹⁴

1.2. Stan badań nad wartościami

Problemy badawcze obszarów „wartości” napotykać na różnego rodzaju bariery metodologiczne, które z jednej strony ograniczają zakres badań naukowych, wyłączając je do poszczególnych dziedzin badawczych, z drugiej zaś postulują ich interdyscyplinarność; pokazując miejsca wspólne, sugerując by wartości były spostrzegane w szerokim spektrum wiedzy naukowej. Dlatego wartości są przede

¹¹ R. A. Podgórski, dz. cyt., s.10.

¹² J. Tischner, Myślenie według wartości, dz. cyt., s. 532.

¹³ Por. M. Weber, 'Obiektywność' poznania w naukach społecznych, w: Problemy socjologii wiedzy, PWN, Warszawa 1985, s. 44nn.

¹⁴ A. Lekka – Kowalik, Nauka wolna od wartości - groźna utopia współczesnej kultury, w: http://www.sapientiokracja.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=100:nauka-wolna-od-wartosci-grona-utopia-wspoczesnej-kultury&catid=36:agnieszka-lekka-kowalik&Itemid=64 [dostęp 03.12.2020].

wszystkim przedmiotem dyskusji w filozofii nauki, ale domagają się opisu i szczegółowej analizy innych dziedzin humanistycznych.

Znany filozof i historyk nauki na Uniwersytecie w Notre Dame, Ernan McMullin (1924-2011) stwierdził, że „wartość” jest jednym z „gładkich słów” w filozofii, które wyslizgują się, a następnie wymykają się z sieci zastawianej przez filozofów. Dlatego najpierw musimy je złapać, bo inaczej z tego, co powiemy na temat ich roli w nauce, możemy mieć tak naprawdę niewiele pożytku. Uznał zatem, że nauka jest sama w sobie obciążona wartościami, a sądy wartościujące mają charakter emocjonalny i są wręcz nie do pogodzenia z naukami przyrodniczymi.¹⁵ Autor ten dokonuje analizy pojęcia „wartość” w znaczeniu tak etymologicznym, jak i epistemologicznym. Przytoczony tu artykuł omawia to zagadnienie w podrozdziale: *Anatomia wartości*. Należy zaznaczyć, że McMullina nurtowały tak naprawdę wartości opisywane i wyrażane w języku nauki.¹⁶ W odróżnieniu od wartości opisywanych jako wynik emocjonalnych sądów, sądy naukowe nazywał *epistemicznymi*¹⁷, czyli takimi, które sensu stricte odwołują się do prawdy naukowej. Jak widać, podkreślała to wyraźnie szkoła Maxa Webera, która głosiła ową współistniejącą jedność nauki i etyki. Zobowiązywało więc to naukowców do wypowiedzania sądów wartościujących zgodnie z przekonaniem moralnym i uczciwością głoszonych ocen naukowych, choć między oceną a faktem w języku nauki istnieje zawsze pewnego rodzaju dychotomia.

Z tego względu w próbie definicji stawia się tutaj niejednokrotnie tezę, że o wartościach, podobnie jak o transcendentaliach, powinno orzekać się bardziej czym nie są, niż czym w rzeczywistości są. Rzecz ta jednak ma się inaczej w badaniach prowadzonych przez L. J. J. Wittgensteina.

Filozof wiedeński Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889-1951) podważył istnienie sądów wartościujących (w tym także sądów etycznych). Dla L. J. J. Wittgensteina nie istnieje „wartość jako wartość”, czyli „wartość sama w sobie”¹⁸.

W tym świetle nie istnieją żadne sądy wartościujące w kategoriach dobra czy zła, zatem wszystkie zdania i tezy wypowiedzane w nauce są sobie równe i równouprawnione. Dotyczy to tak samo sądów względnych jak i absolutnych. Wartościowanie, które wyrażamy pozostaje funkcją języka, gramatyki i logiki.

¹⁵Por. E. McMullan, Wartości w nauce, Zagadnienia Filozoficzne w Nauce, 1990, nr 24, s. 3.

¹⁶Taki proces oceniania w naukowo przyjętych sądach wartościujących nazywa McMullan „assessment”, który oznacza nie tylko sam akt oceny zjawiska czy badanego przedmiotu, ale decyduje o jego jakości, wielkości wyznaczając tym samym właściwą wartość., por. Tamże, dz. cyt., s.3.

¹⁷ Por. Tamże, dz. cyt., s. 6.

¹⁸Por. R. Rhees, Niektóre kierunki rozwoju poglądów Wittgensteina na etykę, Logos i Ethos, nr 1/36 (2014), s. 209n.

W Traktacie logiczno-filozoficznym Ludwig Wittgenstein prezentuje rozumienie zdania jako obiektu filozoficznie ważnego. Zdanie kumuluje w sobie problematykę filozoficzną u L. Wittgensteina, można wręcz powiedzieć, że jest centralnym pojęciem jego filozofii. Zdanie, po pierwsze, to struktura mediacyjna, po drugie, to struktura zakrywająco-odkrywająca.

„Pierwsze znaczyć ma, że zdanie odsyła do czegoś, co nie jest zdaniem oraz pośredniczy w naszym rozumieniu rzeczywistości. Drugie oznacza, że zdanie języka potocznego nie jest tworem o ostatecznie satysfakcjonującej ewidencji i jako takie domaga się krytyki. Krytyka ma pozwolić wydobyć ze zdania jego głęboką strukturę, odzwierciedlającą wiecznotrwały związek logiczny”¹⁹

W języku potocznym napotykamy na wiele symboli i pojęć, które są wynikiem umowy społecznej. Etyka i estetyka według tego filozofa są poza światem zewnętrznym i mają charakter transcendentalny. Podmiot poznający doświadcza tej transcendencji.

L. Wittgenstein mawiał, że w filozofii szczególnie owocne okazało się to, co moglibyśmy nazwać „metodą antropologiczną”, tj. wyobrażanie sobie „plemienia, pośród którego postępuje się w ten sposób...”. A gdy pewnego razu wspomniałem o powiedzeniu Göringa: „Recht ist das, was uns gefällt”, Wittgenstein stwierdził, że „nawet ono stanowi pewnego rodzaju etykę”.²⁰

Filozof ten mówił o systemach, które usiłujemy porównywać w odniesieniu do własnego zespołu symboli i gry języka, wokół którego się poruszamy.²¹ Inny wiedeński filozof, Karl Rajmund Popper (1902-1994), zajął się problemem wartości w nauce i prawdziwości stawianych sądów naukowych. Zyskał popularność i rozgłos zwłaszcza w środowiskach naukowych dziełem *Logik der Forschung (Logika odkrycia naukowego)* z 1934 r. W swym traktacie zwracał uwagę na tezy naukowe, które ulegają z czasem weryfikacji i poddane są krytyce w obliczu nowych badań. Takie stanowisko było przeciwne pozytywistom i tzw. teorii pozytywizmu logicznego, którego twórcy uważali, że teorie naukowe raz sformułowane są zasadne, obowiązujące i prawdziwe. K. R. Popper odwołał się, by podważyć tę teorię weryfikacji pozytywistów, do ogólnie

¹⁹O niektórych wartościach podstawowych, W kręgu filozofii współczesnej, red. M. Maciejczak, L. Stachurski, M. Stelmach, J. Szatan, B. Witkowska – Maksimczuk, J. Zubelewicz, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, t.2., Truskaw 2015, s. 73n.

²⁰Tamże, s. 219.

²¹ „Kiedy Wittgenstein mówi tam, że dowolna gra językowa lub system ludzkiej komunikacji są „kompletne”, ma na myśli to, że nieporozumieniem jest, jeśli dla tego, co można w nich wyrazić, staramy się znaleźć jakiś obszerniejszy i doskonalszy system. Cokolwiek można będzie wyrazić w tym nowym systemie, nie będzie tym samym, co zostało wyrażone w pierwotnej grze językowej... Kiedy badamy inne systemy etyczne niż nasz własny, istnieje szczególna pokusa, by je interpretować.”, tamże, dz. cyt., s. 220.

przyjętej przez wieki mechaniki kwantowej Newtona, którą obaliła ogólna teoria względności Einsteina. Dlatego dla K. R. Poppera każda teoria naukowa pozostaje tylko hipotezą w zakresie praw i sądów orzekających o jej wartości prawdziwej czy fałszywej. Zdecydowanie odrzucił metafizykę, która jego zdaniem stała w sprzeczności z weryfikowaniem sądów naukowych.

K. Popper wygłosił teorię falsyfikowalności w odniesieniu do sądów naukowych. Hipotezy naukowe porównywał do słupa wbitego w piasek, który z upływem czasu i warunków atmosferycznych, gdy gnije, musi być zastąpiony nowym. Tak eksperyment powtarzalny może sfalsyfikować dawną teorię. Falsyfikowalność teorii nie znajduje jednak zastosowania w psychoanalizie, marksistowskiej teorii walki klas, czy w niektórych systemach religijnych. Powodem tego jest ich metafizyczna konstrukcja, która, jak już tu powiedziano, absolutnie nie koresponduje z sędziami naukowymi. W teorii ewolucji widzi Popper stan pewnej wiedzy naukowej weryfikujący się w poszczególnych stadiach. Dobór naturalny, utrwalenie cech fenotypowych oraz adaptacja organizmów stanowią, zdaniem Poppera, dobrze zobrazowany materiał naukowy do wyrażenia sądów naukowych w odpowiednim stadium rozwoju i adaptacji zewnętrznej.

Dla K. R. Poppera istnieją trzy rzeczywiste obszary: świat materialny, świat psychiki i stanów świadomości i trzeci - świat wytworów myśli, który definiuje jako kulturę. Popper na gruncie socjologii, idąc za H. Bergsonem (1859-1941), dokonał rozróżnienia na społeczeństwo otwarte i zamknięte. Otwarte to takie społeczeństwo, które nie wzbrania się od ideologii i historycyzmów i ma charakter demokratyczny, choć w tym obszarze znaleźć się mogą jednak niebezpieczne wartości i poglądy liberalne. Społeczeństwo zamknięte cechują zatem autorytarność, totalitaryzm i autocenzura. Idea społeczeństwa zamkniętego została już opisana w „Państwie” Platona, który uchodził za prekursora czy „proroka” systemów totalitarnych.²²

Na temat wartości w naukach społecznych duży wpływ wywarł filozof urodzony w Petersburgu, a wykształcony w Magdeburgu i reprezentujący szkołę niemiecką, Nicolai Hartmann (1882-1950). Wartości dla niego mają charakter „powinnościowy” (*Sein-Sollen*). Definiuje wartości następująco: „są tym, przez co wszystko mające w nich udział jest takie, jakie jest, a mianowicie wartościowe”²³ Przypisuje wartościom charakter idealny istniejący we wzorach i figurach matematycznych, ale

²² Por. J. Szacki, Historia myśli socjologicznej, PWN, Warszawa 2002, s.210.

²³ „Werte sind dasjanige, «wodurch» alles an ihnen Teilhabende so ist, wie es ist – nämlich wertvoll” w: N. Hartmann, Ethik, Berlin u. Leipzig 1926, s. 109.

i powinnościowotwórczy w kategoriach moralnych. Filozof ten twierdził, że „nasza wiedza o wartościach jest jeszcze w stadium poszukiwań. Badamy poszczególne grupy wartości i na tej podstawie wnioskujemy, co jest w całej dziedzinie.”²⁴

Powinność określająca wartości moralne leży na przeciwnym biegunie, jak idee zawarte w wartościach. Powinność zatem u N. Hartmanna ma charakter realny dla istnienia wartości, a idee charakter transcendentalny. Taka interpretacja jest próbą połączenia fenomenologii z neokantyzmem, przy czym fenomenologia ta odbiega od klasyki Maksa Schelera czy Edmunda Husserla. Należy podkreślić, że N. Hartmann w początkach swej kariery naukowej zajmował się Platonem i jego teorią idei (*Platos Logik des Sein, 1909*). Stąd widział odwzorowanie idei w wartościach. Według niego wartości istnieją na sposób niezależny (*Ansichtseinkarakter*). Są przypisywane osobom, a wartości moralne mają swoje szczególne odniesienie do prawdy.

U J. Tischnera wartości moralne i społeczne związane są ściśle z prawdą i wolnością, tą wewnętrzną, jak i zewnętrzną, przede wszystkim polityczną i społeczną. Jak pisał ten filozof:

„Podstawową właściwością prawdy naukowej jest jej uniwersalność – prawda naukowa jest prawdą dla każdego człowieka. Dzieje się tak dlatego, iż nauka interesuje się prawdami podstawowymi, zaś prawdy podstawowe są dla wszystkich ludzi. Nie bada ona indywidualnych tajemnic serc, chyba tajemnice te wiążą się jakoś ze sprawami ogólnymi (na przykład w nauce historii). Mówi się słusznie, że nauka jest dobrem całej ludzkości. Oznacza to: nauka jest dla wszystkich. Uniwersalność nauki wyraża się w tym małym słówku ‘dla’.”²⁵

Nauka i sposób jej uprawiania osadzona jest na personalizmie wartości. „Nie chodzi tylko o to, by być człowiekiem nauki, ale o to by być wprost człowiekiem prawdy. Najpierw trzeba być człowiekiem prawdy, by można było stać się człowiekiem nauki. Wewnętrzna wierność prawdzie jest wartością, której ani ogień, ani robak nie niszczy. Od niej zaczyna się wszystko, co jest rzetelną nauką. I na niej zatrzymuje się wszelki wysiłek.”²⁶

Wartości w nauce, a zwłaszcza na gruncie nauk społecznych, znajdują swój zwrot od *osoby* ku *dobru wspólnemu*. Personalizm społeczny, jako sprzeciw wobec indywidualizmowi, marksizmowi, liberalizmowi czy ideologiom totalitarnym, w tym

²⁴ J. Makota, *Filozofia wartości według Nicolai Hartmanna*, w: *Estetyka i Krytyka*, nr 15/16 (2008–2009), s. 88.

²⁵ J. Tischner, *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, Znak 1992, s. 42n.

²⁶ Tamże, s. 44.

skrajnej formie w postaci faszyzmu, narodził się pod koniec XIX w i na początku XX wieku. Pionierami tego kierunku byli zasłużeni dla nauki społecznej Kościoła filozofowie francuscy Jacques Maritain (1882-1973) i Emmanuel Mounier (1905-1950). Maritain wprowadził wymiennie pojęcie personalizmu chrześcijańskiego z tzw. *humanizmem integralnym*. Podwaliny dała ku temu słynna szkoła w Angers w 1890 r. na odbywającym się tam Kongresie i jednocząca liberalnych katolików wobec kwestii społecznych, zwana też „szkołą pokoju społecznego”.

Odwoływanie się do prymatu osoby w realizacji dobra wspólnego, wkładu wartości osobowych i etycznych jednostki w dobro „wartości organizacji”, można znaleźć w szkole fryburskiej J. Messnera (*Das Naturrecht*) i A. F. Ultza, czy H. Pescha i w koncepcji „społecznego solidaryzmu”.²⁷

Jak komentował K. Wojtyła: „Dobro zbiorowości jest nie tylko przedmiotem czynów osoby, nie tylko jej celem jedynym, ale też jedyną miarą wartości etycznej tych czynów. Jest tedy normą etyczną”.²⁸ W naukach społecznych, „świat wartości” został uchwycony w ekonomii. Ekonomia jako nauka wyodrębniła się na początku XVIII w., ale proces kształtowania się wartości i ich odniesienia do dobra wspólnego w tym obszarze został opisany już przez starożytnych myślicieli Arystotelesa czy Ksenofonta z Aten. W wymianie dóbr podkreśla się także aksjologiczny wymiar ekonomii, który odnosi się do „maksymalizacji wyboru, kooperacji, działania zbiorowego, reintegracji sfery gospodarowania ze sferą społecznej wiarygodności, ekonomii rozwoju i zjawiska kapitału społecznego.”²⁹

Kapitał społeczny powstaje przy udziale zaufania społecznego i wytworu wspólnych wartości etycznych, które pozwalają realizować i pomnażać dobro wspólne w kategoriach społecznych i ekonomicznych. Kapitał społeczny, opisany w teoriach ekonomii J. Colemana i R. Putnama, ma charakter wspólnototwórczy, solidarnościowy, ale nade wszystko normatywny.

Rozumienie i działanie na rzecz kapitału społecznego dokonuje się przez edukację najpierw w rodzinie - w utrwalaniu wartości wspólnych, ale i w procesie socjalizacji i edukacji. Utrwalanie wartości społecznych, tj. więź i solidarność w relacjach międzyludzkich, zasada pomocniczości, zaufanie społeczne, wartość wolontariatu,

²⁷ Por. M. A. Krapiec, *Dobro wspólne*, w: *O Polityce. Wykłady otwarte*, red. A. Maryniarczyk, T. Duma, K. Stępień, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2015, s. 80.

²⁸ K. Wojtyła, *Katolicka etyka społeczna*, Instytut Jana Pawła II, KUL, Lublin 2018., s. 97.

²⁹ S. Mazur, A. Pacut, *Ekonomia społeczna i jej wartości konstytutywne*, w: *Ekonomia społeczna, Teksty*, 2006, s. 5., w: http://www.owes.info.pl/biblioteka/13_pacut_mazur_wartosci.pdf, [dostęp 10.05.2022].

troska o wartości na rzecz dobra wspólnego, przeciwdziałanie rasizmowi i dyskryminacji, respektowanie praw i obowiązków we wspólnocie, budowanie poczucia bezpieczeństwa czy wspólnoty biznesu.³⁰

Ekonomia i moralność kojarzyły się do niedawna w historii myśli społecznej, poza starożytnością, jako dwie nieprzystające do siebie nauki. W cywilizacji konfucjańskiej, inaczej jak w liberalnych teoriach i neoklasycznej ekonomii, ekonomia była silnie zakorzeniona w moralności. W tym prawdopodobnie upatruje się wzrost i postęp gospodarczy Chin.³¹

Podobną koncepcję ukształtowanych w społeczeństwie wartości religijnych i ich wpływu na gospodarkę rynkową można znaleźć w klasycznym dziele Maksa Webera – *Etyka protestancka i duch kapitalizmu* (1904 r.). Myśl tę również podejmowała katolicka nauka społeczna, począwszy od encykliki „*Rerum novarum*” oraz poprzez głęboką refleksję nauczania społecznego Jana Pawła II. Prymat człowieka jako osoby przed kapitałem i środkami produkcji jest tu rozwiązaniem kluczowym wyrażającym chrześcijański sposób pojmowania ekonomii, która musi zawsze uwzględniać na pierwszym miejscu dobro osoby ludzkiej. Jest to również zdecydowany sprzeciw wobec materializmu i ekonomii marksistowskiej³², ale i wobec programów gospodarki liberalnej. Jan Paweł II reprezentował personalizm jako filozoficzny model pojmowania świata wartości osobowych i społecznych. Ta idea w zasadniczy sposób koresponduje z tradycją Kościoła i chrześcijańską wizją rozwoju społeczno-gospodarczego i urzeczywistniania gospodarki rynkowej. Ta idea personalizmu wyrażona została w nauczaniu papieża, który mówił, że autentyczny rozwój zakłada świadomość wartości wszystkich praw należnych człowiekowi.³³ Zgodnie z myślą personalistyczną autentyczny rozwój odbywa się z poszanowaniem praw: prawa do życia, prawa do pełnego korzystania z dobrodziejstw nauki i techniki, prawa do sprawiedliwości w stosunkach pracy, prawa do życia w niezatrutym środowisku, praw związanych z życiem wspólnoty społecznej i politycznej, praw opartych na transcendentnym powołaniu człowieka, prawa do tożsamości (historycznej, kulturowej), prawa do zakładania stowarzyszeń, prawa do wspierania wszystkich ludzi w procesie

³⁰ Por. R. Szarfenberg, Teoria polityki społecznej, Wolność a polityka społeczna, Wykład 12, w: <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/tps/dzienne/> [dostęp 10.01.2020].

³¹ Por. Etyka i ekonomia, W stronę nowego paradygmatu, red. E. Mączyńska, J. Sójka, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2017, s. 12.

³² Jan Paweł II polemikę z ekonomią marksistowską ujmował w sformułowaniu, ‘błąd antropologiczny’, wskazując na prymat osoby przed kapitałem; por. CA 13.

³³ Por. Jan Paweł II, FR 43; por. Jan Paweł II, Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000, 18.03.1982, w: Jan Paweł II, Nauczanie papieskie, t. V/1, 1982, Pallotinum, Poznań 1983, s. 388.

prawdziwego rozwoju. Obowiązek postępowania moralnego i odpowiedzialności moralnej wynika z zasady chrześcijańskiej nauki społecznej, zgodnie z którą dobra zostały pierwotnie przeznaczone dla wszystkich ludzi. Zagadnienie obowiązku moralnego jest także obecne w teorii rozwoju personologicznej teorii ekonomii. „Obowiązek w powyższym ujęciu rozumiany jest podobnie: jako poczucie solidarności z przyszłymi generacjami oraz sprawiedliwość wewnątrzpokoleniowa.”³⁴

W odniesieniu do dobra wspólnego i cnót obywatelskich *zintegrowany ład społeczny* jest przedmiotem refleksji w nauczaniu społecznym papieża, a zwłaszcza w czasie pontyfikatu Jana Pawła II i jego personalistycznej wizji etyki gospodarczej, zawartej przede wszystkim w encyklikach społecznych na czele z encykliką „*Centesimus Annus*” z 1991 r. Zintegrowany ład społeczny to stan równowagi pomiędzy gospodarką rynkową, prawami kierującymi wolnym rynkiem i jego kapitałem a podmiotem życia gospodarczego, jakim jest człowiek z jego wpisaną godnością osoby ludzkiej. Można więc śmiało powiedzieć tu o humanizacji planów i perspektyw rozwoju gospodarczego, w których wartość nabywca kapitału koresponduje z kapitałem ludzkim wynikającym z praw i godności osoby i jej uczestnictwa w życiu społecznym.

W metodologii ekonomii daje się więc zauważyć - od czasów neopozytywizmu - nie do końca rozstrzygnięty i trwający do dziś spór, czy ekonomia jest nauką w znaczeniu nauk przyrodniczych i szczegółowych, czy też czysto humanistycznych odwołujących się do praw i norm etyki. Ważnym w tym temacie wydaje się być *World Congress of Accountants* z 2014 r. zorganizowany w Rzymie. Odbывające się co cztery lata spotkania branży księgowych nieprzypadkowo miały miejsce w *Wiecznym Mieście*. Uczestnicy tego programu mieli okazję wysłuchać katechezy papieża Franciszka, który w swoim przemówieniu podkreślił:

„Ekonomia i finanse są wymiarami ludzkiej działalności i mogą być okazją do spotkania, dialogu, współpracy, uznanych praw i świadczonych usług, godności potwierdzonej w pracy. Ale w tym celu konieczne jest, aby w centrum zawsze stawiać człowieka z jego godnością, przeciwstawiając się dynamice, która dąży do homologacji wszystkiego i stawiania pieniędzy na szczycie... Wówczas dominuje perspektywa utylitarna i brutalna logika - nieszanująca ludzi, co skutkuje powszechnym upadkiem wartości, solidarności i szacunku dla człowieka.”³⁵

³⁴ M. Grabowska, Filozofia personalistyczna Karola Wojtyły, a personalistyczna perspektywa rozwoju, *Polityka i Społeczeństwo*, nr 3/11/, 2013, s. 132.

³⁵ Papież Franciszek do uczestników Światowego Kongresu Księgowych, 14.11.2014, w: <https://www.vatican.va/documents> [dostęp 02.10.2020].

Jak widać Papież pokazał korupcję i walkę w systemach gospodarczych stawiających wartość pieniądza ponad dobro osoby ludzkiej, nawiązał w ten sposób do myśli E. Levinasa (1906-1995): „Esse est interesse. Człowiek jest interesownością, skrajnym synchronizmem wojny...”³⁶ Człowiek, wyzbywający się wartości, staje wobec nowych reguł kolonializmu, liberalizmu gospodarczego i zaprojektowanej etyki globalistycznej, gubiąc poczucie osoby staje się instrumentem gry politycznej i gospodarczej.

1.3. Próba zdefiniowania pojęcia „wartość”

1.3.1. Wartość w ujęciu etycznym

W zachodniej cywilizacji łacińskiej uważa się, że pojęcie „wartość” zostało opisane już w starożytności przez Platona. Mawiał on, że „rzeczy są wartościowe o tyle, o ile uczestniczą w doskonałości swych transcendentálnych pierwowzorów, czyli idei. Idee zaś pełnią rolę wyznaczników wartości rzeczy o tyle, o ile same uczestniczą w naczelnej idei dobra”.³⁷

Ten związek wartości z dobrem, co warto podkreślić, będzie towarzyszył w definiowaniu wartości do czasów wspomnianego już R. H. Lotzego. Samą próbę definicji Platona i podporządkowanie wartości ideom, i w konsekwencji transcendentálnemu dobru, podjął następnie Arystoteles. Nie zgadzał się z Platonem co do transcendentálnego charakteru dobra, akcentując jej immanentną naturę przejawiającą się w działaniu.

W filozofii klasycznej na oznaczenie bytu jako przedmiotu pożądania nie używa się wyrażenia „wartość” – przedmiot pożądania jest dobrem. Dobro w jego wymiarze transcendentálnym spełnia funkcję przyczyny celowej będącej motywem zaistnienia każdego działania osobowego.

„Dobro jest rozumiane jako realny czynnik wywołujący miłość i związane z nią osobowe stany psychiczne. Niekiedy używa się też nazw innych transcendentálników (prawda, piękno, a nawet świętość), w celu bardziej precyzyjnego określenia tego, co

³⁶ Por. E. Levinas, *Inaczej niż być lub ponad istotą*, Warszawa, Fundacja Aletheia 2000, s.13, za: *Edukacja Etyczna, Odpowiedzialność i troska: czego dowiedzieliśmy się o etyce i moralności podczas pandemii?*, red. A. Kamińska- Malandain, A. Szklarska, nr 1/330, s. 63.

³⁷ Platon, *Państwo VII*, za: T. Styczeń, *Aksjologia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, k. 2.

uzna się za wartościowe (cenne) w dziedzinach poznania, moralnego działania czy aktów religijnych”³⁸

Immanentna natura dobra i *actio* stanowi zasadę współistnienia. W historii filozofii starożytnej pojęcie dobra było polem do dyskusji między stoikami a epikurejczykami. Ci pierwsi dobro utożsamiali z cnotą, zaś drudzy dobro kojarzyli z wolnością od przykrości, czyli przyjemnością.

Recepcję Arystotelesa i wypracowanej przez niego koncepcji dobra podjął się św. Tomasz z Akwinu. Zgodność z naturą i działanie to „racje uniesprzeczniające i dla siebie, i dla wszystkich innych wartości, w stwórczym akcie Absolutu Istnienia – Dobra (Miłości), Prawdy (Poznania), czyli w absolutnie Samoistnej Wartości”³⁹

Św. Tomasz odwoływał się do pojęcia osoby i jej klasycznej definicji zaczerpniętej od A.M.S. Boecjusza – *persona est naturae rationalis individua substantia*. To z tej personalistycznej koncepcji wyprowadził pojęcie wartości, które było dla niego tożsame z dobrem. Wedle tego wzoru nie istnieją wartości poza bytem, natomiast wartość jako dobro odnosi się do transcendentalnych właściwości bytu. Filozof ten wskazał również na relację wartości do osoby i celowość bytów w odwołaniu do najwyższej racji i przyczyny istnienia wszechrzeczy. To religijne uzasadnienie transcendentaliów w odwiecznym Bycie – Bogu porządkuje i hierarchizuje *świat wartości*. Wartości wzrastają im znajdują się bliżej Absolutu, tracą zaś na wartości w oderwaniu od transcendentnej i wiecznej Idei. Wartości metodologicznie u św. Tomasza istnieją więc w kategoriach metafizycznych.

Józef Tischner, obok pozytywnej oceny tomizmu i jego wkładu w historię filozofii i etyki, podjął się jednak krytyki szkoły tomistycznej. Zarzucał jej brak metody i metodologii. Jak pisał, metodologia wiąże się ze strukturą nauki a metoda służy poszerzeniu nauki. Prowadzi to w świetle współczesnych badań i nauki do pewnego rodzaju izolacjonizmu. „Nawet filozofia zatracą w tomizmie swą klasyczną jedność, jest „parcelowana” na szereg działów.”⁴⁰

³⁸ M. A. Krąpiec, Dobro czy wartość, w: Etos nauczyciela, Problem kryterium wychowania, Lublin 2005, s. 1.

³⁹ T. Styczeń, Aksjologia, w: Encyklopedia katolicka, dz. cyt.

⁴⁰ J. Tischner, Myślenie według wartości, Znak, Kraków 2011, s. 323.

1.3.2. Wartości w teologii

Teologia i utrwalone w niej wartości chrześcijańskie w ostatnich czasach napotykać na wiele trudności. Jedną z nich jest etyka w dziedzinie wartości podstawowych, również dyskusje o chrześcijańskich wartościach na starym kontynencie - Europy i szczególnej roli Unii Europejskiej w pielęgnowaniu, czy też reinterpretowaniu polegającym niejednokrotnie na podważaniu i kontestowaniu korzeni chrześcijańskiej Europy. Odwoływanie się często do neoliberalnej filozofii i źródeł pozachrześcijańskich dla postaw i moralności mającej obowiązywać w nowych społeczeństwach otwartych, stanowi dla teologii jakże realne nowe wyzwanie.

Stary Kontynent z jego głęboką formacją historii, rolą Kościoła i papieżstwa w życiu społecznym i jej wpływem na struktury państwa, utrwalając przez wieki postawy i wartości obywatelskie jako kształtowane cnoty społeczne i osobowe, ma swoje wyjątkowe doświadczenie jedności chrześcijaństwa z transformacją społeczną i obyczajową wartości chrześcijańskich.

Kontynent europejski – rozumiany jako wspólna „Christianitas” - był przedmiotem zainteresowania papieży już od wczesnego średniowiecza, choć w tym okresie nie funkcjonowało jeszcze pojęcie Europy. Mówiono o jednej „christianitas”, wypełniającej jej geograficzne granice.

Warto przypomnieć, że samo pojęcie „Europy” zawdzięczamy właśnie papieżstwu. Jako pierwszy użył pojęcia Europy znany włoski humanista - Eneaszy Sylwiusz Piccolomini, który pod koniec życia został papieżem i przyjął imię Piusa II (1458-1464). O Europie mówił jako o wspólnocie cementowanej wartościami płynącymi z chrześcijaństwa – wymagającej obrony wobec zagrożenia ze strony Imperium Otomańskiego.⁴¹ Teraz teologia jako nauka, a przede wszystkim teologia moralna, etyka społeczna rozumiana jako katolicka nauka społeczna, stanęła wobec nowo promowanych wzorów społeczno-kulturowych, z którymi musi się zmierzyć.

Papież Benedykt XVI odniósł się do tej kwestii, przemawiając do uczestników Międzynarodowej Komisji Teologicznej: „W społeczeństwie «planetarnym», jakie powstaje w dzisiejszych czasach, opinia publiczna oczekuje od teologów przede wszystkim promowania dialogu między religiami i kulturami, wnoszenia wkładu

⁴¹ Por. M. Przeworski, 15 lat obecności Polski w EU: Myśl europejska Jana Pawła II, w: <https://ekai.pl/15-lat-obecnosci-polski-w-ue-mysl-europejska-jana-pawla-ii/> [dostęp 02.01.2020].

w rozwój etyki, której zasadniczymi punktami odniesienia byłyby pokój, sprawiedliwość, ochrona środowiska naturalnego. A są to rzeczywiście dobra podstawowe. Lecz teologia zawężona do tych szlachetnych celów utraciłaby nie tylko własną tożsamość, lecz sam fundament tych dóbr. Jak wskazuje już jej nazwa, pierwszym priorytetem teologii jest mówić o Bogu, myśleć o Bogu. A teologia nie mówi o Bogu jako o hipotezie naszej myśli. Mówi o Bogu, ponieważ sam Bóg z nami rozmawiał. Prawdziwym zadaniem teologii jest wnikanie w Słowo Boże, staranie się o jego zrozumienie, na ile to możliwe i pomaganie naszemu światu w zrozumieniu go, by w ten sposób znajdować odpowiedzi na nasze wielkie pytania. W tej pracy okazuje się też jasne, że wiara nie tylko nie jest sprzeczna z rozumem, ale otwiera rozum, poszerza nasz horyzont i pozwala nam znaleźć właściwe odpowiedzi wobec wyzwań różnych epok.”⁴²

Spór o wartości w teologii istnieje przede wszystkim w obszarze teologii moralnej. Po Soborze próbowano zrewidować teologię moralną, jej odniesienie do egzegezy biblijnej i praktyki chrześcijańskiej. W historii XX w. głośną dyskusję wokół *świata wartości* wywołała encyklika papieża Pawła VI „*Humanae vitae*” - O zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego z 25.07.1968 r.

Katolicka teologia moralna nie pozostała obojętna wobec dokonujących się na jej oczach przemian, tym bardziej, że wyłoniło się wiele nowych pytań, na które należało dać wyraźną odpowiedź. Niestety zapoczątkowane badania, obok wielu wartościowych elementów, przyniosły w rezultacie jeden, raczej negatywny efekt. Mianowicie wielu i to wielkiej klasy teologów, sugerując się rozmiarami procesów socjalnych, widzianymi jednak w skali raczej empirio-statystycznej, odeszło od tradycyjnej linii doktrynalnej Kościoła, stając na stanowisku, że dotychczasowa nauka Kościoła nie odpowiada współczesnym warunkom życia oraz świadomości moralnej ludzi i że z tego powodu winna ulec rewizji. Teoretycznych przesłanek, mających uzasadnić zmianę orientacji doktrynalnej Kościoła, szukano w koncepcji „prawa człowieka do miłości”, moralnej wartości „podstawowej intencji” małżonków, „usprawiedliwiającej etycznie poszczególne umyślnie obezwładnione akty małżeńskie, konieczności „humanizacji moralności małżeńskiej” i tym podobnych racjach.”⁴³

⁴²Benedykt XVI, Przemówienie Ojca Świętego Benedykta XVI do uczestników sesji plenarnej Międzynarodowej Komisji Teologicznej, 5 grudnia 2008, w: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/speeches/2008/december/documents/hf_ben-xvi_spe_20081205_teologica.html [dostęp 03.01.2020].

⁴³Paweł VI, Encyklika *Humanae vitae* oraz komentarz teologów moralistów środowiska krakowskiego pod kierunkiem Karola kardynała Wojtyły (przedruk z: *Notificationes e curia Metropolitana Cracoviensi*, nr 1-4 A.D. 1969, s. 71-105), w: http://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/humanae_vitae.pdf [dostęp 15.01.2020].

Szukanie wspólnej płaszczyzny dla wartości podstawowych i ostatecznych na gruncie teologii moralnej stało się również podstawą do wartości w innych naukach, z którymi teologia moralna znajdowała wspólne powiązania takich choćby, jak bioetyka, medycyna, biologia, Ale to odniesienie do wartości moralnych pozostawało również w ścisłym związku z podniesioną wcześniej na forum *Vaticanum Secundum* debatą na temat kompetencji Urzędu Piotrowego i związanej z nim nieomyślności. Jak daleko sięgała ta nieomyślność w sprawach wiary i moralności? Czy przekłada się ona na inne nauki i poziomy życia społecznego?

Wreszcie, jaka jest autorytatywność papieskiego nauczania? Czy głos Urzędu Nauczycielskiego może mieć wpływ na autorytatywne opinie (wspomniane wcześniej sądy wartościujące), wypowiedane w innych naukach? Jakie są granice tego *Autorytetu*, jak daleko sięgają sprawy *wiary i moralności* i w jakich kryteriach można je interpretować? Tu teologia moralna odwoływała się do innej dziedziny teologii systematycznej – dogmatyki i eklezjologii.

Papież Paweł VI, tłumacząc wartości moralne, ich rolę i niezbywalność w nauczaniu papieskim oraz odniesienie do fundamentów wynikających z prawa naturalnego stwierdził, że w sprawach etyki małżeńskiej Kościół jest *non est in dubio, sed in studio*⁴⁴. Co to oznaczało w praktyce? Kościół, odwołując się do wartości moralnych, mówi o ich niezmienności i niezależności od racji historycznych i politycznych, przemian gospodarczych czy społecznych i kulturowych. Źródłem dla nich jest fundament – prawo naturalne i pozostające z nim w niesprzeczności, ale w spójności prawo pozytywne objawione. Kościół jednak, pozostając w ciągłym dialogu z innymi kulturami i religiami, podejmuje ustawiczne *studium* nowych zagadnień na gruncie etyki personalnej i społecznej. Pyta o ich tożsamość z chrześcijańską wizją moralności i normatywną *praxis*.

Encyklika papieża Jana Pawła II – „*Veritatis Splendor*” z 06.08.1993 r. miała na celu uporządkowanie problematyki moralnej, zwłaszcza w czasach nasilającej się krytyki wielu teologów, głównie szkół niemieckich. Dotyczyło to głównie tzw. „Deklaracji kolońskiej” podpisanej przez 15 teologów. Jak pisał papież Benedykt XVI, był to jawny „krzyk” przeciwko Magisterium Kościoła. Szwajcarski teolog, Franz Bockle (1921-1991), chciał wprost zakwestionować wymienioną encyklikę. Uważał on,

⁴⁴ Por. Przemówienie papieża Pawła VI w ONZ, 04.10.196 i wypowiedzi z dnia 29.X.66 [AAS 58 (1966), s. 1169], w: http://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/humanae_vitae.pdf, dz. cyt., s. 8 [dostęp 15.10.2020].

że nie istnieją takie działania (czyny), które zawsze i we wszystkich okolicznościach należy zakwalifikować jako złe.

Papież Benedykt XVI, tłumacząc wartości moralne codzienne i podstawowe, wskazywał, że chrześcijaństwo odwołuje się nieustannie do ostatecznych prawd i wartości i wizji uszczęśliwiającej człowieczeństwo. Jak pisał ten papież: „Istnieją wartości, których nigdy nie wolno porzucać dla większej wartości, a nawet stoją wyżej niż zachowanie życia cielesnego. Istnieje męczeństwo. Wiara w Boga dotyczy czegoś więcej niż tylko zwykłego fizycznego przetrwania. Życie, które zostałoby kupione za cenę zaparcia się Boga, życie, które opierałoby się na ostatecznym kłamstwie, jest nie-życiem.”⁴⁵

Papież czynił męczeństwo najwyższą kategorią moralną w życiu chrześcijańskim. Według niego:

„Męczeństwo jest podstawową kategorią chrześcijańskiej egzystencji. Fakt, że męczeństwo już nie jest moralnie konieczne według teorii promowanej przez Bockle’a i wielu innych pokazuje, że zagrożona jest sama istota chrześcijaństwa... Wszystko to ukazuje, jak zasadniczo kwestionuje się autorytet Kościoła w kwestiach moralności. Ci, którzy ostatecznie odmawiają Kościołowi kompetencji w tej dziedzinie, zmuszają go do milczenia właśnie tam, gdzie granica pomiędzy prawdą a kłamstwem jest zagrożona.”⁴⁶

Zagrożenia te rodziły się i nadal są obecne tak we współczesnej nauce, jak i praktyce życia społecznego. Od czasu pozytywizmu uwidacznia się pewien konflikt pomiędzy wiarą i nauką. Wartości religijne i podstawy moralne zakorzenione w chrześcijańskim procesie wychowania i tradycji stają się zagrożone, zwłaszcza gdy stoją w sprzeczności z twierdzeniami naukowymi i wydają się być stereotypami i paradygmatami należącymi do przeszłości, które w nowych społeczeństwach demokratycznych i otwartych stają się trudne do przyjęcia w transmisji międzypokoleniowej. Teologia często przekracza dyscyplinę zamkniętą do obszarów Objawienia i dogmatów, próbuje znaleźć swoje miejsce we współczesnej nauce i życiu społecznym. Dlatego sięga po interdyscyplinarność, zachowując przy tym swoje metodologiczne podstawy i tożsamość.

Jak pisał znany filozof i teolog:

„Teologia zajmuje się różnymi rzeczami: jest teologia wartości, teologia rodziny, nawet teologia sportu. Dlaczego nie może być teologia nauki? Już w XVI wieku,

⁴⁵ Benedykt XVI, List o przyczynach kryzysu Kościoła, Dokument ten został pierwotnie opublikowany po angielsku przez EWTN w kwietniu 2019 r., w: <https://pch24.pl/benedykt-xvi-o-przyczynach-kryzysu-kosciola-pelny-tekst-po-polsku/> [dostęp 10.02.2020].

⁴⁶ Tamże.

najpierw u Filipa Melanchtona, bliskiego współpracownika Marcina Lutra a potem u teologa katolickiego Melchiora Cano, pojawiło się ciekawe pojęcie: *locus theologicus*, miejsce teologiczne... Na przykład w nauce o wieczności takim „miejszem teologicznym” była filozofia św. Augustyna czy A. Boecjusza. W okresie II Soboru Watykańskiego stały się nim słynne „znaki czasu”⁴⁷, a także *aggornamento*, swego rodzaju dopasowanie do wymogów współczesnej kultury.”⁴⁸

Pojawił się swoisty pluralizm w postrzeganiu Kościoła i jego roli w świecie ad intra i ad extra. Interpretacja myśli soborowej stawała się źródłem polemik i dyskusji na gruncie nowej eklezjologii. Narastał spór w odniesieniu do takich pojęć, jak *wspólnota wspólnot* i jej relacji do prymatu papieskiego. Znana stała się dyskusja kardynałów W. Kaspera i J. Ratzingera co do kolegialności i uprawnień lokalnych wspólnot.⁴⁹ W związku z tym powstało wiele koncepcji eklezjologicznych i pastoralnych w zetknięciu z teologią protestancką a także z optyką innych religii i światopoglądów. Pojawiły się nowe pytania, postulaty a nawet roszczenia wobec Kościoła, który musi skonfrontować się w obliczu stawianych wyzwań i nowych *znaków czasu*. Powstało wiele pytań na gruncie teologii moralnej, etyki społecznej a w konsekwencji niejednokrotnie próby relatywizacji odwiecznych wartości.

Papież Jan Paweł II zwrócił uwagę, że poszukiwanie prawdy dokonuje się na dwóch obszarach, które się wcale nie wykluczają, ale mają charakter kompensujący. Metafora dwóch skrzydeł – wiary i nauki, użyta na samym początku encykliki „*Fides et ratio*”, stała się wymownym znakiem przywrócenia pierwotnego zamysłu wyrażanego już w początkach filozofii greckiej poszukującej „*Arche*” – źródła i przasady istnienia wszechbytów.

⁴⁷ M. Heller, W. Bonowicz, B. Brożek, Z. Liana, Wierzę, żeby zrozumieć. Z Michałem Hellerem rozmawiają W. Bonowicz, B. Brożek, Z. Liana, Znak i Copernicus Center, Kraków 2016, s. 15.

⁴⁸ „Da unser Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil als theologischer Kommentar angesichts der heutigen Zeichen der Zeit konzeptiert wurde, waren bei seiner Abfassung authentische und misslungene, konsequente oder verweigerte Rezeptionem immer schon im Blick.“, B.J. Hilberath, Alte und neue Herausforderung angesichts sich wandelnder Zeichen der Zeit, w: Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute, red. P. Hünermann, Verlag Herder, Friburg 2006, s. 594.

⁴⁹ „Aus latoamerikanischer, konkret: brasilianischer Perspektive benennt er die Einschränkungen des Konepts der Kirche als einer Gemeinschaft von Gemeinschaften von Vatikanischer Seite. Das Misstrauen gegenüber den Teilkirchen zeigt sich in charakteristischen Veränderung einschlägiger Terminologie Sprach das Konzil von den Teilkirche als einer portio, d.h. einer Portion, in der ganzen sichtbar wird, so verwendet der CIC den Begriff pars, das ist nur ein Teil des Ganzen. Während LG 23 davon spricht, dass die Kirche in den und aus den Teilkirchen *ecclesiae particulares* besteht, ergänzt das Schreiben der Glaubenskongregation zu einigen Fragen der Kirche als Communio unter Rückgriff auf eine Ansprache des Papstes, dass die Teilkirche in und aus der Universalkirche bestehe. Auf die einschlägige Diskussion, u. a. zwischen den Kardinälen Kasper und Ratzinger wurde schon eingegangen. Gewiss zeigt sich schon im Zusammenhang der Virchlichung oder Einschränkung der Kollegialität, wie erst es denen, welche die Interpretationsmacht ausüben, mit der Communio-Ekklesiologie ist.” Por. B.J. Hilberath, Alte und neue Herausforderung angesichts sich wandelnder Zeichen der Zeit, w: Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute, red. P. Hünermann, Verlag Herder, Friburg 2006, s. 598n.

Papież wskazał również na fakt, że współczesna kultura doprowadziła do kryzysu filozofii jako naukę⁵⁰ a mentalność pozytywistyczna zaznaczająca się zwłaszcza w badaniach nauk szczegółowych prowadząca do odseparowania nauki od metafizyki i moralności, jak i wzmożonego kultu techniki, stała się podłożem dla filozofii nihilistycznej negującej religijny i ostateczny wymiar człowieka.⁵¹

Konflikt, który zaistniał pomiędzy nauką i wiarą, był przedmiotem dyskusji w czasach pozytywistycznej i neopoztywistycznej filozofii i stał się znaczącym polem dla rozważań wyeksponowanych w omawianej encyklice. Należy zauważyć, że z tym zagadnieniem znacznie wcześniej zmagali już się Immanuel Kant.⁵² Odniesienie wartości w stosunku do prawdy w myśli tego filozofa następuje według porządku wiary, mniemania czy wiedzy. Mniemanie i wiedza stoją tu na przeciwległych biegunach, a pośrodku filozof umiejscawia wiarę. Wiedza spełnia tu podmiotowe, jak i przedmiotowe warunki poznania. Wiara zaś jest praktycznym i subiektywnym typem poznania.⁵³

W aspekcie teoretycznym wiara niczego nie dowodzi a tym samym nie rozszerza poznania spekulatywnego. Natomiast w porządku praktycznym wiara jest tym, co pozwala uznać realność zarówno celu moralności, który jest nakazany przez rozum praktyczny, jak i warunków, przy których ów cel staje się możliwy. Tak więc dobro najwyższe i jego warunki, będące postulatami rozumu praktycznego, które Kant nazywa praktycznymi przypuszczeniami nakazanymi w porządku moralnym, mogą być uznane za prawdziwe tylko na drodze wiary.⁵⁴

Wiara u Kanta jest powinnością moralną (jako *habitus et non actus*) w dążeniu do osiągnięcia dobra najwyższego. To efekt połączenia moralności ze

⁵⁰ „Z drugiej zaś strony nie należy zapominać, że we współczesnej kulturze zmieniła się rola samej filozofii. Straciła ona status uniwersalnej mądrości i wiedzy, aby stać się stopniowo tylko jedną z dziedzin ludzkiego poznania: pod pewnymi względami została sprowadzona do roli drugoplanowej. Inne formy racjonalnego poznania zdobywały w tym samym czasie coraz większe znaczenie, podkreślając jeszcze bardziej marginesowy charakter wiedzy filozoficznej. Zamiast do kontemplacji prawdy oraz poszukiwania wstecznego celu i sensu życia, te formy racjonalności służą, a w każdym razie mogą być - a „rozum instrumentalny”, który pozwala osiągnąć doraźne cele, czerpać korzyści i sprawować władzę.”, Jan Paweł II, FR 47.

⁵¹ Por. FR 46.

⁵² „Kant zufolge führen derartige Erwägung die Vernunft zum Glauben. „ Es ist nur einzige Bedingung nach aller meinem Einsicht möglich, unter welcher dieser Zweck (ein stylisches Leben zu führen) mit allem gesamten Zwecken zusammenhängt und dadurch praktische Gültigkeit habe, nämlich das ein Gott und eine künftige Welt sei“ (Kant, Kritik der reinen Vernunft, , 2, 1787, Gesammelte Schriften 3, Berlin 1904, B 856), Der Inhalt der Religion ist demnach der Glaube an Gott und der Hoffnung auf ein ewiges Leben, in dem Gott den Ausgleich zwischen Tugend und Glück herstellt, der während des irdischen Dasein nicht erreicht wurde, Im vorliegenden Zusammenhang geht es jedoch nicht um den Gehalt der kantischen Religionsauffassung.”, G. Sans, Philosophische Gotteslehre, Eine Einführung, Kolhammer Verlag, Stuttgart 2018, s.130.

⁵³ Por. M. Sieńkowski, Podmiotowy aspekt wiary, w: Studia Gilsoniana 8, nr 3 (2019), s. 719.

⁵⁴ Tamże, por. I. Kant, Krytyka władzy sądownia, Warszawa 1986, s. 486.

szczęśliwością.⁵⁵ Eschatologiczna wizja Kanta ma potrójny wymiar a mianowicie pozytywny jako spełnienie celu i osiągnięcie dobra najwyższego poprzez udoskonalenie moralne. Druga jego wizja eschatologiczna to wizja nicości i pustki (*the end*) jako wynik destrukcji. Trzecia zaś wizja katastroficzna dla ludzkiej kondycji i moralności, związana jest z przyjściem samego Antychrysta. Tę ostatnią wizję określił filozof jako przeciwną samej naturze.⁵⁶

Taka Apokalipsa w ujęciu Kanta została wyrażona w encyklice papieża Benedykta XVI „*Spe Salvi*”. Nie ulega wątpliwości, że papież miał żywe poczucie możliwej tragedii, która ciąży nie tylko na historii świata, lecz także na historii Kościoła.

„To nie tendencja milenarystyczna skłania jednak Benedykta XVI do nowego sięgnięcia do Kanta. Ma on świadomość bliskiego niebezpieczeństwa, a także wolę zrozumienia, w jaki sposób przeszłość doprowadza do teraźniejszości. Tutaj staje się interesująca konfrontacja z epoką oświecenia. Kant uosabiał przede wszystkim iluzoryczną ufność racjonalistyczną w postęp, naukę, politykę (Kant entuzjastycznie przyjął rewolucję francuską). Jednak - jak przenikliwie zauważył papież - między wierszami *Końca wszystkich rzeczy*, przejawia się także możliwość negatywna, jakby w samym łonie optymizmu racjonalistycznego, od samego jego początku pojawiła się pewna luka. Na drugim miejscu w Kancie krzyżują się pewne nurty myśli nowożytnej, która definitywnie rozdzieliła rozum i wiarę, a w konsekwencji zredukowała religię do moralności. Religia - stwierdził Kant - jest konsekwencją wszystkich naszych obowiązków jako przykazań boskich.”⁵⁷

J. Królikowski zwrócił uwagę, że o ile w ubiegłym stuleciu dla J. Ratzingera węzłowym problemem w teologii była próba połączenia chrześcijaństwa z marksizmem w ideologii i przesłaniu teologii wyzwolenia, tak obecnie problem ten przenosi się w oderwaniu nauki i wiary, transcendencji i moralności praktycznej. Wskazuje to na poszukiwanie nowego humanizmu, czy nawet śmielej można powiedzieć, humanizmów pozbawionych religijnych racji i przesłania samego Objawienia. W praktyce oznacza to drogę wytyczoną przez filozofię nihilistyczną i liberalną do praktycznego ateizmu. Przestrzegał przed tym papież Jan Paweł II:

„Myślmy o próbach naszego czasu. Nieznane jest człowiekowi współczesnemu takie bałwochwalstwo, jak za czasów Eliasza. Próby wiary przeszły długą ewolucję.

⁵⁵ Por. M. Sieńkowski, dz. cyt., s. 727.

⁵⁶ Por. J. Królikowski, Wiara i rozumienie, w: Felietony, <http://krolikowski.diecezja.tarnow.pl/felietony/22-wiara-i-rozumienie> [dostęp 16.01.2020].

⁵⁷ Tamże.

Dziś nie stawia się pytania: „Jeśli Jahwe jest Bogiem, idźcie za Nim, jeśli Baal, idźcie za nim. Dziś usiłuje się sprawę uczynić zasadniczo nieważną. Dla człowieka przy końcu XX stulecia program brzmi: „Żyjmy tak, jak gdyby Bóg nie istniał”. Jednak, jeśli Bóg nie istnieje, wszystko wolno - stwierdził już Dostojewski. Jesteśmy poza dobrem i złem - dopowiada Nietzsche. Kiedy wiek XX zbliża się ku końcowi, mamy za sobą doświadczenia aż nazbyt wymowne i straszliwe, które świadczą o tym, co w rzeczywistości oznacza ten nietzscheański program. Ku czemu idziemy, żyjąc tak, jakby Bóg nie istniał?”⁵⁸

Sekularyzacja, jako wynik praktycznego i egzystencjalnego ateizmu⁵⁹, to droga do pozbawienia człowieka jego nadprzyrodzonej tożsamości, negująca koncepcję osoby jako istoty transcendentnej i jej integralnej jedności.⁶⁰

Problem odrzucenia religii i postulowanych wartości w wymiarze społecznym i indywidualnym, to zatem szeroki proces występujący w wielu wymiarach życia ludzkiego. A mianowicie kulturowa postać sekularyzmu zaznaczała się zwłaszcza od pozytywistycznych idei roszczących oddzielenie nauki i wiary nie tylko w naukach szczegółowych. Max Weber nazywał ten proces „odczarowaniem świata”.⁶¹ Szczegółowo wymienia się tyle definicji sekularyzacji, ile w tej dziedzinie jest badaczy opisujących to zjawisko. Stąd powstało tak wiele interpretacji i skojarzeń w odniesieniu do tego pojęcia. Warto przytoczyć, w jaki sposób rozumie sekularyzację katolicka nauka społeczna. Mianowicie zjawisko sekularyzacji jest właściwe autonomii człowieka i związanych z nim procesów poznawczych. W tym ujęciu nie stanowi przeciwstawienia się procesowi religijnej tożsamości, jest autonomicznym procesem rozwoju opartym o racjonalność, wolność wyznania, a co za tym idzie gwarantuje również w wymiarze wartości społecznych wolność Kościoła od ideologii, czy politycznych konotacji.⁶²

⁵⁸ Jan Paweł II, Homilia w czasie mszy świętej beatyfikacyjnej Anieli Salawy, odprawionej na Rynku Głównym w Krakowie, (13.08.1991 r.), w: <http://www.nauczaniejp2.pl/dokumenty/wyswietl/id/490/pkt/4/pos/11/haslo/konsekwencje+ateizmu> [dostęp 15.02.2020].

⁵⁹ Por. Jan Paweł II, Pastores dabo vobis, 6.

⁶⁰ „Kościół czerpie „zdolność rozumienia człowieka” z Bożego Objawienia. „Aby poznać człowieka, człowieka prawdziwego, człowieka integralnego, trzeba poznać Boga”, powiedział Paweł VI, przywołując następnie słowa świętej Katarzyny ze Sieny, która wyrażała w modlitwie tę samą myśl: „W Twojej naturze, wieczne Bóstwo, poznam moją naturę”. Antropologia chrześcijańska jest zatem w istocie jednym z działów teologii; z tej samej racji nauka społeczna Kościoła, zajmując się człowiekiem, interesując się nim samym i jego sposobem postępowania w świecie, „należy (...) do dziedziny (...) teologii, zwłaszcza teologii moralnej”. Tak więc zarówno interpretacja, jak i rozwiązanie aktualnych problemów ludzkiego współżycia wymaga uwzględnienia ich wymiaru teologicznego.” Jan Paweł II, CA 55.

⁶¹ Por. Sekularyzacja, w: www.wikipedia.org [dostęp 24.03.2020].

⁶² Por. J. Mariański, Sekularyzacja, w: Słownik Katolickiej Nauki Społecznej, w: www.ozokultura.pl/node/3417 [dostęp 24.03.2020].

Stanowisko to jest gwarantem autonomii poznawczej, o ile współgra z chrześcijańską antropologią. Takim przykładem rozbieżnej interpretacji w tej dziedzinie jest etyka wartości na gruncie polityki i próba fenomenologicznej interpretacji wojny Maxa Schelera jako modelu wskazanego przez F. Nietzschego – przewartościowania wartości. Próba połączenia personalizmu politycznego i socjalizmu chrześcijańskiego dokonywała się tu bezprecedensowo na gruncie chrześcijańskich wartości. W nawiązaniu do tak uprawianej filozofii niemieckiej, Maria Ossowska pisała: „zanim hitleryzm uzna humanitaryzm jako mazgajstwo, już w toku pierwszej wojny odzywają się głosy stanowiące zapowiedź tego stanowiska. Uczeń Husserla, Max Scheler wydał w 1915 roku charakterystyczną książkę pt. *Geniusz wojny (Genius des Kriges)*, która głosi najwyższą pochwałę wojny i jej zgodność z chrześcijaństwem”⁶³.

Fenomen wojny dla M. Schelera to nowy kontakt życiowy pomiędzy porządkami: indywiduum – ludu, narodu – świata – Boga.⁶⁴ Kontynuacja tej myśli to również teologia czy teologie polityczne. Konstruował je jako syntezę myśli politycznej, niemiecko - austriacki filozof Eric Voegelin (1901- 1985) w pozycji *Lud Boży*. Analizował on pojęcie kompromisu kulturowego, konserwatywnego katolicyzmu ze światem w koncepcji powstających sekt religijnych. To postać sekularyzacji jako oderwania od centralnej instytucji nadającej format i wykładnię chrześcijaństwu.⁶⁵ Amerykańskie studia nad życiem religijnym w zglobalizowanym świecie polityki i kultury (*The Center for the Study of Global Christianity*) wykazują proporcjonalny wzrost nowych kościołów, związków wyznaniowych i sekt religijnych. Dla przykładu w 2000 r. odnotowano 34 tysiące takich związków wyznaniowych, w 2012 r. 43 tysiące a w 2016 r. 45 tysięcy. Prognoza na rok 2025 przewiduje 55 tysięcy denominacji chrześcijańskich.⁶⁶ Wedle badań tego Instytutu co 10 minut w skali globalnej na świecie przybywa nowa zorganizowana grupa religijna. Sekularyzacja niesie ze sobą w miejsce przyjętej w tradycji i normatywnie obowiązującej religii chrześcijańskiej nie tylko jej dezusankcjonowanie i podważenie jej roli w życiu społecznym i politycznym, ale jako alternatywę często przedkłada próbę znalezienia religii zastępczych. Wiąże się to niejednokrotnie z niewłaściwą interpretacją Soboru Watykańskiego II, która polegała na

⁶³ M. Ossowska, O pewnych przemianach etyki walki, Warszawa 1957. s. 10.

⁶⁴ Por. A. Gniazdowski, Fenomenologia ducha niemieckiego w myśli Maksa Schelera, w: Chrześcijaństwo i Europa wobec sekularyzacji. Religia w niemieckiej myśli politycznej XX wieku, red. A. Wielomski, Ł. Święcicki, Towarzystwo Naukowe Myśli Politycznej i Prawnej, Warszawa 2018, s. 14.

⁶⁵ Por. E. Voegelin, Lud Boży, tł. M. Umińska, Ośrodek Myśli Politycznej, Warszawa 1994, Kościół i sekta, fragmenty, w: www.omp.org.pl [dostęp 18.03.2020].

⁶⁶ Por. A. Kobyliński, Hermeneutyka nieciągłości i pentekostalizacja. Współczesne metamorfozy religii chrześcijańskiej, w: Teologia i Moralność, nr 2(20), volumen 11/2016, s. 225.

pewnym przeciwstawianiu wśród samych teologów, a nawet stawianiu w pewnym konflikcie Kościoła przed Soborem i Kościoła w obliczu reformy posoborowej, jako głęboko poróżnionych i przeciwległych instytucji. Papież Benedykt XVI nazywał to zjawisko *expressis verbis* jako hermeneutykę nieciągłości.⁶⁷

Pytania o przyszłość Kościoła i jego wymiaru jedności stały się polem do dyskusji także nad adhortacją apostolską „*Evangelii Gaudium*”⁶⁸, jej koherencją i słusznym pytaniem o hermeneutykę ciągłości czy nieciągłości. Andrzej Kobyliński, idąc za amerykańskim uczonym G. Weiglem i jego znaną publikacją z 2013 r. zatytułowaną „*Katolicyzm ewangeliczny*”, pisał:

„W epoce globalizacji głębokim zmianom podlegają również religie. Jednym z najważniejszych elementów obecnego etapu dziejów religii w świecie jest niewątpliwie załamanie się teorii sekularyzacji, która została stworzona na początku ubiegłego stulecia w oparciu o rozwiązania wypracowane przez Augusta Comte’a, Emila Durkhaima i Maxa Webera. Teoria sekularyzacji, która zdominowała w XX wieku myślenie świata zachodniego o religii, zawiera twierdzenie, że procesy modernizacyjne w świecie oraz rozwój nauki i techniki prowadzą nieuchronnie, na wszystkich kontynentach, do narodzin społeczeństw ateistycznych bądź obojętnych religijnie... Załamanie się teorii sekularyzacji oznacza dzisiaj większe zainteresowanie różnymi formami religii oraz wzrost znaczenia problematyki religijnej w domenie publicznej... Współczesne metamorfozy katolicyzmu są zatem elementem większego procesu o charakterze ogólnoswiatowym, który dotyczy kształtowania się nowych form interpretacji i przeżywania fenomenu religii”.⁶⁹

Znany profesor, teolog i socjolog Paul Zulehner, uważa, że powrót chrześcijaństwa do Europy jest jak najbardziej możliwy. Mówi on, że impuls religijnego przebudzenia wyjdzie z Europy Środkowo-Wschodniej, w tym szczególnie z Polski.⁷⁰

Niektóre trendy protestanckie i kierunki wytyczane przez sekty w nowej ewangelizacji były artykułowane przez teologów i dziennikarzy podczas Zwyczajnego

⁶⁷ Por. Benedykt XVI, Wydarzenia, które zachowamy w pamięci i sercu, „*L’Osservatore Romano*” 27(2006) 2, s. 15-20, za: A. Kobyliński, *Hermeneutyka...*, dz. cyt., s. 249.

⁶⁸ Papież Franciszek mówi tu o „zbawiennej decentralizacji”, która ma urzeczywistnić się w głosie lokalnych Kościołów i ma być wykładnią lokalnych episkopatów - „Nie uważam także, że należy oczekiwać od papieskiego nauczania definitywnego lub wyczerpującego słowa na temat wszystkich spraw dotyczących Kościoła i świata. Nie jest stosowne, żeby Papież zastępował lokalne episkopaty w rozeznaniu wszystkich problemów wyłaniających się na ich terytoriach. W tym sensie dostrzegam potrzebę zbawiennej „decentralizacji”, EG 16.

⁶⁹A. Kobyliński, *Hermeneutyka...*, dz. cyt., s. 245.

⁷⁰ Por. P. Zuhler, Z Polski wyjdzie impuls, który nawróci Europę, w: <https://wiadomosci.wp.pl/z-polski-wyjdzie-impuls-ktory-nawroci-europe-6031672694772353a> [dostęp 30.02.2024].

Synodu Biskupów na temat *Rodziny* w Rzymie w 2015 r.⁷¹ Do bardzo krytycznych opinii i dyskusji doszło na Synodzie Amazońskim zwołanym w październiku 2019 r. Uprzywilejowaniem w głosach dyskusji dla lokalnego Kościoła zgodnie ze „zbawienną decentralizacją”, stały się tu między innymi postulaty dotyczące święcenia kobiet i *vir probati*. Niezwykle ważnym stało się odwołanie się do dialogu kulturowego i ekologii integralnej, nawrócenia ekologicznego, procesów inkulturacji, roli kobiety w społeczeństwie. Wspomniany P. Zuhler zinterpretował kierunek reform papieża Franciszka i jego wizji Kościoła jako drogi synodalnej, wskazał na dylemat - Kościół klerykalny czy Kościół synodalny⁷². Arcybiskup Wiednia jednak nie zgodził się z tak daleko idącą interpretacją, twierdząc, że Kościół w Amazonii i Kościół w Europie mają swoje różne wzorce kulturowe i porównanie to staje się nieadekwatne.⁷³ Ta szeroka analiza nie tylko teologiczna, ale socjologiczna i kulturowa pokazała Kościół otwarty na dialog ze światem, a jednocześnie poszukujący ciągle swojego *locus theologicus* w społeczeństwach pluralistycznych.

1.3.3. Wartości w psychologii

Opis wartości w psychologii związany jest z rozwojem psychologii osobowości jako działu psychologii ogólnej. Wyjaśnienie procesów i dynamiki zachowań znajduje swoje potwierdzenie w powtarzalnych formach, zmiennych uwarunkowanych rozwojem osobowości, a więc czasem, środowiskiem i sytuacją. Pionierem w opracowaniach takich zagadnień, jak i badań w obszarze psychologii wartości, był amerykański psycholog Gordon Allport (1897-1967). W swoich badaniach w obszarze psychologii osobowości odrzucił zdecydowanie dwie dominujące szkoły: fenomenologii, jak i behawioryzmu a posłużył się własnymi badaniami nad cechami osobowości.⁷⁴

⁷¹ Za: L. Bertocchi, A. Kobyliński, *Hermeneutyka...*, dz. cyt., s. 250.

⁷² Por. E. Goździewicz, Kościół jest wspólnotą w drodze, w: <https://e-civitas.pl/pl/kosciol/kosciol-jest-wspolnota-w-drodze>, [dostęp 24.05.2024].

⁷³ Por. A. Sporniak, Celibat normą, wyświęcanie żonatych wyjątkiem, w: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/celibat-norma-wyswiecanie-zonatyh-wyjatkciem-161078>, [dostęp 24.05.2024], por. P. Zuhler, Eine epochale Reformchance. Zum Synodalen Weg der katholischen Weltkirche, Ostfildern: Patmos Verlag 2021; recenzja W. Przygoda, w: <file:///C:/Users/Andrew/Downloads/17635-Article%20Text-36192-1-10-20220629.pdf>, [dostęp 24.05.2024].

⁷⁴ „Gordon Allport was a pioneering psychologist often referred to as one of the founders of personality psychology. He rejected two of the dominant schools of thought in psychology at the time, psychoanalysis and behaviorism, in favor of his own approach that stressed the importance of individual differences and situational variables. Today he is perhaps best remembered for his contributions to the trait theory of

Wyróżnił on trzy rodzaje cech osobowościowych, a mianowicie:

- cechy kardynalne, będące dominantą osobowości;
- cechy centralne, są to cechy wspólne dla osobowości; wśród nich można wyróżnić takie jak: życzliwość, uczciwość, wielkoduszność;
- cechy drugorzędne, które pojawiają się w określonych okolicznościach; jako przykład autor podaje tremę przed wystąpieniem publicznym.⁷⁵

Badania nad wartościami zainicjował, opisywany przez nas ojciec tzw. psychologii osobowości - G. Allport, wspólnym artykułem z P. E. Vernonem wydanym w 1931 roku, zatytułowanym „A test for personal values”. Koncepcja ta bazowała na połączeniu psychologii eksperymentalnej J. Tischnera i W. Wunda z europejską psychologią opisową szkoły W. Diltheya. Przy czym badania w psychologii eksperymentalnej odrzucały podejście filozoficzne w psychologii i były w znacznej mierze skoncentrowane nad badaniami praktycznymi.⁷⁶ Już Wilhelm Dilthey w swoich pracach podjął się opisu wartości a kontynuował to na gruncie psychologii eksperymentalnej Eduard Spranger. Wartości związał z rozumieniem typów, badając ich dominację w osobowości.⁷⁷ Spranger wyróżnił w ten sposób sześć typów osobowości:

- człowiek teoretyczny;
- człowiek ekonomiczny;
- człowiek estetyczny;
- człowiek religijny;
- człowiek społeczny;
- człowiek polityczny.⁷⁸

Psycholog ten zdawał sobie dobrze sprawę, że w rzeczywistości nie istnieją typy idealne, ale są zwykle ze sobą pomieszane, badania polegały na poszukiwaniu typów dominujących. Według tego schematu G. Allport i Ph.Vernon opracowali ankietę badającą wartości – „Study of Values”, posługując się charakterystycznym skrótem – SoV. Używali oni zamiennie w systemie pojęć badawczych – „wartość

personality. In a review of the most influential psychologists of the 20th century, Allport was ranked as the 11th most eminent psychologist.”, w: K. Cherry, Gordon’s Allport impact of Psychology of the Personality, w: <https://www.verywellmind.com/gordon-allport-biography-2795508> [dostęp 19.04.2020].

⁷⁵ Por. Tamże.

⁷⁶ Por. J. Ciecuch, Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości, Libri Libri, Warszawa 2013, s.19.

⁷⁷ „Diltheyowska psychologia uprawiana była jako nauka humanistyczna, której istotą jest rozumienie, nie zaś wyjaśnianie. Rozumienie jest właściwe dla nauk humanistycznych, a wyjaśnianie dla nauk przyrodniczych”, J. Ciecuch, dz. cyt., s.19.

⁷⁸Por. Tamże.

i zainteresowanie”⁷⁹, czy „wartość i nastawienie”. Allport i Vernon przywołali tu modelowy przykład obrączki, którą można opisywać według typów osobowości E. Sprangera. Mianowicie jako obiekt błyszczący – ocena estetyczna; obiekt wykonany z metalu – ocena teoretyczna; przedmiot o określonej wartości rynkowej – ocena ekonomiczna; symbol miłości i jedności małżeńskiej – ocena społeczna, symbol praw i powinności – ocena polityczna; obiekt *Sacrum* dla małżonków – ocena religijna.⁸⁰

W takim kontekście dokonuje się ewaluacja systemu wartości.

Na gruncie polskiej literatury psychologicznej badania te opracował Z. Zimny w 1960 r. Należy przypomnieć, że na początku ubiegłego wieku pojawił się spór metodologiczny dotyczący kwestionariuszy w psychologii, jak i stosowania metody introspekcyjnej. W tej dyskusji nie brakowało głosów natury etycznej i poddania w wątpliwość stosowania kwestionariuszy w badaniach psychologicznych. Znany jest tu spór K. Büchlera z W. Wundtem na temat tegoż eksperymentu.

G. Allport w badaniach ankietowych odwoływał się do psychologii personalistycznej i autonomii wyboru określonych wartości w procesie kształtowania życia.⁸¹ Taka koncepcja personalistyczna wiąże się ściśle z indywidualistyczną koncepcją w badaniach ankietowych dostosowanych do typologii E. Sprangera.⁸² Pomiar ten nade wszystko wykazywał małą precyzyjność w typologii mieszanej, odwoływał się do czystego typu dominującego. Taka ipsatywna konstrukcja kwestionariusza napotykała na trudności w zestawieniach statystycznych. Kwestionariusz badania wartości SoV - „generując wyniki ipsatywne, nie pozwala zatem na niezależny pomiar nasilenia preferencji któregoś z typów, a jedynie na względne zróżnicowanie preferencji w obrębie strukturalnych sześciu typów.”⁸³

Następnym krokiem milowym w udoskonaleniu kwestionariuszy wartości są badania amerykańskiego uczonego, zajmującego się psychologią społeczną, nota bene polsko-żydowskiego pochodzenia, Milтона Rokeacha (Mendel Rokicz 1918-1988). W swoich pozycjach naukowych podjął rozważania o wartościach, zwłaszcza w dwóch znamienitych publikacjach: „Beliefs, Attitudes and Values” i „The Nature of Human

⁷⁹ J. Ciecuch, Kwestionariuszowe pomiary preferencji wartości – wybrane zagadnienia, w: https://www.researchgate.net/publication/327534731_Kwestionariuszowe_pomiary_preferencji_wartosci [dostęp 10.05.2020].

⁸⁰ Por. J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu...*, dz. cyt., s. 23.

⁸¹ Por. Ch. Schüller, *Die wichtigsten Psychologen im Porträt*, Marixverlag, s.220.

⁸² E. Spranger w psychologii zainicjował nowy kierunek tzw. psychologii rozumiejącej pod wpływem szkoły W. Diltheya i jego szkoły filozofii hermeneutycznej; por., I. Alechnowicz-Skrzypek, *Rozumienie i wyjaśnianie jako metody poznania człowieka w psychopatologii i psychologii światopoglądów Karla Jaspersa*, *Przegląd Filozoficzny*, nr 2, 2016, w: https://pf.uw.edu.pl/images/NUMERY_PDF/098/PFiloz2-1634-IAlechnowicz.pdf [dostęp 10.05.2020].

⁸³ J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu...*, dz. cyt., s. 24.

Values”. Jako psycholog społeczny, analizował postawy w odniesieniu do określonej zbiorowości. Rokeach zadał sobie pytanie, czy „pojęcie postawy” powinno zajmować nadal centralną pozycję, jaką zajęło począwszy od Thomasa i Znanieckiego w socjologii i dzięki pracom Allporta w psychologii? Na pytanie to odpowiadał, iż jego zdaniem, pojęcie wartości było ważniejsze od pojęcia postawy. Uzasadniał ową odpowiedź następująco:

„Pojęcie wartości jest bardziej dynamiczne, ponieważ ma silnie rozbudowane komponenty motywacyjne, poznawcze, emocjonalne i behawioralne. Postawy i wartości są na ogół uważane za determinanty zachowania społecznego, jednak wartości determinują zarówno postawy, jak i zachowania. Jednostki dysponują większą ilością postaw niż wartości, stąd pojęcie wartości staje się ekonomiczniejszym narzędziem analitycznym do opisu i wyjaśnienia podobieństw między jednostkami, grupami, narodami, kulturami.”⁸⁴

I tak system wartości, według M. Rokeacha, kształtował się najpierw w izolacji i jest procesem uczenia się, a następnie w procesie internalizacji dokonuje się konfrontacja i niejako podświadoma obrona wyuczonego systemu w stosunku do innych. Ważnym w koncepcji M. Rokeacha wydało się być rozróżnienie wartości na dwie istotne grupy: wartości instrumentalne i wartości ostateczne. Kwestionariusz wartości M. Rokeacha, oznaczany w literaturze przedmiotu jako RVS (The Rokeach Value Survey), wymienia po 18 wartości w dwóch grupach.

Wartości ostateczne wedle tej koncepcji to:

1. Wygoda życia (prosperity, życie dostatnie);
2. Życie ekscytujące (emocjonujące, pasjonujące, aktywne);
3. Rozumienie dokonania, osiągnięcia (trwałe osiągnięcia);
4. Pokój na świecie (brak wojen i konfliktów);
5. Piękno świata (piękno natury i sztuki);
6. Równość (braterstwo, równe szanse dla wszystkich);
7. Trwałość, solidność rodziny (uczestnictwo w miłości);
8. Szczęście (zadowolenie);
9. Wolność (niezależność, wolny wybór);
10. Harmonia wewnętrzna (brak konfliktów wewnętrznych);
11. Dojrzała miłość (jedność fizyczna i duchowa);
12. Bezpieczeństwo narodowe (zabezpieczenie przed atakiem);

⁸⁴M. Rokeach, Beliefs, Attitudes and Values, 1968, s. 157n., za: J. Kościuch, Koncepcja wartości Milтона Rokeacha, Studia Philosophiae Christianae, nr 19/1, 1983, s. 84n.

13. Przyjemność (życie przyjemne, miłe, rozporządzanie wolnym czasem);
14. Zbawienie (życie wieczne);
15. Samopoważanie (szacunek dla siebie);
16. Uznanie społeczne (podziw, respekt);
17. Prawdziwa przyjaźń (ściśle partnerstwo);
18. Mądrość (dojrzałe rozumienie życia).⁸⁵

Rokeach wymienia w drugiej grupie następujące wartości instrumentalne:

1. Ambicja (uparte działanie, aspiracje);
2. Szerokość horyzontów intelektualnych (otwartość umysłu);
3. Zdolność (kompetentność, efektywność);
4. Dogodność (niefrasobliwość, wesołość, radość);
5. Czystość (systematyczność, dbałość o wygląd zewnętrzny);
6. Dzielność, odwaga (trwanie przy swoich przekonaniach);
7. Wyrozumiałość (skłonność do przebaczenia innym);
8. Skłonność do niesienia pomocy (praca na korzyść innych);
9. Uczciwość (szczerłość, prawdomówność);
10. Wyobraźnia (śmiałość, twórczość);
11. Niezależność (liczenie na siebie, samowystarczalność);
12. Intelaktualizm (inteligencja, refleksyjność);
13. Logiczność (racjonalizm, spójność myślenia);
14. Miłość (czułość, delikatność, wrażliwość);
15. Posłuszeństwo (obowiązkowość, pełnia szacunku);
16. Grzeczność, uprzejmość (układność, dobre maniery);
17. Odpowiedzialność (niezawodność, solidarność);
18. Samokontrola (umiarkowanie, powściągliwość, samodyscyplina).⁸⁶

M. Rokeach w swoich kwestionariuszach badał stabilność systemu wartości. Doszedł do przekonania, że im stabilniejszy system wartości ostatecznych, tym bardziej stabilny pozostaje system wartości instrumentalnych.⁸⁷

Stabilność, jak i system wartości, różnicował uwzględniając kategorie płci, wieku, a idąc dalej; kategorie pojęć wartości społecznych i przynależności politycznej. Stabilność wartości w odniesieniu do płci, wykazywała w kategorii żeńskiej większe

⁸⁵ M. Rokeach, *The nature of human values*, Free Press, New York 1973, s. 359.

⁸⁶ Por. J. Kościuch, *Kwestionariusz wartości Milтона Rokeacha*, *Studia Philosophiae Christianae*, nr 19/1, 1983, s.225; por. M. Rokeach, *The nature...*, dz. cyt., s. 359.

⁸⁷ Por. Tamże, s. 228.

zainteresowanie wartościami ostatecznymi w tym religijnymi i rodzinnymi, zaś w grupie męskiej dominujące stawały się zainteresowanie wartościami instrumentalnymi, dążeniem do samorealizacji i osiągnięć zawodowych. Wskazuje się tu, że wartości ulegają przewartościowaniu w wieku adolescencji i wczesnej dorosłości. Na przykład pojęcia religijne w wymiarze zagadnień ostatecznych są umniejszane w pewnym okresie życia i dopiero w pełnej dorosłości nabierają nowego znaczenia i interioryzacji. Na uwagę zasługuje fakt, że wartości rodziny były silnie akcentowane w tym kwestionariuszu przez respondentów z grupy wczesnej dorosłości.

M. Rokeach w swoich badaniach charakteryzował atrakcyjność „miłości i wrażliwości”, co opisywał jako najbardziej wyrazistą, w wieku 11 lat wartość owa znajduje się na drugim miejscu, by w wieku ok. 70 lat spaść na miejsce czternaste. Inny schemat odnosi się do „dojrzałej miłości”. Atrakcyjność tej wartości kształtuje się podobnie jak w poprzednim schemacie, z tym, że najwyższa ocena w okresie adolescencji wynosi 9, a najniższa w okresie starczym — 17. Inny schemat, którym posługuje się M. Rokeach ukazuje przebieg atrakcyjności: trwałość rodziny, pokoju oraz zdolności. Wartości te w zasadzie uzyskują przez cały czas takie same oceny kształtujące się na poziomie średnim. Jedyne wahnięcie w dół owych ocen pojawia się na pograniczu wieku studenckiego.⁸⁸

Inna grupę wartości Rokeacha stanowią wartości społeczne, zawodowe i polityczne. Na specjalną uwagę zasługują wartości postulowane w systemach społeczeństw demokratycznych.

W psychologii rozwoju podkreśla się jak dziecko poprzez naśladownictwo, często w sposób nieświadomy, utrwała wartości przekazywane przez osoby znaczące – autorytety, odrzucając swój dotychczasowy sposób wartościowania. W ten sposób dziecko dokonuje tzw. introjekcji, czyli procesu psychicznego prowadzącego do wchłonięcia sądu wartościującego osoby znaczącej i uwierzytelnienia go jako swoim własnym.⁸⁹ Akceptacja taka i interioryzacja wartości dokonuje się poprzez emocjonalną więź i przywiązanie dziecka w relacji do osoby wiążącej. Wartości utrwalone we wczesnym dzieciństwie, niejednokrotnie napotykają na konflikt w wieku szkolnym i przekwalifikowanie autorytetów. Niekiedy dochodzi do wyrzeczenia się wartości zaszczerpionych i przyjętych w dzieciństwie. Na proces wartościowania w dzieciństwie zwrócił uwagę przede wszystkim C. R. Rogers i jego szkoła psychologii

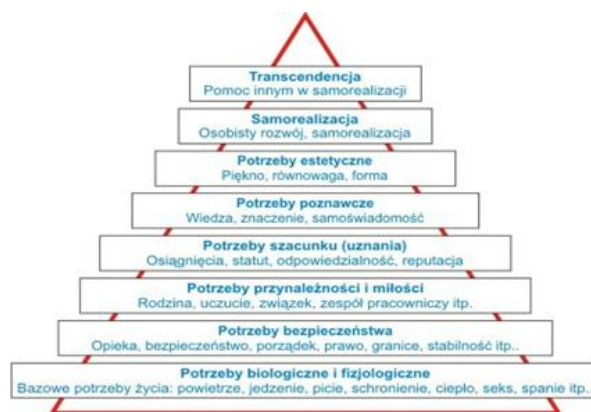
⁸⁸ Por. Tamże, s. 229.

⁸⁹ Por. J. Melibruda, Wewnętrzny proces wartościowania, w: Instytut Psychologii Zdrowia, <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/135-zdrowie-i-choroba/1492-wewnetrzny-proces-wartosciowania-jerzy-melibruda.html> [dostęp 02.10.2021].

humanistycznej. Rogers odwoływał się do fenomenologii, uznając głębię, wewnętrzny wymiar człowieka za ośrodek i centrum wartości. Istnieje tu świadome „Ja” ukształtowane głównie w dzieciństwie. Obraz tegoż „Ja” napotyka w relacjach społecznych napotyka na opór i powstające mechanizmy obronne. Największy konflikt wewnętrzny powstaje na poziomie dysonansu i napięcia powstającego między – „Ja realne” i „Ja idealne”. Terapia według Rogersa to przywrócenie poczucia tożsamości i pomoc w dążeniu do samorealizacji, jak i spełnienia osobowego.⁹⁰

Istotna dla teorii wartości i procesów wartościowania stała się modelowa piramida potrzeb, przypisywana „Ojcu psychologii humanistycznej” - Abrahamowi Maslowowi. Struktura ta pokazuje ujęcie od potrzeb podstawowych do spełnienia i samorealizacji. Aby nastąpiła droga samorealizacji na poziomach wyższych, wartości muszą być spełnione, według A. Masłowa, określane jako potrzeby podstawowe. Doświadczenie potrzeb i wartości u A. Masłowa wyrosło na podłożu projekcji jego dzieciństwa i zmagania się ze zjawiskiem dyskryminacji. Motywacja i wartościujące „Ja” to proces urzeczywistniania się i samorealizacji. Tzw. piramida A. Masłowa wskazuje na hierarchię wartości i potrzeb, które ostatecznie zapewniają człowiekowi właściwy rozwój, samospełnienie i samorealizację, a także warunkują poczucie bezpieczeństwa osobistego. Maslow uchodzi za wybitnego przedstawiciela szkoły humanistycznej i psychologii transpersonalistycznej.

Wykres 1. Piramida A. Masłowa

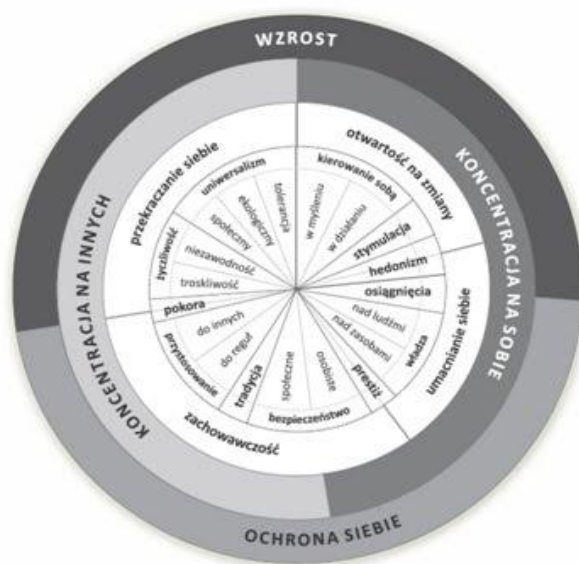
Źródło: Maslow's hierarchy of needs, <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> [dostęp 10.06.2020].

⁹⁰ Por. E. Ładosz-Kotas, C. Rogersa podejście fenomenologiczne a uzależnienie od alkoholu, w: *Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia*, nr 5, 2000, s. 22.

Szkoła Masłowa w ten sposób zaprezentowała piramidę potrzeb i wartości w hierarchicznym porządku.⁹¹ Podobną hierarchię wartości odnajdujemy u Maxa Schelera.

Innym modelem ujęcia wartości jest tzw. koło Shaloma Schwartza. Wartości, według tego psychologa społecznego, to świadome preferencje współistniejące wzajemnie. Struktura kołowa odzwierciedla kontinuum wartości. „Opisane kategorie wartości tworzą strukturę kołową, uporządkowaną według relacji podobieństwa-niepodobieństwa oraz zgodności-konfliktu interesów. Schwartz umieścił te kategorie w dwuwymiarowych przestrzeniach. (Diagram) porządkuje je według zasady podobieństwa i zgodności interesów, które - jak już napisano - mogą być grupowe, indywidualne bądź wspólne (mieszane).”⁹²

Wykres 2. Koło Schwartza

Źródło: J. Ciecuch, S. H. Schwartz, Pomiar wartości w kołowym modelu Schwartza, w: *Metody badania emocji i motywacji*, red. H. Gasiul, Difin, Warszawa 2018, s. 307-334.

W diagramie Schwartza wartości stanowią kontinuum na poziomie motywacji i pożądania. Obraz tych wartości jest bardzo ważny dla selfi osobowości i budowania poczucia wartości osoby i bezpieczeństwa w strukturze osobowości. Szkoła S. H. Schwartza podjęła badania nad wartościami. Wyróżniono 19 znaczących wartości

⁹¹ Por. <https://poradniaonline.wordpress.com/2018/04/01/dopiero-po-zaspokojeniu-potrzeby-sytosci-bezpieczenstwa-ciepla> [dostęp 15.08.2021].

⁹² P. Brzozowski, Uniwersalność struktury wartości: Koncepcja Shaloma H. Schwartza, *Roczniki Psychologiczne*, nr 5, 2002, s.37.

i przeprowadzono badania w 10 krajach (w tym także w Polsce) z uwagi na odmienne tradycje i aspekty kulturowe. Tak powstał model prezentowanych wartości w ujęciu klasycznym i zmodyfikowanym. Model zaproponowany przez Schwartza i powielany przez jego szkołę (Blisky) jest ciągle poddawany weryfikacjom i nowym badaniom. Innowacyjnym podejściem tej koncepcji dla psychologii społecznej i psychologii osobowości wydają się być wartości duchowe, kulturowe i tradycja jako istotne dziedzictwo wartości.

Tabela 1. Wartości w ujęciu klasycznym i zmodyfikowanym

4 WARTOŚCI	10 WARTOŚCI w modelu KLASYCZNYM		19 WARTOŚCI w modelu ZMODYFIKOWANYM	
OTWARTOŚĆ NA ZMIANĘ (<i>openness to change</i>)	Kierowanie sobą (<i>self-direction</i> , SD)	niezależność w myśleniu, działaniu i wyborach; twórczość; wolność	Kierowanie sobą w myśleniu (<i>self-direction- thought</i> , SDT)	niezależność myślenia; wolność w poszukiwaniu i wyborze własnych idei oraz rozwijaniu własnych umiejętności; kształtowanie własnego poglądu na świat
	Stymulacja (<i>stimulation</i> , ST)	zmienność, nowość, podniecenie	Kierowanie sobą w działaniu (<i>self-direction-action</i> , SDA)	niezależność w podejmowaniu decyzji i realizacji wybranych przez siebie celów; wolność w wyborze działań
	Hedonizm (<i>hedonism</i> , HE)	przyjemność, zmysłowe zaspokojenie	Stymulacja (<i>stimulation</i> , ST)	opis niezmienny
UMACNIANIE SIEBIE (<i>self-enhancement</i>)	Osiągnięcia (<i>achievement</i> , AC)	osobisty sukces osiągnięty dzięki własnym kompetencjom, zgodnie ze społecznymi standardami	Hedonizm (<i>hedonism</i> , HE)	opis niezmienny
	Władza (<i>power</i> , PO)	status i prestiż społeczny, dominacja nad innymi ludźmi, kontrola ludzi i zasobów	Osiągnięcia (<i>achievement</i> , AC)	osobisty sukces osiągnięty zgodnie ze społecznymi standardami (wylemnowano z opisu komponent kompetencji)
			Władza nad ludźmi (<i>power-dominance</i> , POD)	władza nad ludźmi, sprawowanie kontroli nad ludźmi
ZACHOWAWCZOŚĆ (<i>conservation</i>)			Władza nad zasobami (<i>power-resources</i> , POR)	władza nad zasobami, sprawowanie kontroli nad materialnymi i społecznymi zasobami
			Prestiż (<i>face</i> , FAC)	podtrzymywanie i ochrona swojego publicznego wizerunku, status społeczny, unikanie upokorzenia
	Bezpieczeństwo (<i>security</i> , SE)	harmonia, porządek i stabilizacja w całym społeczeństwie i relacjach międzyлюдzkich; bezpieczeństwo własne, rodziny, narodu	Bezpieczeństwo osobiste (<i>security-personal</i> , SEP)	bezpieczeństwo w najbliższym, bezpośrednim otoczeniu
			Bezpieczeństwo społeczne (<i>security-social</i> , SES)	bezpieczeństwo i stabilność w społeczeństwie
	Przystosowanie (<i>conformity</i> , CO)	ograniczanie własnych działań, dążeń, impulsów, które mogłyby krzywdzić lub denerwować innych ludzi, naruszać społeczne oczekiwania	Przystosowanie do reguł (<i>conformity-rules</i> , COR)	podporządkowanie się regułom, prawa (również formalnym wymaganiom osób sprawujących władzę)
		Przystosowanie do ludzi (<i>conformity-</i>	unikanie krzywdzenia i denerwowania innych ludzi	

Źródło: J. Cieniuch, Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Schalom Schwartz, w: <https://prezi.com/k50q5yu2vjwe/pomiar-wartosci-w-zmodyfikowanym-modelu-schaloma-schwartz/> [dostęp 21.06.2020].

Odniesienie do wartości w terapii, przede wszystkim nerwic somatycznych i noogenych, opisał te zjawiska również wiedeński psycholog Viktor Frankl,

reprezentujący tzw. trzecią szkołę wiedeńską. Jego metoda terapeutyczna, znana jako logoterapia⁹³, miała na celu przywrócić poczucie sensu i wartości ostatecznych, zwłaszcza tam, gdzie poczucie sensu życia zostało zagrożone i zdominowane przez poczucie egzystencjalnej pustki.

Należy uświadomić sobie współczesne coraz śmielsze niebezpieczne tezy stawiane z wartościowaniem, często kwestionującym prymat wartości duchowych i ostatecznych, religijnych, można wręcz powiedzieć, że dzisiaj w swej większości psychologowie i socjologowie uważają, że wszystkie hierarchie wartości są zmienne i subiektywne a każdy człowiek porządkuje wartości indywidualnie według charakterystycznych wyznaczników grup społecznych, etnicznych, narodowych, okresów historycznych i regionów świata. Od M. Schelera natomiast wywodzi się ważna klasyfikacja i zarazem hierarchizacja „świata wartości” zaproponowana przez J. Tischnera.⁹⁴

Dlatego ważne staje się ukazywanie wartości w modelach hierarchicznych, powiązanych ze sobą jak naczynia połączone, a nie zrelatywizowanych subiektywnych bytów.

1.3.4. Pedagogiczne ujęcie wartości

Wychowanie należy do fundamentalnych i podstawowych pojęć przyjętych w pedagogice. Już sam źródłosłów ‘pedagogika’, zaczerpnięty z języka greckiego – *pais* (dziecko) i *agogos* (przewodnik), wskazuje na proces wychowawczy. S. Kunowski taki proces zdefiniował jako „ciąg zmian, zachodzących w procesie wszechstronnego rozwijania człowieka.”⁹⁵

M. A. Stradowski pisał, że „wychowanie jest przedmiotem badań pedagogiki należącej do nauk społecznych i humanistycznych. Przytaczając Stefana Wołoszyna, pedagogika jest nauką o wychowaniu, o celach, treści, metodach, środkach i formach organizacyjnych procesu wychowawczego.”⁹⁶

Człowiek poprzez dynamikę rozwoju w nieustannym stawianiu się ocenia, przyjmuje wartości lub je odrzuca na rzecz innych. Wartości mają tu charakter

⁹³ Por. V. E. Frankl, *Man's search meaning, An Introduction to Logotherapy*, Hodder and Stoughton, London 1987, s. 97n.

⁹⁴ D. Mętrak, *Uniwersalność kołowej struktury wartości w rozwoju cech osobowości i preferencji pracownika*, <https://sites.google.com/site/licnostprofesionala/home/psihologiceskoe-blagopolucie-i-karerno-razviti-specialista/uniwersa> [dostęp 15.05.2020].

⁹⁵ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 1993, s. 166.

⁹⁶ M. A. Stradowski, *Wartości i ich znaczenie*, *Kwartalnik Naukowy*, nr 1(17), 2014, s. 1.

motywacyjny, jak już zostało to przedstawione w szkole psychologicznej S. H. Schwartza. Wychowanie jest więc wielowątkowym procesem pozwalającym odkrywać świat wartości.⁹⁷

Sobór Watykański II w Deklaracji o chrześcijańskim wychowaniu postuluje wychowanie do wartości moralnych, co stanowi niezbywalne prawo do poznania, przyjęcia i uznania za własne tych wartości.⁹⁸

To doskonale koresponduje ze słowami R. Ingardena: „Człowiek, dzięki ogromnej sile, która tkwi w jego naturze nieustannie wyrasta ponad swoje człowieczeństwo w drodze ku wartościom.”⁹⁹

M. Tytko zwrócił uwagę, że w procesie wychowania ważną rolę odgrywa sztuka i wychowanie do wartości aksjologicznych. Pisał on: „Najistotniejszą dla każdej teorii wychowania w szkole jest teoria wartości lub teoria dóbr. Bez właściwego rozumienia wartości, bez świadomości czym jest dobro, prawda, piękno..., nie ma fundamentu filozoficznego, nie dotyka istoty problemu, wynikającego z określonych uzewnętrznień człowieczeństwa... Mamy świadomość braku filozofii pedagogicznej, obiektywnie analizującej ogólną problematykę aksjologiczną czy agatologiczną w teoriach wychowania.”¹⁰⁰

Przywołane zostaje tu odniesienie do tomistycznej szkoły transcendentaliów i wartości tych samych uniwersalnych, niezmiennych i ponadczasowych. Sztuka i kultura otwierają pedagogikę w kierunku wychowania do wartości piękna i wartości estetycznych.

Natomiast R. Jedliński i J. Homplewicz postulują w procesie wychowania hierarchię wartości z uwzględnieniem wartości transcendentalnych. Na szczycie tej hierarchii, podobnie jak u J. Tischnera, miałyby się znaleźć wartości transcendentne o charakterze wyraźnie religijnym. Postępująca sekularyzacja i niechęć do wartości religijnych stają się obrazem społeczeństwa otwartego i informacyjnego zdominowanego przez świeckie i liberalne media, dla których hierarchia wartości jest przeżytkiem i anachronizmem. Przypominał o tym Jan Paweł II, że głęboka sekularyzacja pokazuje, jak ludzie stracili oparcie w religii, nabierają krytycznego

⁹⁷ Por. K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości*, Gdańsk 1995, s. 13.

⁹⁸ Por. DWCH 1.

⁹⁹ Za: B. Śliwowski, *Myśleć jak pedagog*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010. Por. K. Ablewicz, *Inspiracje pedagogiczne w filozofii człowieka Romana Ingardena*, w: MCDN, www.mcdn.edu.pl [dostęp 17.09.2020].

¹⁰⁰ M. Tytko, *Teoria wartości czy teoria dóbr w szkole? Realizm metafizyczny czy fenomenologia realistyczna w pedagogice?*, *Zagadnienia aksjologii edukacyjnej i edukacji aksjologicznej*, uj.edu.pl, www://ruj.uj.edu.pl [dostęp 19.09.2020].

stosunku do wszelkich wartości wyższych, budując w ten sposób relatywizm moralny i fałszywie pojętą wielokulturowość.¹⁰¹

Wartości zdobywa się również w procesie samowychowania, w procesie rozwoju osobowego i interioryzacji wartości. Okres dorastania od 12-14 i 18 lat wydaje się być trudnym, ale i może być decydującym dla przyjęcia i interioryzacji wartości religijno-moralnych. Obserwuje się tu niespójność religijną artykułowaną w wątpliwościach związanych z obrazem Boga w relacjach do własnego selfi, kwestionowanie autorytetów jako takich, osłabienie więzi z Kościołem i jej pojęciem Wspólnoty z jednej strony, zaś z drugiej stawianie wysokich standardów moralnych w odniesieniu do innych, często rodziców, nauczycieli i starszych pokoleniowo.¹⁰²

1.3.5. Wartości w ujęciu socjologicznym

Próba definicji w socjologii wartości napotyka na problem wielowymiarowego traktowania wartości w perspektywie socjologicznej. Mogą to być przekonania, obrzędy, normy moralne, normy postępowania w prawie, systemy społeczne i filozoficzne. Socjolog R. Lautman wyróżnił 178 definicji wartości na podstawie analizy 4 tysięcy publikacji na temat wartości.¹⁰³

Wartości mają tu swój charakter społeczny i kulturowy, wyrażają się z relacjach, działaniach i czynnościach człowieka i ściśle powiązane są z procesami emotywno-motywacyjnymi. Istnieją metafizycznie na dwa sposoby: obiektywnie (w przedmiotach) i subiektywnie (w umyśle oceniającego podmiotu).¹⁰⁴ F. Znaniecki kulturową formę istnienia wartości, przypisywał mitom, systemom prawnym, językowym. To decyduje o pewnej niezależności istnienia i obiektywności poszczególnych wartości.¹⁰⁵

G. Kłoska wyróżnił cztery obszary istnienia wartości w naukach społecznych. W związku z tym można definiować wartości w definicjach relatywistycznych,

¹⁰¹ Por. Rola wartości w wychowaniu, Psychologia w lżejszym wydaniu, Nurty, koncepcje, badania, w: equilibrio.blogi.com.pl [dostęp 15.02.2021].

¹⁰² Por. R. Murawski, Wiara a wychowanie, *Colloquia Theologica Ottoniana*, nr 1, 2014, s. 59-73; por. J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna Polaków*, Kraków 1991, s. 45nn.

¹⁰³ Por. R. Lautman, *Wert and Norm. Begriffsanalysen für die Sociologie*, Köln und Oplanden 1969, s. 19-98.

¹⁰⁴ Por. J. Szymczyk, Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym, w: *Zeszyty Naukowe KUL*, nr 3/247/, 2019, s.37.

¹⁰⁵ Por. F. Znaniecki, *Nauki o kulturze, Narodziny i rozwój*, PWN, Warszawa 1992, s.284, za: Szymczyk, dz. cyt., s. 37.

subiektywistycznych, relacjonistycznych i kulturowych. Kryteria tego podziału dokonują się ze względu na aspekt formalny, rzeczowy i normatywny.¹⁰⁶

J. Mariański w definicji wartości stawiał na element emotywno–motywacyjny. Wartość jest określona pewną relacją, przywiązaniem do przedmiotu lub idei bytującej w umyśle.¹⁰⁷

J. Szczepański podkreślał w swej definicji wartości i ich istnienie w kategoriach przymusu. Wartość definiuje jako „dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, w stosunku, do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do osiągnięcia odczuwają jako przymus.”¹⁰⁸ Taki wybór wartości daje poczucie komfortu i równowagi psychicznej oraz spełnienie poczucia obowiązku.¹⁰⁹

Nieco inną definicją wartości posłużył się K. Ryczan. Według tego autora wartości to „odziedziczone przez osoby w procesie socjalizacji, w kulturowym kontekście określonego społeczeństwa, zinternalizowane standardy, które służą jako kryteria ocen i preferencji faktów społecznych, opinii, przekonań oraz zasad postępowania.”¹¹⁰

Na podstawie tej definicji, autor dokonał podziału na dwie grupy: system wartości osobowych i ostatecznych. Wartości osobowe służą dobru osoby w podejmowaniu zadań, często związane są z podmiotem i intencją. Mają więc wyraźnie charakter subiektywny. Wartości osobowe niejednokrotnie w relacjach wchodzą w zakres wartości społecznych. Wartości społeczne to powszechnie akceptowane normujące porządek i harmonię we wspólnotach społecznych; niejednokrotnie wspólnota tych wartości służy dobru wspólnemu.

Wyróżnione wartości ostateczne to cel ludzkich dążeń, często w wymiarze transcendentnym i religijnym. Ale dla ateisty wartości ostateczne mają też swoją rację istnienia, choć pozbawione są celu i elementu religijnego.

K. Ryczan, wraz ze szkołą lubelską, w sformułowanej definicji wartości odwołuje się do szkoły niemieckiej socjologii G. Heppa. To właśnie na tym gruncie wartości zostały zdefiniowane jako zinterioryzowane standardy zachowań. Tak więc w szkole lubelskiej powstał klasyczny podział na wartości ostateczne, codzienne i podstawowe.

¹⁰⁶ Por. G. Kłoska, *Pojęcia teorii i badania wartości w naukach społecznych*, PAN 1982, 72nn.

¹⁰⁷ Por. J. Mariański, *W poszukiwaniu sensu życia, Szkice socjologiczno-pastoralne*, Lublin 1990, s. 167.

¹⁰⁸ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s.96-98.

¹⁰⁹ Por. Tamże.

¹¹⁰ K. Ryczan, *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, Lublin 1992, s. 25.

Ten model posłuży autorowi tej pracy w systematyzacji opracowanych badań empirycznych.

Każda kultura oparta jest o swoisty i niepowtarzalny system wartości. Pytanie o wartości staje się jakże kluczowe dzisiaj nawet w obrębie jednorodnych kultur i tradycji. W kulturze europejskiej o jednorodnych korzeniach społeczno – kulturowych, pojawiają się liczne pytania i wątpliwości co do pluralizmu etycznego, istnienia wartości i ich czasowej zmienności. Co jest wyznacznikiem wartości ostatecznych i w jakim zakresie istnieją one w społeczeństwie pluralistycznym? Czy moralność pokoleniowa i religia sprywatyzowana oscylująca w kierunku skrajnego indywidualizmu i subiektywizmu nie znajdują już miejsca na dyskusję w sektorach publicznych w społeczeństwie otwartym? Czy paradygmat „nowych” wartości może być dyktowany bezwzględnie wszystkim? Czy dyktatura wartości społecznych jest fenomenem naszych czasów?

Katolicka nauka społeczna uczy, że relacja między zasadami i wartościami jest bez wątpienia relacją wzajemności, gdyż wartości społeczne wyrażają ocenę tych określonych aspektów dobra moralnego, prowadząc w ten sposób do ładu moralnego w życiu społecznym.¹¹¹

Wolność rodząca pluralizm propozycji prowadzi społeczeństwo do przejścia od świata losu, zdecydowanego i zaplanowanego, do świata wyboru. Nowoczesność zderzyła się ze społeczeństwem tradycyjnym, a ów „świat losu” doznał wstrząsu i gwałtownych przemian. A jak zauważył A. Tornos: „rozwój zaburzeń duchowych jest możliwy w odpowiednich warunkach: szczególnej anomii, większej wolności w poszukiwaniu sensu, większego przemieszczania się kultur oraz wzrostu podaży modeli życia i sposobów rozpoznawania tajemnicy. Ich nadmiar rodzi nowy rodzaj szaleństwa.”¹¹²

¹¹¹ Por. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, Kielce 2005, s. 197; por. S. Mycek, *Persona socialis*, Teologiczny wymiar człowieka w społeczeństwie, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, Sandomierz 2009, s. 82.

¹¹² A. Zwoliński, *Kultura idiotów*, Inicjatywa Ewangelizacyjna „Wejdźmy na szczyt”, Kraków 2019, s.17.

ROZDZIAŁ II

WSPÓŁCZESNA MIGRACJA W SZKOCJI - RYS HISTORYCZNO-PASTORALNY I INTEGRACJA W UE

Zjawisko emigracji pojawia się w historii i kulturze od czasów najdawniejszych. Język symboli i gestów pokazuje człowieka w drodze jako pielgrzyma, turystę, włóczęgę, wagabundę, emigranta.¹ W biblijnej kulturze nomadowie byli „ludźmi drogi” i trans-migracji. Globalizacja we współczesnej kulturze, poszukiwanie nowych warunków socjalnych, międzykulturowy postęp technologiczny, niewątpliwie zwiększają aktywność migracji zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Kościelna Instrukcja stwierdza, że jest to najbardziej widoczny, rozległy ruch wszechczasów i jest rzeczywistością interdyscyplinarną.²

Rozdział ten najpierw wskazuje na duszpasterskie i prawne aspekty emigracji, następnie podejmuje kontekst historyczno-kulturowy i problematykę emigracji w Unii Europejskiej.

Taki szeroki kontekst historyczno-kulturowy w połączeniu z wieloma aspektami duszpasterskimi i permanentną troską Kościoła o emigrantów, stanowi resume, pozwalające właściwie metodologicznie kroczyć dalej w empirycznych dociekaniach i wnioskach.

2.1. Dokumenty Kościoła o emigracji

Zjawisko migracji obserwujemy od czasów najdawniejszych. Zainteresowanie Kościoła problematyką migracji miało miejsce już w czasach średniowiecza. Kościół w uchwałach Soboru Laterańskiego (1215) w kan. 9, przypomniał biskupom o potrzebie ustanowienia własnych duszpasterzy dla potrzeb migrantów.³

Z dokumentów przedsoborowych na uwagę zasługuje Konstytucja apostołska: „Exsul

¹ Por. A. Zwoliński, *Historie ludzkich wędrówek*, Petrus, Kraków 2113, s. 15.

² Por. EMCC (Wstęp).

³ Por. J. Bakalarz, *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki nad migrantami*, Wprowadzenie do dokumentów, *Studia polonijne*, t. 4(1981), s. 8.

familia” (DE SPIRITUALI EMIGRANTIUM CURA), wydana przez papieża Piusa XII z dnia 01.07.1952 r.⁴

Papież odwołuje się tu do czasów najdawniejszych, wskazując, że troska Kościoła o emigrantów towarzyszyła od samego początku jego działalności. W swej historycznej części, papież ukazał prawodawczą i pastoralną misję Kościoła wobec migrantów. Przypomniął także, że prawo do opieki duszpasterskiej wobec emigrantów jest równe opiece lokalnych wspólnot.

W Kościołach zamorskich, takich jak: Stany Zjednoczone, Kanada, Australia - wyrażono dezaprobatę wobec papieskiego dokumentu, uznając jego charakter za bardzo europejski i nieprzystający do warunków tych Kościołów. Biskupi tamtych krajów domniemywali, że może to wywołać konflikt etniczny w lokalnych wspólnotach wiernych.⁵

Pomimo to, dokument papieża Piusa XII odegrał istotną rolę dla dostrzeżenia problemów migracyjnych, jak i kwestii prawodawczych w tej dziedzinie. Był określany jako Wielka Karta Migrantów. W 1969 roku papież Paweł VI wydał *Motu proprio*: „*Pastoralis migratorum cura*”. Dokument ten w znacznym stopniu nawiązywał do poprzedniego – „*Exsul Familia*”, podkreślając rolę Kościoła i jego zadania wobec emigrantów. Dokument Pawła VI miał także formę prawodawczą, ustanawiając nowe instytucje do opieki nad emigrantami. Papież nakazywał tu uwzględnić trzy postulaty. Pierwszy dotyczył kultury ojczystej emigrantów i języka jako nośnika tej kultury. Drugi opisywał jedność Kościoła i mówiąc o poczuciu tożsamości „ludzi w drodze”, wzywał migrantów do integracji z lokalnymi Kościołami. Trzeci postulat to dzieło całego Kościoła, który ma uczestniczyć w swej misji i sprawować, jak wskazuje nazwa samego dokumentu, duchową opiekę nad emigrantami.

Następnie papież Paweł VI, w nawiązaniu do promulgowanych dokumentów, otworzył drogę do nowych organizacji centralnych w Rzymie d/s emigracji, takich jak: Wyższa Rada Emigracyjna i Międzynarodowy Sekretariat Generalny dla kierowania Dzielami Apostolatu Morza. Z czasem powstały również: Dzieło Apostolatu Nieba, czyli Podróży Powietrznej (1953 r.), Międzynarodowy Sekretariat dla Dziel Apostolatu Koczowników (1965 r.) oraz Urząd dla Spraw Duszpasterstwa Turystów (1969 r.).⁶

⁴ Por. *Exul Familia*, w: https://www.vatican.va/content/pius-xii/la/apost_constitutions/documents/hfp-xii_apc_1952 [dostęp 12.03.2022].

⁵ Por. J. Bakalarz, dz. cyt., s. 8.

⁶ Por. J. Bakalarz, dz. cyt., s. 9.

W 1970 roku papież Paweł VI wydał Motu proprio: „Apostolicae caritatis”, zredagowany w oparciu o dokumenty soborowe. Dokument ten skutkowało utworzeniem Papieskiej Komisji ds. duszpasterstwa Emigrantów i Turystów. Papież Jan Paweł II po reformie Kurii Rzymskiej na mocy konstytucji *Pastor Bonus* podniósł komisję do rangi Papieskiej Rady i nadał jej nową nazwę - Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących. Z dniem 1 stycznia 2017 jej kompetencje przejęła nowo utworzona Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka.

Papież Franciszek, 17 sierpnia 2016 r. na mocy listu apostolskiego: „Humanam progressionem”, włączył cztery dotychczasowe Rady Papieskie: *Iustitia et Pax*, *Cor Unum*, ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących oraz ds. Duszpasterstwa Chorych i Służby Zdrowia, w jedną strukturę Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka. Warto nadmienić, że organizacja ta wedle zamysłu papieża ma za zadanie współpracować z Papieską Akademią Nauk Społecznych, jak i *Caritas Internationalis*.

Wkład papieża Jana Pawła II w dzieło troski o emigrację był nieoceniony i ciągle podlega badaniom interdyscyplinarnym. Papież Jan Paweł II, sam określany jako pielgrzym, odbył 104 podróże apostolskie, spotkał się z Polonią w latach 1979-2002 w 46 krajach, wygłaszając homilie i przemówienia kierowane do emigrantów.⁷

Przesłanie Jana Pawła II dla emigracji pokazuje pozytywną wartość kulturotwórczą w procesie asymilacji i integracji, jak całe nauczanie Jana Pawła II jest głęboko personalistyczne wskazujące na wolność i godność osoby ludzkiej. Papież odwołuje się pojęcia etosu pracy i pojęcia solidarności ludzkiej we wspólnotach przyjmujących.⁸ Papieżowi zawsze towarzyszy troska o rodziny i ich przyszłość międzypokoleniową. Sam papież w przemówieniach odwołuje się do swoich dokumentów nauczania społecznego.⁹ Prawo do emigracji jest prawem z niezbywalnych praw człowieka jako osoby powołanej do pełnej godności i wolności.

Papież z całą stanowczością mówił: „Nie wolno wam łamać ani ignorować praw migranta”.¹⁰

⁷ Por. K. Głowiak, *Migracje w nauczaniu społecznym Kościoła i w przemówieniach Jana Pawła II*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, nr 28(2014), s. 202.

⁸ Por. Tamże, S. 204.

⁹ „As I explained in my Apostolic Exhortation *Familiaris Consortio*, the Church is vitally concerned for the pastoral care of the family in all difficult cases. We must reach out with love- the love of Christ - to those who know the pain of failure in marriage... To the public authorities, and to all men and woman of good will, I say: treasure your families. Protect their rights. Support the families by your laws and administration...”, Jan Paweł II, *Renewal of Marriage Vows*, York, 31.05.1982, w: *The Pope in Britain, Collected Homilies and Speeches*, St Paul Publication, Middlegreen, Slough, England, 1982, s. 32.

¹⁰ Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Migranta*, 1996 r., w: *L'Osservatore Romano*, nr 6, 1996, s. 10.

Zarówno papież Jan Paweł II, jak i później Benedykt XVI, zwrócili uwagę na prawodawstwo zarówno w państwach przyjmujących, jak i na prawodawstwo kanoniczne jako prawne status quo migrantów i ich rodzin.

Już Kodeks Pio-benedyktyński z roku 1917 uwzględniał problem migracji i duszpasterstw etnicznych,¹¹ a nawet polecał kształcenie kapłanów jako etnicznych duszpasterzy.¹²

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1981 r. w kan. 566 par. 1 wyraźnie precyzuje uprawnienia kapelanów etnicznych i ich prawa do sprawowania sakramentów, sakramentaliów w języku emigrantów. Również poddana jest definicji tzw. „parafia personalna”¹³, która w większych skupiskach migrantów, jako struktura duszpastersko - pastoralna, ma swoją osobowość prawną. Kluczowym dokumentem, określanym jako kompendium pastoralno-prawnym w opiece nad emigrantami, jest Instrukcja Papieskiej Rady d/s Migrantów i Podróżnych – „Erga migrantes caritas Christi”- Miłość Chrystusa do migrantów z dnia 03-go maja 2004 r. Dokument porządkuje rzeczywistość pastoralną i prawną na emigracji, mając na uwadze rolę koordynatora misji, kapelanów etnicznych, obowiązki i zadania biskupów lokalnych i szeroko rozumianą wymianę duszpasterską *ad quam i ad quo*.¹⁴

Papież Benedykt XVI podczas pielgrzymki do Polski w 2006 r., przemawiając do kapłanów w Warszawie, wzywał, aby otoczyli opieką emigrantów z Polski udających się głównie na tak masową skalę do państw członkowskich UE.¹⁵

Dla obu papieży, Jana Pawła II i Benedykta XVI, emigracja stanowi istotne zagadnienie w nauczaniu społecznym i misji Kościoła. W swoim nauczaniu podkreślali prawa migrantów, przezwyciężenie podziałów i wszelkich form dyskryminacji w zakresie prawa pracy i praw osoby ludzkiej. Papieże odwołują się do dokumentów soborowych, a zwłaszcza Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele „Gaudium et Spes”.¹⁶ Nauczanie tych papieży proklamuje zasady pomocniczości i solidarności społecznej.¹⁷

¹¹ Por. CIC 1917, c. 216 §4.

¹² Por. CIC 1817, c. 1364, por., L. Adamowicz, Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym, Rocznik Nauk Prawnych, nr 1(2007), s. 122.

¹³ Por. KPK, k. 515 par. 1.

¹⁴ Por. L. Adamczyk, dz. cyt., s. 136.

¹⁵ „Kapłani polscy, nie bójcie się opuścić wasz bezpieczny i znany świat, by służyć tam, gdzie brak kapłanów i gdzie wasza wielkoduszność przyniesie wielokrotne owoce!”, Benedykt XVI, Przemówienie do kapłanów w Archikatedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie, 25.05.2006, w: <https://zycieczestochowy.pl/benedykt-xvi-podczas-pielgrzymki-do-polski-w-2006-r-niech-nie-zabraknie-sw> [dostęp 26.04.2023].

¹⁶GS 29, por. W. Muszyński, Troska o migrantów i uchodźców w nauczaniu społecznym Jana Pawła II i Benedykta XVI, w: Pod wielkim dachem nieba, Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie, red. W. Muszyński, E. Sikora, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 196.

¹⁷ Por. W. Muszyński, dz. cyt., s. 197.

Tą naukę kontynuuje papież Franciszek, który, odwołując się do poprzedników, idzie dalej, eksponując konsekwencje niesprawiedliwości społecznej, kontrasty rozwoju społecznego, globalizm, neoliberalizm i współczesny neokolonializm, przypomina o ubogich i szczególnej wobec nich troski Kościoła. Dotyczy to także emigrantów i ich rodzin w skali globalnej. Szeroką skalę pojęcia ubóstwa i jej wielorakie odmiany, marginalizację i peryferie społeczne rozumie papież od wysłuchania ubogich, którzy nie są liczbami, lecz twarzami,¹⁸ mają twarze, historie, serca i dusze, jak przypomniiał papież.¹⁹ O migracjach papież Franciszek zabierał głos niejednokrotnie, zwłaszcza na temat ich rodzin w adhortacji apostołskiej *Amoris laetitia* z 2016 r, apelując, aby prawa człowieka nie były łamane w aktach terroru, wyzysku migrantów w środowiskach pracy, handlu ludźmi, narządami i prostytutką.²⁰ Mówiąc o emigrantach, papież w swoim nauczaniu odwołał się do symboli biblijnych, symbolu morza i pustyni, do historii Exodusu, czy ucieczki świętej rodziny przed Herodem. W swym nauczaniu Franciszek przestrzegał przed uprzedzeniami i konsekwencjami getta dla migrantów, stwarzaniem poczucia obcości i dezintegracji. Papież podkreślił, że migranci mają prawo do współuczestnictwa we wspólnym domu, jakim jest Europa. W czterech wyrażeniach papież określił nową misję dla polityki migracyjnej, a mianowicie: przyjmować, towarzyszyć, promować i integrować.²¹

2.2. Emigracja na Wyspach Brytyjskich i w Szkocji - rys historyczny

Historia migracji na Wyspy Brytyjskie Polaków opisywana jest właściwie od czasów średniowiecza. Wśród przemieszczających i migrujących byli tam kupcy i wysłannicy królewscy. Znaczna grupa polskich emigrantów pojawiła się w czasie zaborów w drugiej połowie XIX w. Wędrowki te były podyktowane głównie sytuacją materialną i niejednokrotnie polityczną. Największa grupa migrantów polskich

¹⁸ Por. Papież Franciszek o zjawisku migracji: historia wzywa do wstrząsu sumienia, w: <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2023-09/franciszek-o-zjawisku-migracji-historia-wzywa-do-wstrzasu-sumie.htm> [dostęp: 10.02.2024].

¹⁹ Por. Papież Franciszek, Orędzie na dzień ubogich 2023, w: <https://www.ekai.pl/dokumenty/oredzie-papieza-franciszka-na-swiatowy-dzien-ubogich-2023/> [dostęp: 10.02.2024].

²⁰ Por. Ł. Hajduk, Problematyka migracji w nauczaniu papieża Franciszka. Rekomendacje dla edukacji obywatelskiej, s.137, w: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/1b059340-ee04-44b3-a404-4aba9429b1f5/content> [dostęp: 10.02.2024].

²¹ Ppor. S. Wysocka, Papież Franciszek o migracji: przyjmować, towarzyszyć, promować i integrować, w: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%252C997194%252Cpapiez-franciszek-o-migracji-przyjmowa> [dostęp 10.02.2024].

pochodziła, według źródeł, z zaboru austriackiego.²² W tym okresie szacuje się, że liczba Polaków w Wielkiej Brytanii osiągała 2 tys., zaś w okresie międzywojennym 3,55 tysięcy.²³ Polacy na emigracji widzieli drogę do wolności, tworzyli liczne organizacje, stowarzyszenia, szkoły i kluby polskie.

W Szkocji Polacy byli obecni wprawdzie od stuleci, ale tak naprawdę, dysponujemy niewielką ilością źródeł historycznych. Znany jest potomek - prawnuk Jana II Sobieskiego - Charles Edward Stuart, który osiedlił się w Szkocji i pretendował do tronu, następnie Jan Śniadecki, studiujący medycynę w Edynburgu; Fryderyk Chopin występował na koncertach w 1848 r., w Edynburgu i Glasgow.²⁴

Okres zaborów nie odnotowuje większej ilości Polaków w Szkocji. Jak domniemywał historyk T. Kernberg, znikome źródła wiedzy o polskich emigrantach w tym okresie mogą świadczyć o braku zorganizowanej społeczności, braku szkół polskich, stowarzyszeń.²⁵ Powstaje wzmianka, że między 1880 a 1914 r. pojawiła się większa grupa emigrantów z Polski i Litwy. Ale czas ten był wyjątkowo nieprzychylny i dyskryminujący emigrantów ze strony władz Wielkiej Brytanii.²⁶ Osiedlając się w Szkocji tracili swoją tożsamość i pracując w trudnych warunkach, przeważnie w kopalniach, otrzymywali bardzo skromne wynagrodzenia. Pomimo tego, wiara religijna była bardzo silnie kultywowana. Wskazuje na to fakt, że ci emigranci, pomimo niskiego statusu społecznego i trudności materialnych, ufundowali kaplicę w sanktuarium maryjnym w Carfin.²⁷ Do dziś duszpasterstwo dla Polonii w Szkocji organizuje tam coroczną pielgrzymkę Polaków.

W okresie międzywojennym, a dokładnie statystyki z roku 1931, szacują liczbę ludności polskiego pochodzenia w Szkocji na niespełna około tysiąca.²⁸

Liczbę i losy Polonii na terenie Wielkiej Brytanii odmieniła II wojna światowa.

Do Szkocji przybywali kolejno żołnierze polscy z załogi niszczycieli „Gromu”, „Błyskawicy” i „Burzy”, a także Brygady Strzelców Podhalańskich, Korpusu Aliantów

²² Por. R. Byczek, Emigracja Polaków do Wielkiej Brytanii i jej wpływ na rozwój turystyki przyjazdowej Brytyjczyków do Polski w: https://98aa42f17fce%2Fc%2FEmigracja_Polakow_do_Wielkiej_Brytanii_i_jej_wplyw_na_rozwoj_pdl&psig=AOvVaw0EXsifTslhWxB181IvfXt&ust=1687913482486992&opi=89978449 [dostęp 02.04.2023].

²³ Por. Encyklopedia PWN, w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wielka-Brytania-Polonia-i-Polacy;4575701.html> [dostęp 12.04.2023].

²⁴ Por. T. Biernat, P. Krakowiak, T. Leszniewski, Emigracja zarobkowa Polaków do Szkocji, Społeczne i kulturowe konteksty adaptacji, WN UMK, Toruń 2021, s. 18.

²⁵ Por. T. Kernberg, The Polish Community in Scotland, Institute of Soviet and Uropean Studies, University of Glasgow.

²⁶ Por. T. Biernat, dz. cyt., s. 19.

²⁷ Por. Tamże.

²⁸ Por. Tamże.

walczących w Norwegii. Na terenie Wielkiej Brytanii po klęsce Francji odnotowuje się 27 614 przybyłych polskich żołnierzy, a w samej Szkocji około 17 tysięcy, w 1945 r. w całej Wielkiej Brytanii 95 tys. Polaków, w tym 21 tys. cywilów.²⁹

Po wojnie w Wielkiej Brytanii pozostali polscy żołnierze, ale także napływali żołnierze z terenów III Rzeszy. Sytuacja materialna na Wyspach Brytyjskich stawała się coraz bardziej krytyczna. Trudno było o miejsca pracy, wydzielano chleb, również wybuchały liczne konflikty etniczne, które często odnotowywała lokalna prasa. I tak z miasteczka Leven w Szkocji przeniesiono żołnierzy polskich na wniosek władz miasta. Konflikt prozaicznie powstał na zabawie tanecznej, gdy żołnierz polski poprosił do tańca szkotkę.³⁰ Podobna sytuacja miała mieć miejsce w Szkocji w Irvine, gdzie powstały konflikty między żołnierzami polskimi a brytyjskimi przy użyciu broni palnej.³¹

Wówczas prasa miała swoją wartość historyczną i była źródłem opiniotwórczym.

W 1946 r., powstała w Wielkiej Brytanii specjalna instytucja w celu stworzenia poczucia bezpieczeństwa i rozplanowania osiedlających się polskich żołnierzy – Korpus Przystosobienia i Rozmieszczenia.³² Ale to w rzeczywistości nie pozwoliło wyeliminować wielu konfliktów etnicznych.³³

Migracje zarobkowe po 2004 r., po wejściu Polski do Unii Europejskiej, stworzyły nową szansę dla młodych Polaków, a także rozwinęły nową sieć szkół, stowarzyszeń i reanimacji dla klubów starej Polonii. Badania pochodzące z Parlamentu UK z 2016 r. informowały, że Polaków w Szkocji szacuje się na ok. 100 tys.³⁴ Badania porównawcze przeprowadzone przez M. Moskała, dotyczące kapitału ludzkiego, wskazują na pozytywne relacje społeczne sieci wsparcia, sieci koetniczne emigrantów, umiejętności komunikowania i budowania wspólnego zaufania w społeczeństwie.³⁵

²⁹ Por. Tamże, s. 20.

³⁰ Por. A. Kuliński, Emigracja zamorska Polaków przebywających w Wielkiej Brytanii po zakończeniu II wojny światowej w wybranych tytułach prasy brytyjskiej, 1945–1949, *Studia Historica Gedanensia*, t. V, 2014, s. 219.

³¹ Por. Tamże.

³² Por. J. Radomski, Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945–1951, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, Kraków 2009, s. 75.

³³ Por. A. Kuliński, dz. cyt.

³⁴ Por. T. Biernat, dz. cyt., s. 44.

³⁵ Por. Tamże, s. 48.

2.3. Struktury duszpasterskie i opieka pastoralna

Historia misji polskiej na Wyspach Brytyjskich, a ściślej ujmując w Anglii i Walii, związana jest z postacią bł. Franciszki Siedliskiej, która założyła pierwszą polską szkołę w 1894 r. Na Devonian Road w Londynie polscy emigranci zakupili Kościół na użytek polskiego duszpasterstwa, poświęcony w 1930 roku przez kard. A. Hlonda. Tak powstawały sukcesywnie struktury polskiego duszpasterstwa. Zwiększająca się Polonia, rekrutująca się z żołnierzy i cywilów po drugiej wojnie światowej, sprawiła potrzebę nowych ośrodków duszpasterskich i parafii personalnych. W 1948 r. została erygowana Polska Misja Katolicka dla Anglii i Walii przez prymasa kard. A. Hlonda, po wcześniejszej wizycie w Polsce Arcybiskupa Westminsteru, kard. B. Griffina. Ta wizyta pozwoliła ustalić zasady polskojęzycznego duszpasterstwa w nowo formującej się misji, dając w ten sposób duże poczucie autonomii Kościołowi w Polsce i jego misji wobec migrantów na Wyspach.

Dziś na nowo przypomina się w wielu badaniach historycznych nieocenioną rolę prymasa kard. A. Hlonda w utrzymywaniu więzi z emigracją i jego determinizm związany z troską o emigrantów. Utworzenie Zgromadzenia zakonnego, chrystusowców, podyktowane przez samego papieża Piusa XI, a w konsekwencji seminarium zakonnego i jako drugiego seminarium w Gnieźnie, kształcących na potrzeby emigracji kapłanów, to wielkie przedsięwzięcia nie tylko materialne, ale przede wszystkim duchowe.³⁶ Z inicjatywy tego Prymasa powstała idea „Dnia Opieki” nad emigrantami³⁷ i szereg innych inicjatyw, a także pism kierowanych do proboszczów w trosce o emigrantów na poziomie duszpasterstwa podstawowego.

Prymas A. Hlond, ustanawiając Polską Misję Katolicką w Anglii i Walii, ustanowił Polską Misję Katolicką w Szkocji jako współpracującą z własną Konferencją Episkopatu.

Kościół katolicki w Szkocji, co należałoby podkreślić, ma swoją odrębną strukturę i własną Konferencję Episkopatu, niezależną od Anglii i Walii. Ta autonomia wynika z uwarunkowań historycznych i tradycji tego Kościoła. Początki wiary chrześcijańskiej w Szkocji związane są z osobą misjonarza - mnicha z Irlandii, św. Columba, czy zwanego inaczej Columcille, co tłumaczy się jako Gołąb Kościoła (521–597), nota bene

³⁶ Por. B. Kołodziej, Kardynał August Hlond, prymas Polski - Polakom żyjącym poza granicami Ojczyzny, W służbie Bogu i Ojczyźnie, Materiały z Konferencji Parlamentarnej Zespołu Miłośników Historii zorganizowanej we współpracy z Towarzystwem dla Polonii Zagranicznej w Poznaniu oraz Salezjańską Inspekcją pw. św. Wojciecha w Pile, 22.10.2018 r., Zeszyty Senackie, nr 38(2019), s. 48 n.

³⁷ Por. Tamże, s. 46.

wnuczek księcia Irlandii Nialla, przybyłego z swoją misją na Wyspę Ionę, położoną u południowych wybrzeży Szkocji. W nawiązaniu do ubarwionej i bujnej historii tego świętego, co trzeba zaznaczyć, że przybył do Szkocji odbyć karę, w której miał nawrócić przynajmniej tylu wiernych, ilu zgorszył, dokonując nielegalnych kopii Biblii na dworze królewskim w Irlandii.³⁸

Recepcja wiary w Szkocji następowała w wieku VI i VII, ale w utrwalonym języku liturgicznym celtyckim. Okres reformacji stanowił przełom w tradycji i wierze Szkotów. Od J. Knoxa zaczęła się szkocka reforma religijna.³⁹ Ta akcja protestancka odrzuciła autorytet papieża w 1560 r. i poprowadziła do recepcji protestantyzmu, który na początku napotykał na opór, ale ostatecznie został przyjęty w wydaniu kalwińskim. Ustawa o Kościele z 1921 określiła ściśle status Kościoła dominującego w Szkocji nie jako państwowy, ale politycznie uzależniony od rządów w państwie, w myśl starej zasady - *cuius regio, eius religio*.⁴⁰

Jak podają źródła, w grupie populacji notowano do niedawna 5,4 mln katolików, co stanowiło 15,9 % wywodzących się głównie z rodzin emigrantów, zaś prezbiterian - określanych jako wiernych w Kościele szkockim - 32,4%, a niedeklarujących żadnej religii - 36,7%.⁴¹

Struktura Kościoła katolickiego w Szkocji jest podzielona na sześć diecezji i dwie archidiecezje. Podział wygląda następująco:

A. Prowincja kościelna Saint Andrews i Edynburga:

Archidiecezja Metropolitalna Saint Andrews i Edynburga z siedzibą w katedrze Najświętszej Marii Panny (Prymat Szkocji, 4 diecezje);

Diecezja Aberdeen, której katedrą jest Sainte-Marie-de-l'Assomption;

Diecezja Argyll i wyspy, których katedrą jest katedra Saint-Colomba d' Oban;

Diecezja Dunkeld, której katedrą jest Saint-André;

Diecezja Galloway, której katedra to Sainte-Margaret.

B. Prowincja kościelna Glasgow:

Archidiecezja Metropolitalna Glasgow z siedzibą w katedrze Saint-André (dwie diecezje);

Diecezja Motherwell, której katedrą jest Notre-Dame-du-Bon-Secours;

³⁸ Por. B. Johnson, St Columba and the Isle of Iona, w: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/St-Columba-the-Isle-of-Iona/> [dostęp 21.04.2023].

³⁹ Por. https://pl.frwiki.wiki/wiki/Église_catholique_en_Écosse [dostęp 21.04.2023].

⁴⁰ Por. Tamże.

⁴¹ Por. Tamże, (na podstawie badań z 2011 r.).

Diecezja Paisley, której katedrą jest Saint-Mirin.⁴²

Cała struktura organizacji Kościoła katolickiego w Szkocji jest efektem wielu wieków rozwoju chrześcijaństwa na tych ziemiach. To w historii tego kraju znajduje swe najgłębsze uzasadnienie i wyjaśnienie.

2.4. Polityka migracyjna w Unii Europejskiej

Zasadą polityki emigracyjnej całej Unii Europejskiej jest pojęcie solidarności i możliwości migracji, przede wszystkim wewnętrznych, w ramach krajów członkowskich. W odniesieniu do tej dysertacji jest mowa o legalnej migracji wynikającej z art. 79 i 80 o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.⁴³ W miarę czasu powstała idea bez granic dla przepływu osób i tworzeniu integracji europejskiej w układzie Schengen z 13 lipca 1984 r., który najpierw miał zastosowanie na granicy Francji z Niemcami. Porozumienie to miało w konsekwencji dotyczyć całej Unii i objąć, jak zaznaczono w preambule, wszystkie państwa członkowskie.⁴⁴ Pierwszy układ Schengen został podpisany 14.06.1985 r., następne 19.06.1990 r., 01.09.1995 r., 27.05.2005 r., 20.12.2007 r. W strefie Schengen biorą udział 24 kraje.⁴⁵

W innym dokumencie, określonym jako „Program haski” z 2004 r., szczegółowo przyglądano się problematyce migracji, wskazując na jej poziomy, źródła, politykę integracji i powrotu.⁴⁶

Ważnym wydaje się być zagadnienie starzejącego się społeczeństwa. Wskaźnik obciążenia demograficznego prognozowany na rok 2050 miałby wynieść 51%, a Polska w badaniach z 2005 r. wypadła całkiem dobrze ze współczynnikiem obciążenia demograficznego na poziomie 18,7%.⁴⁷ Powstaje pytanie, czy migracje są właściwym rozwiązaniem dla zmniejszenia obciążenia demograficznego w krajach starzejącego się społeczeństwa i udziału potencjału ‘młodych’ migrantów?

⁴² Tamże.

⁴³ Por. Noty tematyczne Unii Europejskiej, Parlament Europejski, w: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/152/polityka-imigracyjna> [dostęp 19.04.2023].

⁴⁴ Por. B. Gworko-Składek, Problematyka migracji w dokumentach Wspólnot Europejskich, w: Pod wielkim dachem nieba, dz. cyt., s. 155.

⁴⁵ Por. Tamże.

⁴⁶ Por. Tamże.

⁴⁷ Por. J. Brzozowski, Polityka emigracyjna Unii Europejskiej; stan obecny i perspektywy, s. 69., w: https://journalse.com/pliki/pw/3-2011_brzozowski.pdf [dostęp 12.04.2023].

Problem ten był pytaniem również tzw. *Programu Sztokholmskiego* prognozującego migracje na lata 2010-2014.⁴⁸

Złożona problematyka migracji to także problematyka wartości. Zwłaszcza na poziomie tożsamość - integracja powstają różne konflikty i dylematy moralne. Problem wartości w Unii Europejskiej nasila się, gdy pytamy, czy wartości można zunifikować i nie poddać ich analizie kulturowej i tożsamościowej właściwej państwom członkowskim. Dla Polaków tożsamość narodowa i tradycja stanowią ważną kategorię aksjologiczną. Zatem powstaje dylemat czy Unia może narzucić wartości, podporządkowując systemy aksjologiczne i systemy wyborów w państwach członkowskich, by rozwijać tzw. tożsamość europejską?⁴⁹ Jakiego modelu Europy chce społeczeństwo otwarte w Unii Europejskiej? Socjologia w wyniku swych badań i analiz, stwierdza: „Kryzys tożsamości oraz walka o odtworzenie, odbudowę lub ponowną konstrukcję tożsamości może okazać się wręcz najważniejszym wskaźnikiem empirycznym traumy kulturowej”.⁵⁰

Rozdział niniejszy stanowi materiał pomocniczy dla przeprowadzonych badań empirycznych, Pierwszy podrozdział, ukazujący naukę społeczną Kościoła na emigracji, wskazuje na ciągłą troskę Kościoła jako Ludu Bożego wobec migrantów w zmieniających się czasach. Drugi podrozdział to rys historyczny, bez którego nie można zrozumieć mentalności i społeczeństwa państwa przyjmującego. Trzeci podrozdział to rys historyczno-pastoralny, obrazujący uwarunkowania lokalnego duszpasterstwa. Czwarty podrozdział to zarys problematyki emigracji w Unii Europejskiej w obszarach tożsamości migrantów i procesów integracji i unifikacji wartości.

Rodzi to dyskusje i stawia liczne pytania otwarte, czy dokumenty UE są wystarczające do określenia tożsamości narodowych i jakich wartości bronią, a jakie postulują w społeczeństwie postnowoczesnym.

⁴⁸ Por. Tamże.

⁴⁹ Por. J. Olbrycht, *Narodowość a tożsamość w Europie*, w: *Perspektywy rozwoju w Unii Europejskiej, Rola Kościoła katolickiego w procesie integracji europejskiej*, Wokół nas, Gliwice 2019, s. 155; por. J. Palmer, *European Integration*, w: *The Future of The Europe, Uniting vision, Values and Citizens?*, Jesuits Centre for Faith and Justice, Dublin 2006, s. 138 n.

⁵⁰ D. Niedźwiecki, *Migracje i Tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, Nomos, Kraków 2010, s. 192.

ROZDZIAŁ III

KONCEPTUALIZACJA BADAŃ WŁASNYCH

Rozdział ten nakreśla metodologiczny proces gromadzenia materiałów, źródeł i ich sposobów opisu, a także wyboru świadomych metod badawczych ściśle określonych w postępowaniu naukowym. Metodologię jako naukę określa się niejednokrotnie jako metawiedzę. Warto nadmienić, że do nauki pojęcie greckie – „ta meta” wprowadził Arystoteles w swoim dziele „Metafizyka”, a użył go po raz pierwszy Andronikos z Rodos, który systematyzował dzieła tego filozofa.¹ W znaczeniu etymologicznym miało to oznaczać refleksję nad naukami fizykalnymi, to co jest, po fizyce, a docelowo stało się szukaniem ostatecznych racji istnienia bytu jako bytu. Metafizyka była później nazywana ontologią. W zagadnieniach teorii kwantowych mówi się często dzisiaj o współistnieniu i korelacji fizyki i metafizyki.² To zagadnienie często podejmował w swoich wykładach i publikacjach prof. M. Heller; dla przykładu w książce pt. „Filozofia i wszechświat” czy „Nowa fizyka i nowa teologia”.

W naukach humanistycznych W. Skarbek wskazywał na istnienie trzech typów metod badawczych, a mianowicie:

- Nomonologiczny, czyli wyjaśniający: polega na zbieraniu faktów i doświadczeń opartych na introspekcji, obserwacji i wywiadzie;
- Idiograficzny, czyli sprawozdawczy: polega na badaniu społecznych przemian w kulturze i historii, dotyczy głównie zjawisk społecznych mających swe miejsce w przeszłości;
- Aksjologiczny (wartościujący): ten typ dotyczy nie tylko opisu zgromadzonych faktów, ale interpretacji zebranych faktów w świetle kultury i świata wartości.³

Ten ostatni typ stanowi w prezentowanych tu badaniach istotny trzon – fundament dla badacza, w którym świat wartości rodzin na emigracji zostaje poznawany nie tylko przez opis i obserwację, ale głęboką analizę społecznych i kulturowych procesów interioryzacji i transmisji w obszarze wyróżnionych tu wartości podstawowych, codziennych i społecznych.

¹ Por. Metafizyka, w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/metafizyka;3939978.html> [dostęp 17.08.2022].

² Por. W. Krajewski, O metafizyce zawartej w fizyce, *Filozofia Nauki* (1999), 7/12, s.103-106, por. S. Pakulska, Metafizyka i fizyka kwantowa. Dwie królowe nauk o wszechświecie, w: <https://akademiaducha.pl/metafizyka-fizyka-kwantowa/> [dostęp 17.08.2022].

³ Por. W. W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2013, s. 14.

3.1. Przedmiot i cele badań

Przedmiotem badań tej dysertacji są wartości prezentowane i podzielane przez emigrantów polskich mieszkających na terenie Szkocji. Badania te służą opisowi i interpretacji świata wartości głównie młodych małżeństw i przygotowujących się do zawarcia sakramentu małżeństwa emigrantów w ważnym kulturowo i historycznym procesie po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Można powiedzieć, że jest to pierwsza fala Polaków na emigracji po 2005 roku, w odróżnieniu od emigracji powojennej i wcześniejszych, o czym już zostało powiedziane w poprzednim rozdziale.

Badania podjęte w tej pracy stanowią obszar porównania świata wartości wyniesionego z domów rodzinnych w Polsce i świata wartości podzielanego na emigracji. W języku socjologii można tu powiedzieć o socjalizacji pierwotnej i wtórnej, a więc tej, która utrwała model i hierarchię wartości, interioryzuje je, ale w miarę socjalizacji wtórnej niektóre wartości ulegają modyfikacji czy przewartościowaniu, zwłaszcza w środowisku wyizolowanym od pierwotnego. Model wartości wyniesiony we wspólnocie więzi rodzinnych kształtuje się w relacjach emocjonalnych i najsilniej utrwała się. Dotyczy to całego systemu kultury i tradycji.

Rodzina jest sama w sobie wartością podstawową dla człowieka, a idąc dalej, kategorią aksjologiczną, w której urzeczywistnia się on jako osoba.⁴ Należy zaznaczyć, że „socjalizacja jest procesem bardzo rozległym i długotrwałym. Przebiega w ciągu całego życia człowieka, chociaż z różną intensywnością. Ważne jest w tym procesie nie tylko to w oparciu o jakie mechanizmy przebiega, o czym była mowa, ale w jakich kontekstach społecznych to się dzieje. Na ten problem zwraca uwagę Klaus-Jürgen Tillmann, wskazując, że przyjęty szeroko podział, mówiący o podstawowych fazach tego procesu, socjalizacji pierwotnej i socjalizacji wtórnej, nie wystarcza⁵. Niektórzy autorzy mówią, że podział na socjalizację pierwotną i wtórną jest ujęciem akademickim, ale tak naprawdę socjalizacja na wielu poziomach odbywa się przez całe życie.

K. J. Tillman pokazał wpływ różnych instytucji w procesach socjalizacji na uogólnienie i postulowaną hierarchię wartości, wskazał w ten sposób na uspołecznienie i indywidualizację tego procesu. Na uwagę zasługuje czynnik biogeny i socjogeny w interioryzacji wartości. Socjalizacja zatem obejmuje wzmacnianie zachowań i przyjętych paradygmatów, naśladowanie i powielanie wzorów społeczno-kulturowych,

⁴ Por. H. Skorowski, *Moralność społeczna*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996, s. 51.

⁵ Por. W. Hajnicz, A. Konieczna, *Proces włączania się dziecka do grupy o sformalizowanych regułach funkcjonowania*, Wydawnictwo Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2018, s. 48.

przekaz symboliczny i uczestnictwo w społecznych obszarach instytucji, mediów i kultury.

Ta dysertacja to próba odpowiedzi czy socjalizacja, w wyniku często nagłej zmiany środowiska, tradycji i kultury, ma wpływ na wartości przyjęte i podzielane w domu rodzinnym, wyniesione z dzieciństwa i okresu młodości? Czy zmiana, jaką jest emigracja motywowana często przyczynami zarobkowymi, zmienia świat wartości emigranta, czy wywołuje konflikt i w jakim stopniu, wartości podzielanych i zastanych?

Cele uszczegóławiające określone zostają w pytaniach zawartych w badaniu ankietowym. Zawarte są w swej większości w metryczce ankiety i stanowią metodyczne uzasadnienie dla decyzji wyboru i procesów interioryzacji respondentów. Dane te mają na celu przede wszystkim:

- 1/ zebranie informacji o decyzji emigracji, jej czasowości;
- 2/ zgromadzenie informacji o miejscu pochodzenia respondentów, domu rodzinnego;
- 3/ określenie wieku i miejsca zamieszkania;
- 4/ określenie stanu czy intencji zawarcia małżeństwa na emigracji;
- 5/określenie miejsca i definicji rodziny i wartości określonych jako podstawowe, codzienne i społeczne;
- 6/ określenie kontekstu rodziny i emigracji, odwiedzania kraju macierzystego – częstotliwość i związek z kulturą rodzimą na emigracji, rola duszpasterstwa na emigracji;
- 7/określenie wartości wspólnych i konfliktu w obszarach wartości również związanych z wychowaniem potomstwa, a także badanie wpływów na zmienne powstające na skutek integracji i przyjmowania zasad i norm charakteryzujących państwo przyjmujące.

3.2. Problemy i hipotezy badawcze

„Badania empiryczne w naukach społecznych przeprowadza się na ogół wedle względnie stałego modelu (schematu), który można w pewnym sensie traktować jako algorytm procesu badawczego (projektu badawczego). Wszakże ich liczba

- w zależności od charakteru i celu badań - a także etapy cząstkowe w obrębie głównych etapów, mogą ulegać daleko idącym modyfikacjom.”⁶

Niektóre wysuwane postulaty i założenia mogą ulec weryfikacji i nowej ocenie badawczej, co w metodologii nauk postuluje K. R. Popper. Według tego austriackiego filozofa i metodologa, właściwe wybory i wartości postulowane dokonują się w obszarach wolności społecznej. Tam, gdzie występują konflikty cywilizacyjne czy kulturowe, procesy wartościowania i identyfikacji pozostają zdecydowanie zakłócone. Zwłaszcza dokonuje się to w systemach totalitarnych, narzucanych ideologiach społecznych i kulturowych, także w reżimie komunistycznym.

Poddana próbie grupa w tej dysertacji to w większości młodzi emigranci, przybyli z Polski po wejściu do Unii Europejskiej na Wyspy Brytyjskie, głównie osiedlający się na stałe lub czasowo w Szkocji. Emigracja jest dla nich wyborem w poszukiwaniu lepszej pracy i większych korzyści ekonomicznych niż w kraju macierzystym. Można więc powiedzieć, że emigracja ta powstała z przyczyn wyłącznie ekonomicznych i zaklasyfikować ją należy jako wyłącznie emigrację zarobkową. Tymczasem trzeba wziąć pod uwagę inne okoliczności wyboru. Po otwarciu Polski na wspólnotę Unii, u młodych ludzi pojawia się motywacja psychologiczna i socjologiczna – próba odnalezienia się w innej kulturze, poznania innego świata, zmierzenia się i przełamania barier kultury i języka, często to też próba poszukiwania wolności i tej własnej, i społecznej.

Grupa ankietowanych obejmuje 413 uczestników-respondentów, którzy wypełnili ankietę, co do jej zawartości stawianych pytań i problemów badawczych, kwalifikujących ich do analizy statystycznej w standardach programu badań sondażowych. Ankiet rozdano trzykrotnie więcej. Badania przeprowadzono w Kościołach, klubach polskich i w salkach parafialnych przy okazji przygotowania bliższego do małżeństwa.

Emigracja to nowe wezwanie w kontekście mentalności i niejednokrotnie kompleksów związanych ze stereotypami utrwalonymi w państwie postkomunistycznym. Emigracja brzmiała tu jak wejście do „nowego świata”, nie tylko w znaczeniu ekonomicznym, ale jak wydawać by się mogło, do świata obiecanej wolności.

⁶ „Popper, uogólniając wspomniany pogląd Einsteina, zastąpił kryterium weryfikowalności przez kryterium zdań falsyfikowalnych. Polega ono na tym, że, przy ograniczeniu się w tym miejscu do zdań ściśle ogólnych, wyprowadzamy szczegółowe konsekwencje logiczne ze zdań ogólnych, badamy, czy są one prawdziwe i jeśli okazują się fałszywe, to odrzucamy dane zdanie, a jeśli konsekwencje są prawdziwe, to uznajemy owo zdanie.”, w: Jan Woleński: Filozofia nauki Karla Poppera (teologiapolityczna.pl) [dostęp 04.05.2023].

Ci emigranci to młode małżeństwa i osoby w ‘nowym świecie’ pragnące założyć rodziny. Własna rodzina jest tu niezbywalnym fundamentem dla postulowanych wartości. Otwarcie granic to dla wielu obietnica wolności w szerokim tego pojęcia znaczeniu. Przypomnijmy, że Polska jest członkiem Unii Europejskiej od 1 maja 2004 r., na mocy Traktatu Akcesyjnego, podpisanego 16 kwietnia 2003 r. w Atenach.⁷ Wedle tego traktatu jest to wolność polityczna i gospodarcza, oparta na idei „wspólnoty równych”.

Kluczowym terminem stała się tu „integracja” utrwalana w wielu obszarach życia, rozumiana najpierw w znaczeniu ekonomicznym, politycznym i w szerokim kontekście społecznym. Problem integracji polegał również na integracji w dziedzinie wartości. Problemem w akceptacji wartości wyznaczonych dla państw członkowskich w Unii stał się *Traktat Lizboński* z 13 grudnia 2007 r., zakładający ujednoczony porządek prawny w Unii Europejskiej. Art. 19 mówi o zwalczaniu wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, religię, światopogląd, wiek i orientację seksualną. Dyskusja wobec kwestii moralnych stała się poważnym problemem wymuszania unifikacji wartości i ponadnarodowej integracji.

Postępowanie badawcze, oprócz określenia celu badań, zakłada sformułowanie hipotez badawczych. Hipotezy te to zasadniczo przypuszczenia, zdania niebędące aksjomatami, które po zweryfikowaniu naukowym mogą przybrać charakter praw i uogólnień.⁸ Definicja hipotezy uproszczona, to twierdzenie naukowe formułowane przed dowodem naukowym.⁹

W przeprowadzonych tu badaniach hipoteza główna, to:

Wartości wyniesione przez emigrantów polskich w trakcie pierwotnej i wtórnej socjalizacji są podzielane i przekazywane w rodzinach na emigracji.

Na tej podstawie można wyłonić następujące hipotezy szczegółowe:

– Wartości religijno–moralne ulegają modyfikacjom społeczno–kulturowym, normy moralne i tradycja z nimi związane zostają poddane reinterpretacji i niejednokrotnie redefinicji w zakresie pojęć i konstrukcji etycznych;

– Przy tym wspólnota wartości podstawowych (tj. wolność, patriotyzm, solidarność) pozostaje silna w oddziaływaniu i przekazie na emigracji, a nawet jest wzmacniana;

⁷ Por. <https://www.gov.pl/web/ue/polska-w-ue> [dostęp 17.05.2021].

⁸ Por. A. M. Jeszka, Problemy badawcze i hipotezy w naukach o zarządzaniu, w: Organizacja i Kierowanie, nr 5/2013 (158), s. 33.

⁹ Por. Tamże, s. 34.

– Konflikt w dziedzinie wartości nasila się pod wpływem nowej sytuacji społeczno-kulturowej i procesów integracji związanych z kulturą i tradycją państwa przyjmującego.

Mamy tu więc do czynienia z pewnego rodzaju dychotomią pokazującą z jednej strony osłabianie wartości przekazywanych na emigracji w procesach transmisji kulturowej, z drugiej zaś wzmacnianie wartości, zwłaszcza tych podstawowych, w przekazie międzypokoleniowym i procesie wychowania.

3.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Przeprowadzone badania mają charakter empiryczny i są wynikiem badań ankietowych przeprowadzonych w środowiskach polonijnych w Szkocji w latach 2009-2013. Poddana badaniom grupa to emigranci reprezentujący w większości emigrację tzw. zarobkową, zamieszkujący w Szkocji po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Badaniom zostali objęci Polacy w różnych miejscach, a zwłaszcza w większych ośrodkach: w szkołach dla Polonii (rodzice), w ośrodkach duszpasterskich i kulturalnych tj. kluby polskie, głównie w miastach Galsgow, Edinburgh, Kirkcaldy, Matherwell, Inverness, Glenrothes, Selkirk.

Dobór respondentów jest tu zatem prosty, losowy pozwalający na generalizowanie wyników otrzymanych z próby na badaną populację. W procesie badawczym zostały wykorzystane narzędzia – metody i techniki socjologiczne do opisu i pomiaru reprezentowanych przez respondentów wartości religijno-moralnych. Do wnioskowania statystycznego (weryfikacji hipotez) zostały wykorzystane testy parametryczne i nieparametryczne dla zmiennych (pytań ankietowych) pytań o skali jakościowej, wykorzystano miary symetryczne oparte na teście CHI-Kwadrat PHI- dla tabel 2x2 oraz V Kramera dla tabel prostokątnych np. 3x4. Natomiast dla skal porządkowych zastosowano testy Tb- Kendalla oraz Tc- Kendalla.

Wartości tych współczynników mieszczą się w kategoriach od -1 do 1 (dla V- Kramera od 0 do 1). Wartości od 0 do 0,29 jest to zależność słaba, od 0,3 do 0,49 zależność umiarkowana, od 0,50 do 1 zależność silna.

Dla pytań dla skali ilościowej i jakościowej wykorzystano jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA po wcześniejszym spełnieniu warunków stosowalności.

Zależności istotnie statystycznie dla wyżej wymienionych testów występują wówczas, gdy „p” jest mniejsze lub równe 0,05.

Analiza statystyczna zebranego materiału została opracowana przez Biuro Badań i Analiz Statystycznych w Rzeszowie, które do wszelkich obliczeń wykorzystowało program komputerowy – Międzynarodowy Pakiet Statystyczny SPSS.

3.4. Kwestionariusz ankiety socjologicznej

Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety socjologicznej opartej o model wypracowany przez Zespół Naukowy Profesorów KUL i ATK z 1989 roku, zmodyfikowany, uaktualniony i dostosowany do sytuacji polskich emigrantów na Wyspach Brytyjskich. Do zasadniczej konstrukcji tego kwestionariusza wprowadzono autorskie pytania uwzględniające szczególną sytuację polskich emigrantów, została dołączona tzw. metryczka obrazująca płeć, wiek, wykształcenie, miejsce pochodzenia, stan cywilny, ilość dzieci, aktywność zawodowa na emigracji, miejsce zamieszkania w Polsce (pochodzenie) emigrantów, a także pytania dotyczące tego, jak często zachowują łączność z krajem i rodziną w Polsce. Zwłaszcza te ostatnie kwestie mają istotny wpływ na zachowanie tożsamości w dziedzinie wartości i rodzimej kultury.

Badania te zostały poddane profesjonalnej próbie statystycznej przy użyciu programu komputerowego powszechnie wykorzystywanego w analizach statystycznych – pakiet do analiz statystycznych SPSS.

3.5. Dobór próby i charakterystyka osób badanej populacji

Dobór próby to określenie techniczne dla tzw. *próbki reprezentacyjnej*, zastosowanej w badaniach ograniczonych do przebadania całej grupy emigrantów czy danej populacji, a pozwalającej odnieść przypuszczenie jakoby została poddana analizie całość.¹⁰

Z materiałów Instytutu Millwarda Browna, przeprowadzonych na zlecenie Work Service, wynika, że jedynie 17 na 100 Polaków nie rozważa emigracji. Jak pokazują wyniki badań socjologów z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu - co trzeci

¹⁰ Por. J. Sztumski, Wstęp do metod i technik badań społecznych, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, 2005 (6), s. 76n.

student myśli o wyjeździe za granicę, a aż 70% maturzystów planuje wyjazd z kraju po ukończeniu szkoły. „Ponadto wyjeżdża coraz więcej osób, które kilka lat temu wróciły do kraju. Ludzie obserwują, że ci, którzy wyjechali, doskonale funkcjonują za granicą i to motywuje ich również do wyjazdu. Pewna część młodych osób po ukończeniu studiów nawet nie stara się odnaleźć w polskiej rzeczywistości. Podejmują decyzję o wyjeździe pod wpływem impulsu, kierując się modą i chęcią zasmakowania innego życia”¹¹

W analizie porównawczej emigracji Polaków przed i po wejściu do Unii Europejskiej, migracje zagraniczne Polaków przed 1 maja 2004 r. obejmowały liczbę emigrantów przebywających za granicą 786 tys. osób (stan na koniec 2002 r.), a 2,196 mln osób (zapotowano stan na koniec 2013 r.) Główne kraje emigracji docelowej w Unii to: Niemcy, Włochy, Wielka Brytania, Irlandia, Niemcy, Holandia, Skandynawia.

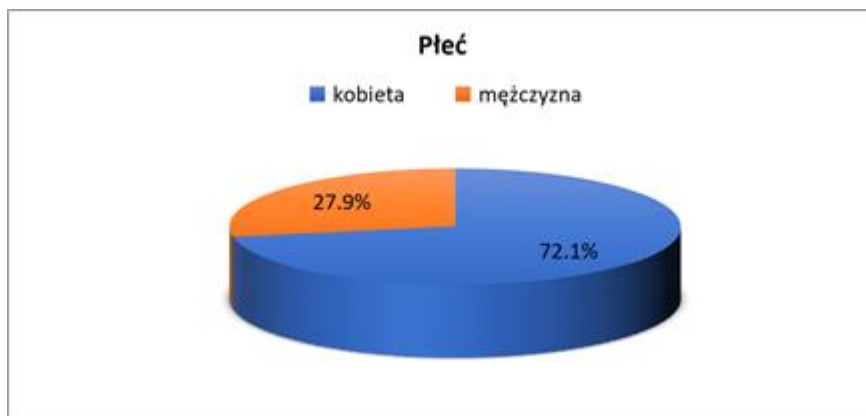
Profil migranta: to osoby o niższym wykształceniu i kwalifikacjach, głównie w wieku 25–34 lat, a także młodzież i absolwenci szkół osoby o wyższym wykształceniu i kwalifikacjach oraz osoby bez wykształcenia, głównie w wieku 18–29 lat. Uwarunkowania migracji powstały w wyniku niekorzystnej sytuacji na rynku pracy tj.: wysokie bezrobocie, niedostosowanie strukturalne i czynniki instytucjonalne. Forma migracji określana w kategoriach czasowych jako migracje cyrkulacyjne, wahadłowe z upływem czasu to wyjazdy długookresowe, emigracje osiedleńcze.¹²

W badaniach własnych populację w zdecydowanej większości reprezentują kobiety (ponad 70%), co wynika prawdopodobnie z cierpliwości w wypełnianiu formularza ankiety, która wydawała się być dość obszerną i absorbującą czas respondentów. Emigranci poddani próbie reprezentowali w większości wykształcenie średnie (41,5%), a następnie wyższe (31,3%) i tych, którzy rozpoczęli studia (ponad 14%).

¹¹ J. Ziobrowska, Uwarunkowania i przebieg emigracji Polaków przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, w: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/108686/PDF/12_Ziobrowska_J_Uwarunkowania_i_przebieg_emigracji_Polakow_przed_i_po_wstapieniu_Polski_do_Unii_Europejskiej.pdf, s. 157 [dostęp 03.12.2021].

¹² Por. Raport Komitetu Badań nad Migracjami PAN, Społeczne skutki najnowszej fali wychodźstwa, Warszawa 2013, por. J. Ziobrowska, dz. cyt.

Wykres 3 Profil emigranta ze względu na płeć

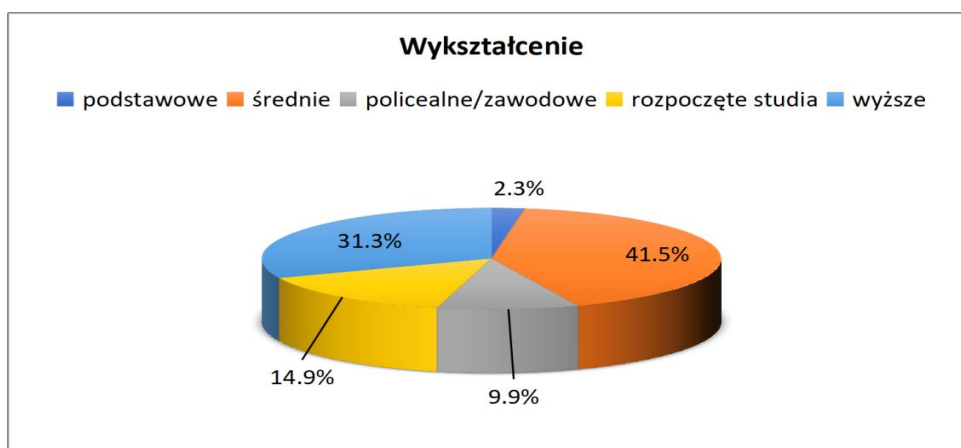
Źródło: badania własne.

Tabela 2. Profil emigranta ze względu na płeć

Płeć		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	kobieta	266	64,4	72,1	72,1
	mężczyzna	103	24,9	27,9	100,0
	Ogółem	369	89,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	44	10,7		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 4. Profil emigranta ze względu na wykształcenie

Źródło: badania własne.

Tabela 3. Profil emigranta ze względu na wykształcenie

Wykształcenie		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	podstawowe	8	1,9	2,3	2,3
	średnie	142	34,4	41,5	43,9
	policealne/zawodowe	34	8,2	9,9	53,8
	rozpoczęte studia	51	12,3	14,9	68,7
	wyższe	107	25,9	31,3	100,0
	Ogółem	342	82,8	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	71	17,2		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

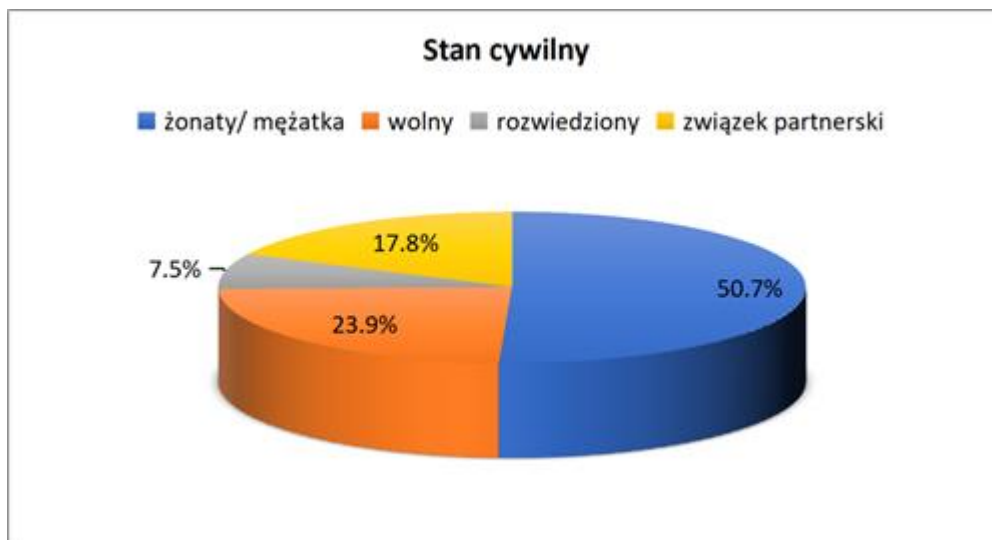
Stan cywilny respondentów obejmuje w swej większości małżeństwa sakramentalne (50,7%) oraz osoby pozostające w związkach partnerskich (17,8%). Większa część ze związków partnerskich i osób cywilnie niezwiązanych - tzw. wolnych, przygotowuje się do ślubu kościelnego w ramach kanonicznych i duszpasterskich kursów przedmażeńskich. Systemowe braki w tym pytaniu stanowią ponad 48%. Wskazuje to na pewną poufność pytania.

W rodzinach emigrantów jedna trzecia (32,5%) nie posiada potomstwa, a w pozostałych rodzinach przeważa liczba dwóch dzieci (28,7%).

Znaczna większość pracuje w innych zawodach niezgodnie z wykształceniem (68,9%), a zgodnie z wykształceniem tylko 14%. Ponad 17% to grupa czasowo lub na stałe zaliczająca się do grupy bezrobotnych.

Większość badanych traktuje emigrację jako pobyt czasowy (71,5%), a 23,5% uważa, że osiedliło się na stałe, 19,4% nie ma zdania, nie podjęło jeszcze właściwej decyzji. Przy tym trzeba zaznaczyć, że te decyzje o pobycie ulegają częstym zmianom i wahaniom.

Wykres 5. Profil emigranta ze względu na stan cywilny

Źródło: badania własne.

Tabela 4. Profil emigranta ze względu na stan cywilny

Stan cywilny		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	żonaty/mężatka	108	26,2	50,7	50,7
	wolny	51	12,3	23,9	74,6
	rozwiedziony	16	3,9	7,5	82,2
	związek partnerski	38	9,2	17,8	100,0
	Ogółem	213	51,6	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	200	48,4		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 6. Profil emigranta ze względu na ilość dzieci

Źródło: badania własne.

Tabela 5. Profil emigranta ze względu na ilość dzieci

Ilość dzieci		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	jedno	49	11,9	23,4	23,4
	dwoje	60	14,5	28,7	52,2
	więcej niż dwoje	32	7,7	15,3	67,5
	wcale	68	16,5	32,5	100,0
	Ogółem	209	50,6	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	204	49,4		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne

Wykres 7. Profil emigranta ze względu na aktywność zawodową

Źródło: badania własne.

Tabela 6. Profil emigranta ze względu na aktywność zawodową

Aktywność zawodowa		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	zgodnie z wykształceniem	49	11,9	14,0	14,0
	niezgodnie z wykształceniem	241	58,4	68,9	82,9
	bezrobotny/ bezrobotna	60	14,5	17,1	100,0
	Ogółem	350	84,7	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	63	15,3		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 8. Profil emigranta - pobyt w Szkocji

Źródło: badania własne.

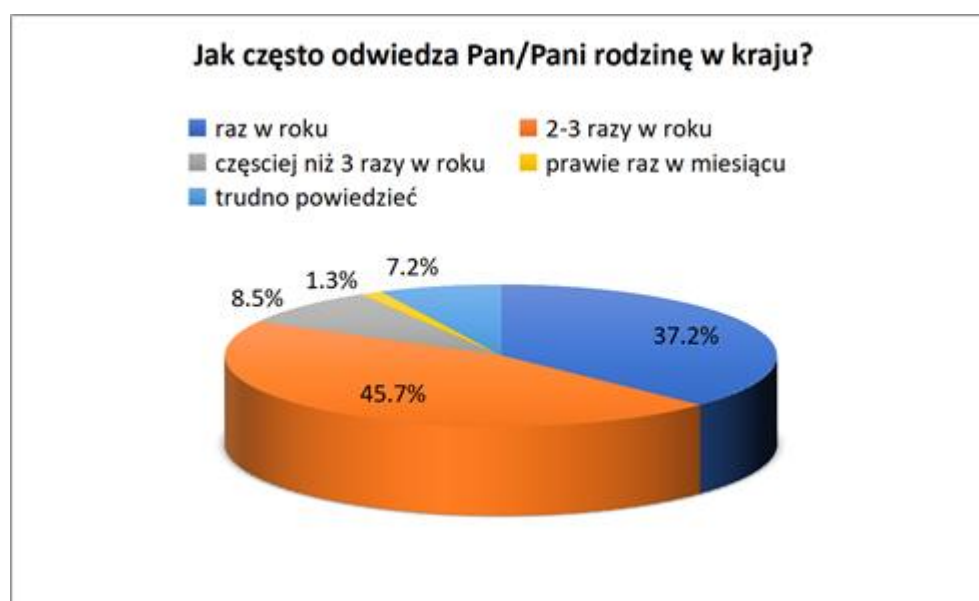
Tabela 7. Profil emigranta - pobyt w Szkocji

Miejsce pobytu w Szkocji		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	stałe	86	20,8	23,5	23,5
	czasowe	209	50,6	57,1	80,6
	nie mam zdania	71	17,2	19,4	100,0
	Ogółem	366	88,6	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	47	11,4		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Więź z krajem macierzystym stanowi istotny punkt tożsamości emigranta, który w nowej przestrzeni wolności potrzebuje niejednokrotnie wsparcia rodziców, krewnych i przyjaciół. Ponad 45% deklaruje odwiedziny Ojczyzny 2-3 razy do roku, niezdecydowanych co do określenia częstości odwiedzin jest ponad 7%, ponad 45% kontaktuje się z rodziną w Ojczyźnie przynajmniej raz w tygodniu, a 27,5 % codziennie. Większość respondentów pochodzi z wielkomiejskich ośrodków, zaś jedna czwarta respondentów reprezentuje środowisko wiejskie.

Wykres 9. Profil emigranta - odwiedziny kraju

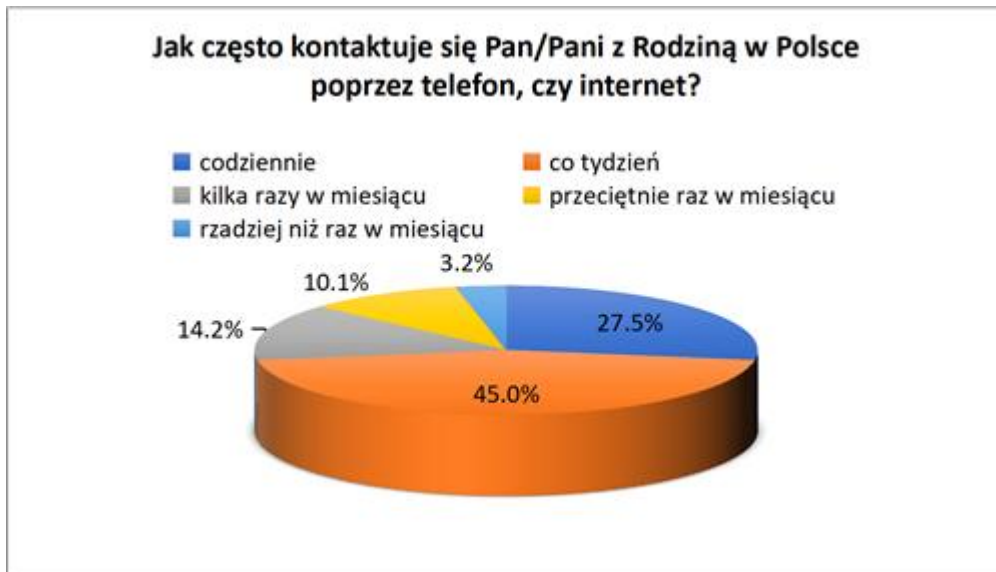
Źródło: badania własne.

Tabela 8. Profil emigranta - odwiedziny kraju

Jak często odwiedza Pan/Pani rodzinę w kraju?		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	raz w roku	83	20,1	37,2	37,2
	2-3 razy w roku	102	24,7	45,7	83,0
	częściej niż 3 razy w roku	19	4,6	8,5	91,5
	prawie raz w miesiącu	3	,7	1,3	92,8
	trudno powiedzieć	16	3,9	7,2	100,0
	Ogółem	223	54,0	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	190	46,0		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 10. Profil emigranta - kontakt z rodziną w Polsce

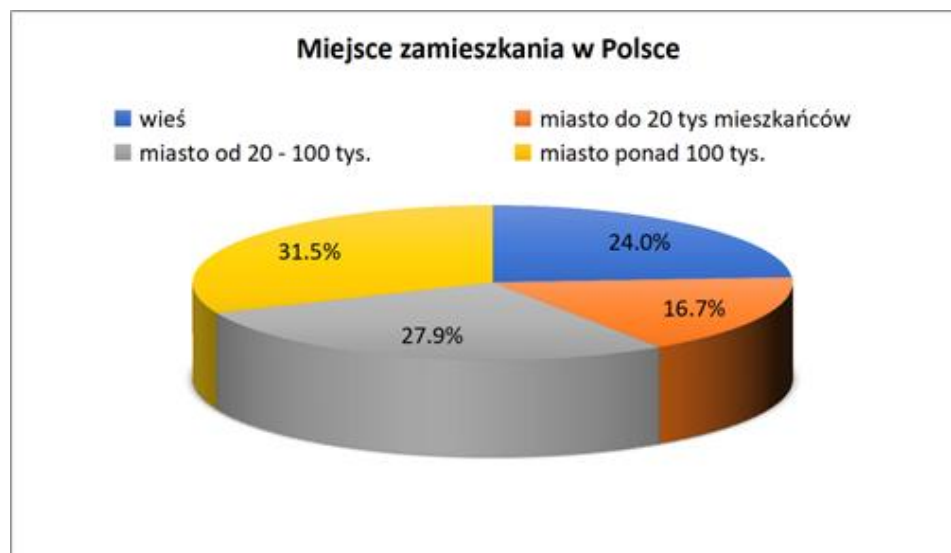
Źródło: badania własne.

Tabela 9. Profil emigranta - kontakt z rodziną w Polsce

Jak często kontaktuje się Pan/Pani z Rodziną w Polsce poprzez telefon, czy internet?		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	codziennie	60	14,5	27,5	27,5
	co tydzień	98	23,7	45,0	72,5
	kilka razy w miesiącu	31	7,5	14,2	86,7
	przeciętnie raz w miesiącu	22	5,3	10,1	96,8
	rzadziej niż raz w miesiącu	7	1,7	3,2	100,0
	Ogółem	218	52,8	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	195	47,2		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 11. Profil emigranta - miejsce pochodzenia

Źródło: badania własne.

Tabela 10. Profil emigranta - miejsce pochodzenia

Miejsce zamieszkania w Polsce		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	wieś	86	20,8	24,0	24,0
	miasto do 20 tys mieszkańców	60	14,5	16,7	40,7
	miasto od 20 - 100 tys.	100	24,2	27,9	68,5
	miasto ponad 100 tys.	113	27,4	31,5	100,0
	Ogółem	359	86,9	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	54	13,1		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Rozdział ten, nakreśla techniki i metodę zastosowaną w tej dysertacji. Badania empiryczne, przeprowadzone na emigrantach, znajdują swoje odzwierciedlenie w hipotezach badawczych. Naturalnie, przeprowadzone badania nie wyczerpują innych metod badawczych tego środowiska, jak obserwacja czy wywiad. Ale, jak każda dysertacja, tak i ta, napotyka na swoje ograniczenia w zakresie gromadzenia materiałów, jego opisu i analizy badawczej. Wydaje się, że ten dobór prosty losowy oddaje w znacznym stopniu poglądy i zróżnicowania społeczno-kulturowe na temat wartości.

W badaniach społecznych kwestionariusz ze szczegółowym planem pytań dobrze oddaje systematykę wartości z jej trójplanowym podziałem (wartości ostateczne, codzienne, podstawowe), zainicjowanym przez niemieckiego socjologa G. Heppa, a następnie rozwijanym w wielu szkołach europejskich, w Polsce zwłaszcza na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Badania prowadzone w oparciu o istniejący model kwestionariusza ankiety, dają szansę na odwołania porównawcze zagadnień zróżnicowanych w kategoriach czasu, obszarów czy regionów emigracji, wieku respondentów i wielu innych zmiennych.

ROZDZIAŁ IV

WARTOŚCI OSTATECZNE

Wartości ostateczne według wspomnianego tu już M. Rokeacha zostały sklasyfikowane w 18 pozycjach:

1. Wygoda życia (prosperity, życie dostatnie);
2. Życie ekscytujące (emocjonujące, pasjonujące, aktywne);
3. Rozumne dokonania, osiągnięcia (trwałe osiągnięcia);
4. Pokój na świecie (brak wojen i konfliktów);
5. Piękno świata (piękno natury i sztuki);
6. Równość (braterstwo, równe szanse dla wszystkich);
7. Trwałość, solidność rodziny (uczestnictwo w miłości);
8. Szczęście (zadowolenie);
9. Wolność (niezależność, wolny wybór);
10. Harmonia wewnętrzna (brak konfliktów wewnętrznych);
11. Dojrzała miłość (jedność fizyczna i duchowa);
12. Bezpieczeństwo narodowe (zabezpieczenie przed atakiem);
13. Przyjemność (życie przyjemne, miłe, rozporządzanie wolnym czasem);
14. Zbawienie (życie wieczne);
15. Samopoważanie (szacunek dla siebie);
16. Uznanie społeczne (podziw, respekt);
17. Prawdziwa przyjaźń (ściśle partnerstwo);
18. Mądrość (dojrzałe rozumienie życia).¹

W badaniach nad wartościami trzeba uwzględnić zmiany i korelacje w obszarze napięć tzw. konfliktów w obszarach wartości, jak ich zmiennych spowodowanych różnicami etniczno-kulturowymi i zgodnościami, którymi to kierują wartości uniwersalne, zwłaszcza o których mowa tu w tym rozdziale jako wartościach ostatecznych. Wartości uniwersalne wskazują na zgodność i konflikt w zakresie różnic kulturowych, etniczno-narodowych i religijnych. Oprócz badań podjętych przez M. Rokeacha, na uwagę zasługują badania i szkoła Schwarza w postaci sinusoidy opisującej zmienność wartości w odniesieniu do przedstawianych różnic, obszarów i pochodzenia respondentów. Na szczególną uwagę zasługują wartości uniwersalne.

¹ Por. J. Kościuch, Kwestionariusz wartości Milтона Rokeacha, *Studia Philosophiae Christianae*, 19/1 (1983), s.225, za: M. Rokeach, *The nature of human values*, Free Press, New York 1973, s. 359.

Sh. H. Schwarz w swoich badaniach mówił o przekraczaniu *ja*, swoistej transcendencji wartości, posługując się charakterystycznymi terminami, przekraczanie ja - umacnianie ja (self-transcendence, self-enhancement).

Uniwersalizm wartości w świetle tych badań nie tyle dotyczy transcendencji ich istnienia, co identyfikacji respondentów z różnych kultur, nacji i religii i wyznaczenia wartości uniwersalnych jako zmiennych w kategoriach zgodności i konfliktu.² O zgodności i konflikcie, w świetle podjętych tutaj badań, dotyczących wprawdzie jednej grupy narodowej, ale zróżnicowanej etnicznie pierwotnie, wtórnie i kulturowo, dowodzą emigranci z różnych obszarów Polski. Na uwagę zasługują badania nad wartościami także w obszarze języka, symboli i kultury.³ Język, jako sfera kultury symbolicznej, jest poddawany ciągłym badaniom językoznawców, antropologów kultury, a także interdyscyplinarnym badaniom wartości w ich wyartykułowanych i zwerbalizowanych formach akceptacji danej społeczności.

Kiedy mówimy o kulturze, należy rozróżnić działanie normatywne od symbolicznego. Pierwsze to system wartości i norm, który pozwala na organizowanie się danej społeczności i bywa określany w socjologii jako proces „reprodukcji społeczeństwa”⁴. Drugie określenie to zespół znaków: „ponieważ wszelka komunikacja społeczna jest znakiem, a wszelki znak jest komunikacją”⁵. Ma to zdecydowanie charakter semiotyczny. Według wybitnego filozofa i logika - K. Twardowskiego, każdy akt intencjonalny ukierunkowany jest na transcendencję i skutkuje przekraczaniem siebie przez podmiot poznający, co autor nazywa dalej transgresją albo dialektyką twórczości.⁶

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że cechy emigrantów z okresu masowych migracji zadecydowały o ogólnym kształcie Polonii i jej kulturze, wartościach, postawach, wyborze elementów kulturowych, które przetrwały jako znaki, symbole wieloetniczności, one też stawały się twórczym stereotypów, trwających do dnia dzisiejszego.⁷

² Por. P. Brzozowski, Uniwersalność struktury wartości, Koncepcja wartości Shaloma H. Schwarza, w: Roczniki Psychologiczne, 5 (2002), s. 36.

³ Por. E. Sękowska, Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 11n.

⁴ M. Flis, W poszukiwaniu kultury symbolicznej, w: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/267167/flis_w_poszukiwaniu_kryterium_kultury_symbolicznej_2005.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp 25.04.2023]

⁵ Por. Tamże.

⁶ Por. Tamże.

⁷ Por. E. Sękowska, dz. cyt., s. 214.

Wracając do badań Sh. H. Schwartza, warto zatrzymać się nad ujęciem wartości w świetle motywacji ujmowanych w opisywanym przez nas wcześniej tzw. kole Schwartza.

Dla wartości ostatecznych niezmiernie ważne wydają się być: duchowość (spirituality), tradycja (tradition), uniwersalizm (universalism). Duchowość w typologii Schwartza, to wartości transcendentalne i religijne, które nadają sens ludzkiej egzystencji i są w kluczu pytań o ostateczną rację istnienia wszechrzeczy. Według Schwartza nie ma wartości uniwersalnych w duchowości dla wszystkich religii i kultur. Często duchowość odwołuje się do kategorii przystosowania, tradycji i bezpieczeństwa.⁸ Ważną rolę odgrywa tu tradycja w systemie kultury symbolicznej określająca system wierzeń i norm w społecznościach.

„Wartości tradycji mają motywować jednostki do respektowania i akceptacji obyczajów oraz idei związanych z daną kulturą”.⁹

Uniwersalizm wartości rozumiany jest tu jako pewna forma dojrzałości społecznej (maturity), co szczegółowo można obserwować w badaniach nad kulturami indywidualistycznymi i kolektywistycznymi, w dystansie pojęcia „dobra swojego” od „dobra obcych”.¹⁰ Schwartz za wartości uniwersalne podaje sprawiedliwość społeczną, równość, pokój, jedność z naturą, mądrość i ochronę środowiska.¹¹

Rokeach określa wartości ostateczne jako stany końcowe lub ich cele i działania,¹² w odróżnieniu od wartości instrumentalnych.

4.1. Preferencje wartości ostatecznych

Sens życia to jedna z podstawowych kategorii odzwierciedlających wartości ostateczne. Jest to generalnie struktura polisemantyczna¹³ będąca przedmiotem badań wielu dziedzin, tj. filozofii, antropologii kulturowej, nauk psychologicznych, teologii.

„Dlatego też pytanie o sens życia, zawierające w sobie poszukiwanie istoty i celu ludzkiej egzystencji, powołanie człowieka, tego, co uzasadnia trud życia i czyni je

⁸ Por. P. Brzozowski, dz. cyt., s.35.

⁹ Tamże, s. 34.

¹⁰ Szczegółowe badania nad tym zagadnieniem prowadził H. Triandis (1926-2019), uczonego pochodzenia greckiego, pionier w zakresie psychologii międzykulturowej.

¹¹ Por. P. Brzozowski, dz. cyt., s. 36.

¹² Por. D. Krok, System wartości a poznawcze i społeczne wymiary religijności, w: Roczniki Psychologiczne, t. XIII, nr 2(2010), s. 164.

¹³ Por. P. Kozera-Mikuła, Sens życia – analiza pojęcia w świetle nauk humanistycznych, w: Psychologia Rozwojowa, nr 2(2020), t. 25, s. 9.

wartym przeżycia, jest jednym z podstawowych zagadnień różnych systemów filozoficznych i religijnych, a próby odpowiedzi na nie są dowodem bogactwa humanistycznej wiedzy o człowieku i refleksji nad jego bytem.”¹⁴

Pytanie o sens życia pojawia się szczególnie w sytuacjach kryzysowych, zagrożenia egzystencjalnego. Według socjologa, J. Mariańskiego, pytanie to wydaje się być nie do końca zdefiniowane, pozostaje w mglistej przestrzeni umysłu ludzkiego, człowiek gubi się w odpowiedzi, zwłaszcza w stanach poczucia bezsensu czy kryzysu sensu.¹⁵ To mgliste pojęcie, staje się często jednym z najważniejszych pytań, jakie stawia człowiek o swoją tożsamość, integralność i poczucie sensu istnienia. Uczył papież Jan Paweł II: „Dzisiejszy świat bardziej niż kiedykolwiek potrzebuje odkryć na nowo sens życia i śmierci w perspektywie życia wiecznego. W oderwaniu od niej współczesna kultura, która powstała by wywyższyć człowieka i jego godność, paradoksalnie zamienia się w kulturze śmierci, bowiem tracąc z oczu horyzont Boży, staje się niejako więźniem świata, ulega lękowi i rodzi, niestety, liczne patologie indywidualne i zbiorowe.”¹⁶

Dla emigrantów w pytaniu o sens życia zdecydowanie na pierwszym miejscu znalazło się życie rodzinne (76,7%). Troska o rodzinę na emigracji pozostaje w stałym zainteresowaniu i programie Duszpasterstwa d/s Emigracji Konferencji Episkopatu Polski. Jednym z bardzo ważnych zadań duszpasterskich jest troska o małżeństwa i rodziny w środowiskach polskiej emigracji. Życie poza granicami kraju niesie ze sobą wiele nowych wyzwań dla emigrujących i szczególne zadania dla ich duszpasterzy. Specyficzne, bo uwzględniające sytuację „emigracyjną”, winno być w związku z tym duszpasterstwo małżeństw i rodzin. Zgodnie z postanowieniami ostatniego Synodu Biskupów, Kościół chce jeszcze lepiej towarzyszyć w codziennym życiu zarówno związkom sakramentalnym, jak i tym parom, które nie są sakramentalne. Ponadto jeszcze większy wysiłek należy włożyć w przygotowania do zawarcia związku małżeńskiego.

Szczególnie trudnym wyzwaniem jest podtrzymywanie trwałości małżeństwa. Jest to strategiczne zadanie wobec narastającej fali rozwodów i rozmywania się koncepcji rodziny jako związku opartego na małżeństwie mężczyzny i kobiety. Działania

¹⁴ Tamże, s. 10.

¹⁵ Por. J. Mariański, Sens życia, wartości, religia. Studium socjologiczne, KUL, Lublin 2013, s. 28.

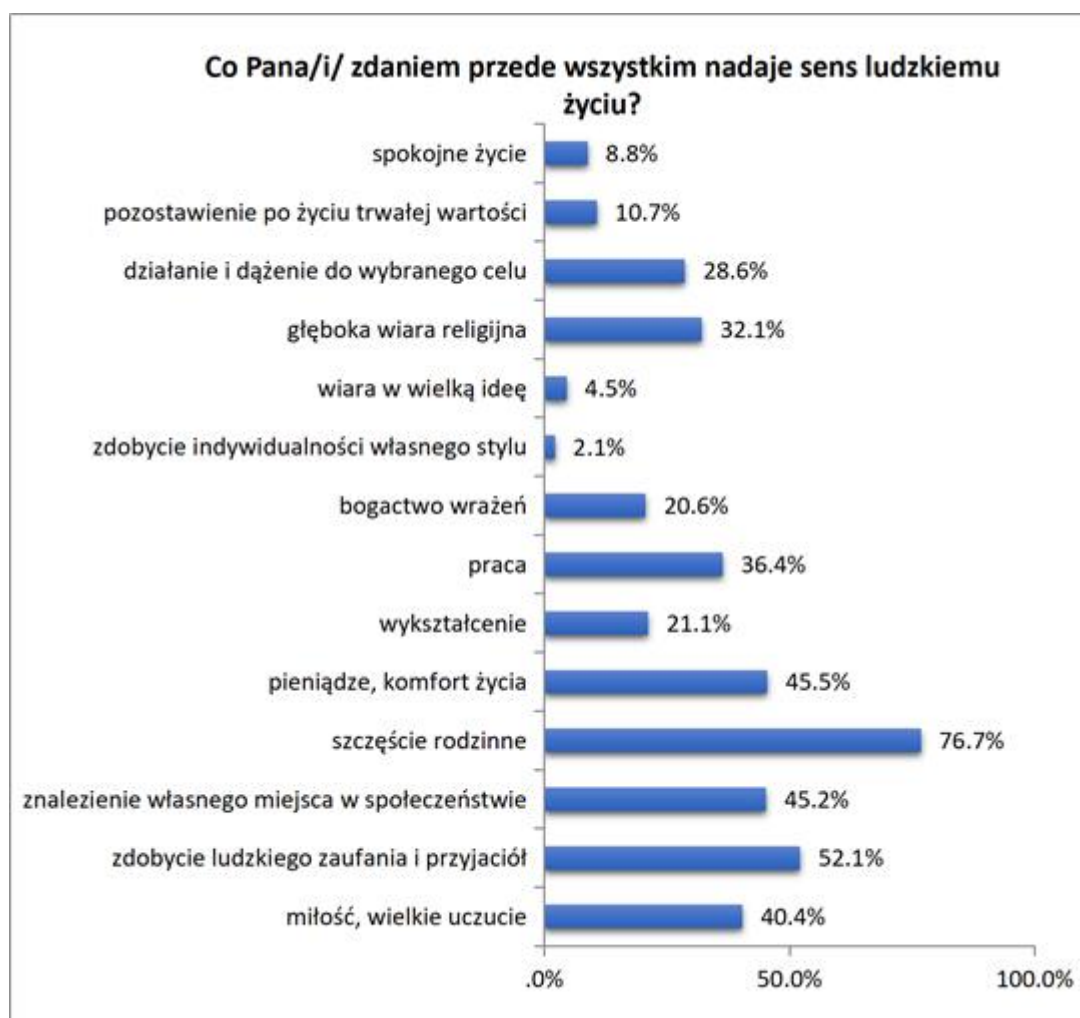
¹⁶ Jan Paweł II, Rozważania przed modlitwą „Anioł Pański”, 3.11.2002, w: L'Osservatore Romano 1/2003, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/modlitwy/ap_03112002 [dostęp 25.04.2023].

duszpasterskie na emigracji stanowią nieocenione wsparcie w ratowaniu podstawowej komórki, jaką jest rodzina.¹⁷

Wzmagania o dobro rodziny emigrantów są systematycznie podejmowane w Kościele w inicjatywach Kongresów Rodzin Polonijnych, wielką rolę odegrał tu Światowy Kongres Rodzin w Irlandii w 2018 r., któremu przewodniczył papież Franciszek.

Na drugim miejscu wartości ostatecznych, respondenci wymieniają zaufanie, przyjaźń, następnie dobra materialne i godny komfort życia, pracę, a na szóstym miejscu dopiero wiarę i życie religijne (32,1%).

Wykres 12. Sens ludzkiego życia

Źródło: badania własne.

¹⁷ Troska o rodzinę, Duszpasterstwo d/ s Emigracji, w: <https://emigracja.episkopat.pl/emigracja/troska-o-rodzine-na-emigracji> [dostęp 15.10.2022].

W środowisku polskich emigrantów wiara ma charakter przewodni w odpowiedzi o sens ludzkiego życia (waha się w granicach 90%), chociaż nie do końca jest ona sprecyzowana.

Część respondentów nie potrafi określić, czy wiara i sens życia są ze sobą zależne i tożsame ($19,7\%+7,8\%=27,5\%$). U około 9% wiara religijna jest poddana wątpliwościom.

W badaniach nad emigracją zanotowano dystans emigracji zarobkowej na Wyspach Brytyjskich wobec wyznawców innych religii czy wyznań. Najbardziej przychylnie Polacy postrzegają katolików, a z innych wyznań prawosławie. Badania, przeprowadzone w skali E. Borgadusa, obrazują ten dystans wobec innych religii, zwłaszcza islamu na poziomie przeciętnych - 47,17%, wobec hinduizmu – 33,99%, judaizmu - 32,8%, a 12,26% miało pozytywne nastawienie wobec judaizmu.¹⁸ Dystans wobec katolików w grupie emigrantów w wieku 20-30 lat ($p<0,01$), a w grupie wiekowej 41-50 ($p<0,00$) jest zróżnicowany. Grupa druga, starsza, stała się zdecydowanie przychylna wobec katolików, w pierwszej zaś grupie obserwujemy procesy dystansowania się.¹⁹

Cel ostateczny wyznacza szczęście człowieka, także w znaczeniu jako suma szczęścia osiąganego sukcesywnie w małych szczęściach. Za św. Augustynem, św. Tomasz z Akwinu sformułował cel ostateczny człowieka, jako sumę szczęść cząstkowych.²⁰ Wynika to z natury ludzkiej, która odbija prawdy Boże. Ostateczny cel kryje się jednak w Praprzyczynie istnienia wszechrzeczy i wizji (*visio beatifica*) oglądania Boga w wieczności. Dowód teleologiczny u św. Tomasza prowadził do poznania celu ostatecznego człowieka. Dowodzenie to staje się czytelne i wypełnia się w wizji teologicznej nieba i obcowania ze świętymi.²¹

W badaniach emigrantów można wskazać, że cel ostateczny znajduje swoje wypełnienie w religijnym jego wymiarze, a mianowicie wizji uszczęśliwiającej jako wizji nieba.²² Wartości religijne utrwalone i wyniesione z domu rodzinnego podzielali

¹⁸ Por. R. Bera, M. Korczyński, Dystans społeczny emigrantów polskich wobec „obcych i innych”, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012, s. 127-129.

¹⁹ Por. Tamże, s.140.

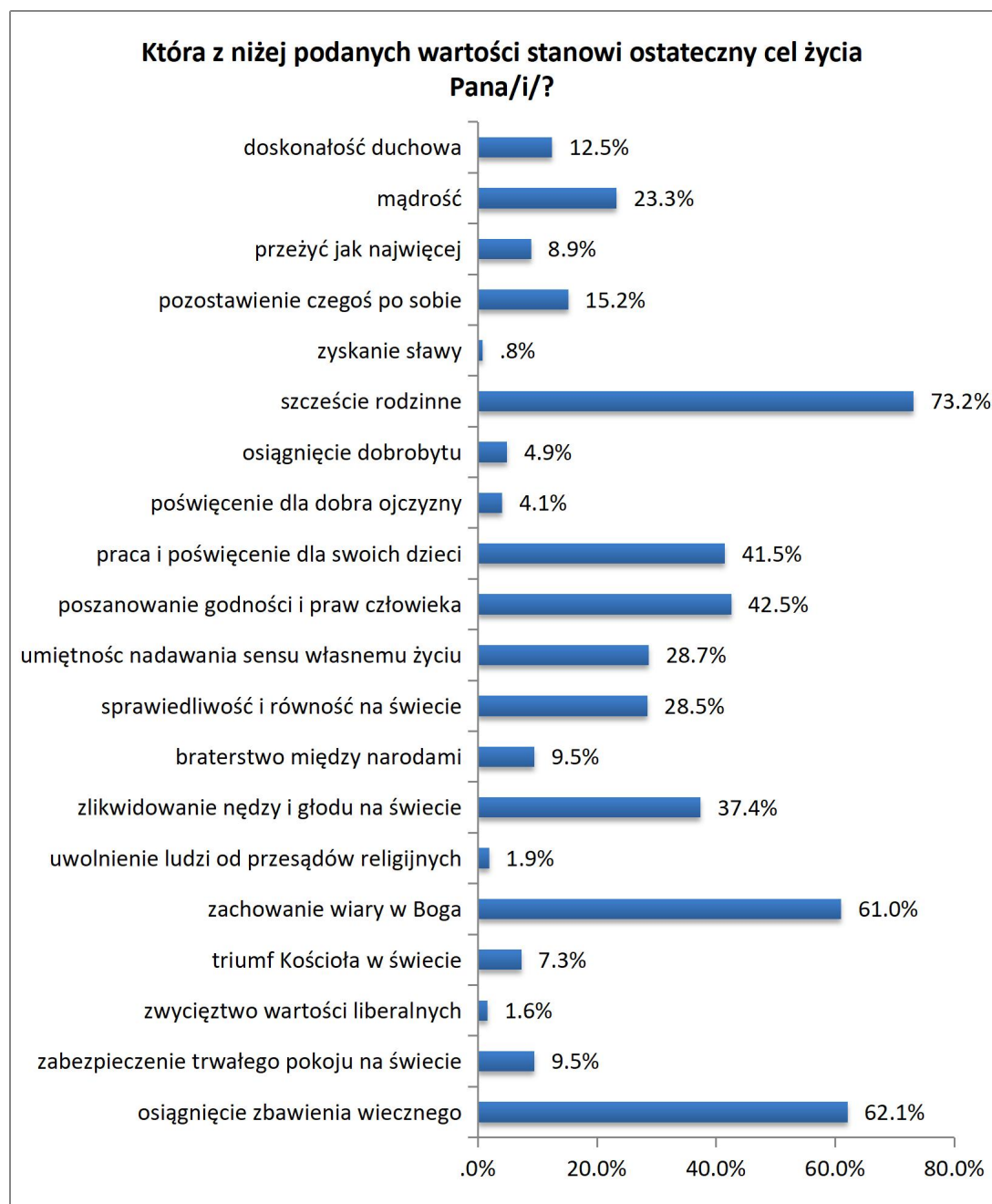
²⁰ „Promienie słoneczne powodują, że kolory rozbłyskają przed naszymi oczyma, gdy – przeciwnie – w chwili zupełnego zaćmienia nie są one w stanie rozjaśnić naszego zmysłu widzenia. Podobnie Bóg, Pierwszy Poruszyciel, jest przyczyną wszelkiej aktywności stworzeń, gdyż zanikłaby ona bez Bożego oddziaływania. Dlatego też Bóg jest przyczyną wszelkich bytów stworzonych.”, św. Tomasz z Akwinu, Suma przeciw poganom, III, 67, w: <http://rodzinakatolicka.pl/rozdzial-osmy-sw-tomasz-z-akwinu-wszechmoc-boga-i-stworzenie/> [dostęp 05.04.2023].

²¹ Por. K. Rahner, Sacramentum Mundi. An Encyclopedia of Theology. T. 1. London: Burns & Oates, 1968, s. 151-153.

²² Por. KKK 1719.

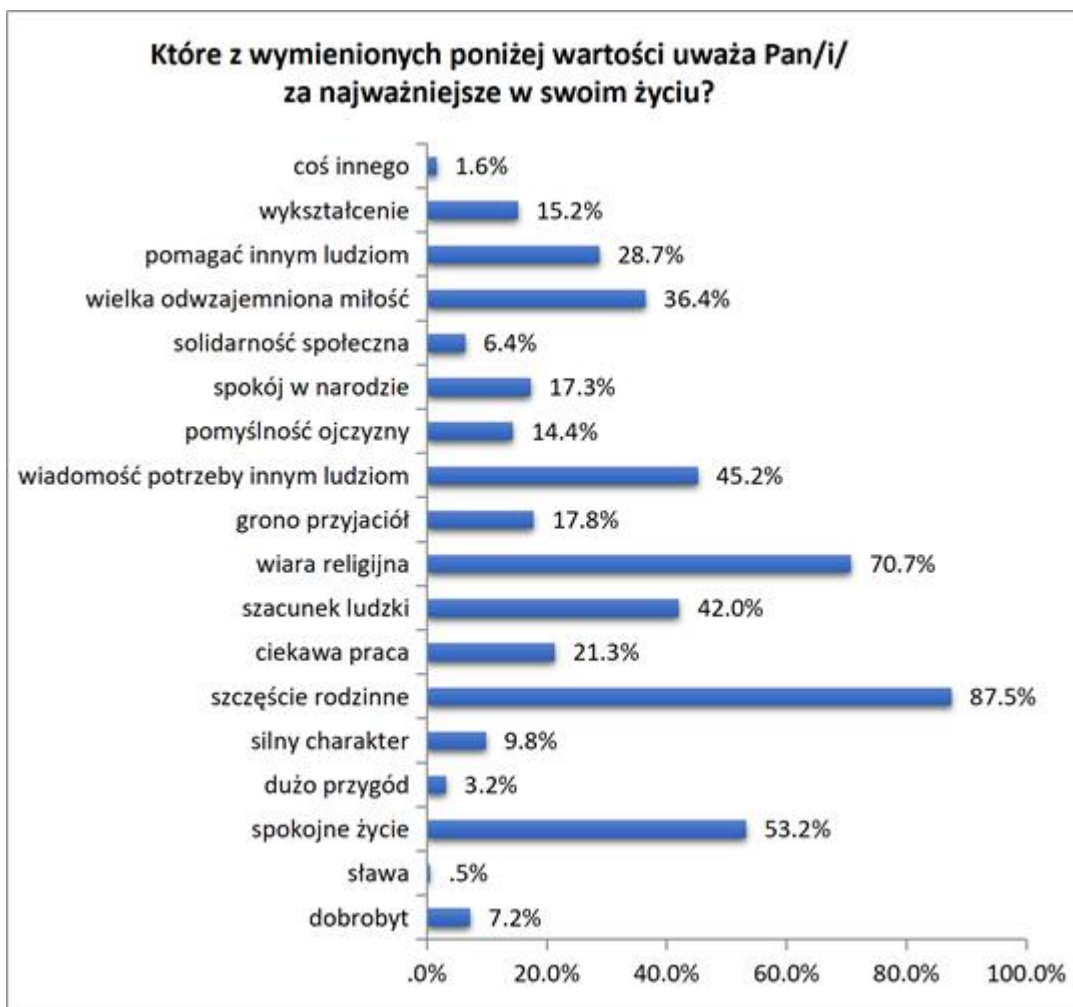
emigranci jako osiągnięcie zbawienia wiecznego (62,1%), a jako całokształt religijnej formacji - zachowanie wiary w Boga (60,0%). Nasuwa się wniosek, że ponad połowa respondentów jest przekonana o ostatecznym celu człowieka znajdującym swoje uzasadnienie i wypełnienie w religii chrześcijańskiej.

Wykres 13. Cel ostateczny

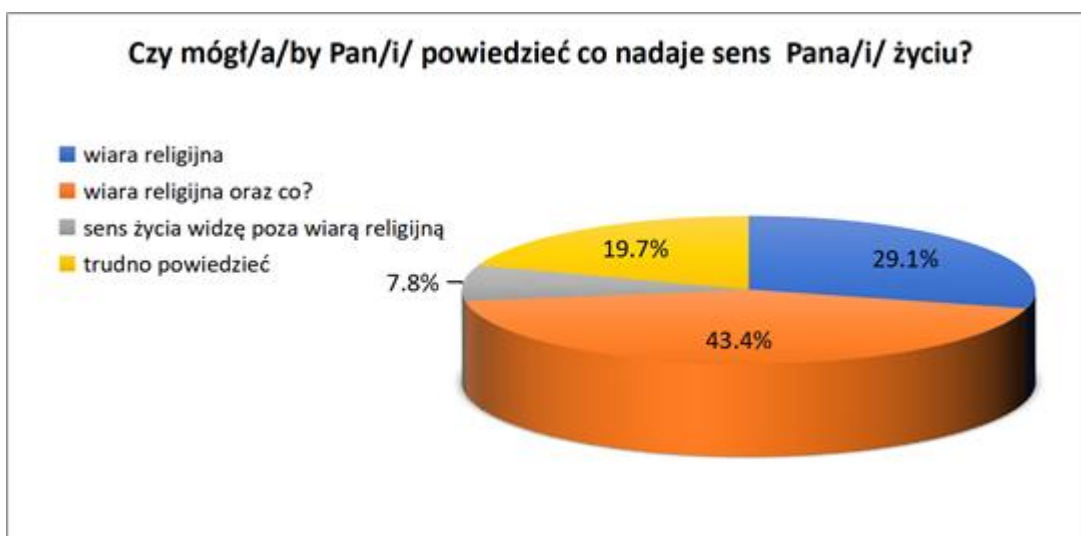
Źródło: badania własne.

Wykres 14. Najważniejsze wartości w życiu

Źródło: badania własne.

Wykres 15. Co nadaje sens życiu

Źródło: badania własne.

Wykres 16. Wiara religijna i poczucie pewności w ostatniej godzinie życia

Źródło: badania własne.

Tabela 11. Wiara i poczucie pewności w ostatniej godzinie życia

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	299	72,4	75,1	75,1
	nie	37	9,0	9,3	84,4
	trudno powiedzieć	62	15,0	15,6	100,0
	Ogółem	398	96,4	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	15	3,6		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wartości sensoryczne jako wartości autoteliczne, same w sobie, pomagają generalnie zrozumieć przyjętą i podzielaną hierarchię wartości. W pytaniach sensorycznych zostaje wskazany teleologiczny porządek bytu i jego racji istnienia. To dlatego w kwestionariuszach badań wykorzystywane są pytania o charakterze egzystencjalnym, które pozwalają określić ostateczny sens bycia i istnienia. Socjolog J. Mariański w badaniach sensorycznych porównawczych przeprowadzonych

z młodzieżą stwierdził: „Wartości stanowiące ostateczny cel – w opinii młodzieży – charakteryzują się ogromną różnorodnością. W wyborach wielokrotnych na czele preferowanych wartości znajdowało się szczęście rodzinne. W wyborach jednorazowych utrzymała się w zasadzie kolejność preferowanych wartości jako celów ostatecznych, ale zmniejszył się dystans między wartością uznaną za najważniejszą a pozostałymi. Wartości codzienne o charakterze indywidualnym lub prorodzinnym (łącznie) były częściej wskazywane jako cel ostateczny człowieka niż wartości religijne i podstawowe.”²³

Dla emigrantów w Szkocji poczucie wartości sensorycznych dla zdecydowanej większości (72,5%) ma związek z religijnymi prawdami o życiu i przeznaczeniu wiecznym człowieka. Poczucie bezpieczeństwa w zgodzie z wartościami religijnymi w ostatniej godzinie życia deklarowało 71,5%. Sobór Watykański II podkreślał, że Kościół bada i wyjaśnia znaki czasów, wskazując na ich spełnienie i ostateczny cel. Kościół próbuje w ten sposób, obecny w kulturze i mentalności pokoleń, dać odpowiedź na pytania określające teraźniejszy i ostateczny sens życia.²⁴

4.2. Akceptacja prawd wiary

Katechizmowe formuły często sprowadzają się do pamięciowych sformułowań opartych na pytaniu i odpowiedzi.²⁵Taka praktyka prowadzi do pewnego automatyzmu w dziedzinie wiary, zwłaszcza jeżeli później nie jest pogłębiana, Każda z prawd wiary wymaga odniesienia do szerokiego spektrum nauki Kościoła, kształtującej się w tradycji i historii Kościoła. Próba definicji Boga oparta jest o doświadczenie religijne wyniesione z rodzinnego domu. Katechizm jest tu tylko próbą systematyzacji prawd wiary i zabezpieczeniem przed ich wypaczeniem. Prawdy wiary przecież kształtowały się w polemice z herezjami.

Dzisiaj zdecydowanie krytycznie podchodzi się do starych metod nauczania, które często opierały się na formie zapamiętywania gotowych sformułowań, często bez namysłu i głębszej refleksji. Z drugiej strony wydają się być ciągle aktualne, ważne, jasne i krótkie sformułowania określające tożsamość wiary. Jednak taka katecheza

²³ J. Mariański, Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich, s. 47, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/11183> [dostęp 10.04.2023].

²⁴ Por. GS 4, por. G. L. Müller, Ubóstwo i godność człowieka, WDS, Sandomierz 2015, s. 103.

²⁵ Por. Z. Kubacki, Krytycznie o sześciu prawdach wiary w nauczaniu i przepowiadaniu Kościoła, w: Studia Bobolanum 30, nr 4 (2019), s.5nn.

proceeds not only to a situation of loss but can even go further in the direction of nihilism and programmed atheism.

Research by PBS DGA for „Gość Niedzielny” from 2006 indicates that nearly 27% of Poles believe that after death only human souls will live. Believers in the resurrection of the body were a minority, at 34%. The Christian vision, in which body and soul are one, thus provokes opposition or consternation in Poles. In „truths of faith” there is not even a word about the Resurrection of Christ.”²⁶

„Specific color of Polish religiosity from ancient times is linked with melancholic sentimentalism. Christianity often takes the form of experiencing defeat, to which J. Tischner in „Chochole sarmackiej melancholii”²⁷ refers.

In their own research, more than 90% of participants maintain that a higher power exists, which is an expression of faith in Transcendence. On the other hand, 69.6% of respondents believe in a personal God, 20.1% refuse to answer, 10.3% generally do not believe in a personal God. Acceptance of this truth of faith is decided by education level. The definition of the Christian faith is expressed in the question – „Who is Jesus Christ?” Respondents define it as 84.2% as God and Son of God, 10.4% as God – Man only. Belief in redemption and resurrection is 94.2%; 2.5% believe in reincarnation after death; 47.2% believe in resurrection of the soul and body.

78.2% believe in Hell, while about 10% do not. Dogmatic Marianism is accepted by 80%, which is an expression of Polish Marian religiosity expressed in teaching the Church by hierarchs: Cardinal A. Hlonda, S. Wyszyński and later Pope John Paul II. Marian spirituality is closely linked with the nation and is nurtured on emigration.

Acceptance of the Decalogue fluctuates between 60-80%. In this case, the religious awareness of Poles is exceptionally selective and inconsistent. As writes Cardinal G. L. Müller:

„Nevertheless, in this dynamic conception of the drama of salvation, one can also encounter, unfortunately, negative and chaotic...”²⁸

²⁶ J. Piekutowski, Prawdy znikąd, Tygodnik Powszechny, w: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/autor/jarema-piekutowski-8295> [dostęp 26.06.2022].

²⁷ Por. J. Tischner, Chochół sarmackiej melancholii, w: <https://tischner.pl/chochol-sarmackiej-melancholii/> [dostęp 19.04.2023].

²⁸ G. L. Müller, Wiara w Boga we współczesnym świecie, KUL, Lublin 2020, s. 424.

Wykres 17. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem

Źródło: badania własne.

Tabela 12. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem (płeć i wiek)

Czy wierzy Pan/i/ w to, że istnieje siła wyższa od człowieka, która rządzi światem?		Płeć			Wiek			Ogółem	
		kobieta	mężczyzna	Ogółem	do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat		
tak	N	232	88	320	49	230	39	318	
	%	92,1%	88,9%	91,2%	86,0%	92,7%	88,6%	91,1%	
nie	N	20	11	31	8	18	5	31	
	%	7,9%	11,1%	8,8%	14,0%	7,3%	11,4%	8,9%	
Ogółem		N	252	99	351	57	248	44	349
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
			p=0,35			p=0,22			

Źródło: badania własne.

Tabela 13. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem (stan cywilny, aktywność zawodowa)

			Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
			żonaty/ mężatka	wolny	rozwódziona/ a	związek partnerski		pracuje w zgodzie z wykształceniem	pracuje nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
Czy wierzy Pan/i/ w to, że istnieje siła wyższa od człowieka, która rządzi światem?	tak	N	89	46	11	28	174	47	211	43	301
		%	93,7%	92,0%	68,8%	80,0%	88,8%	95,9%	94,2%	74,1%	90,9%
	nie	N	6	4	5	7	22	2	13	15	30
		%	6,3%	8,0%	31,3%	20,0%	11,2%	4,1%	5,8%	25,9%	9,1%
Ogółem		N	95	50	16	35	196	49	224	58	331
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
							p<0,008, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=11,96 (df=3)			p<0,001, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=24,22 (df=2)	

Źródło: badania własne.

Tabela 14. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem (wykształcenie i pobyt na emigracji)

			Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat	
Czy wierzy Pan/i/ w to, że istnieje siła wyższa od człowieka, która rządzi światem?	tak	N	125	25	48	100	298	74	206	32	312
		%	89,9%	75,8%	98,0%	95,2%	91,4%	92,5%	88,8%	100,0%	90,7%
	nie	N	14	8	1	5	28	6	26	0	32
		%	10,1%	24,2%	2,0%	4,8%	8,6%	7,5%	11,2%	,0%	9,3%
Ogółem		N	139	33	49	105	326	80	232	32	344
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
							p=0,002, V Kramera =0,21, Chi-kwadrat=15,32 (df=3)			p=0,10	

Źródło: badania własne.

Pytanie o Boga osobowego staje się kluczowe dla religii chrześcijańskiej. Ta prawda wyrażona w Katechizmie Kościoła przypomina o osobowej relacji rozumu i woli człowieka wyrażanej w akcie wiary. Znaczącym jest określenie osoby Jezusa Chrystusa jako Prasakramentu i Źródła Objawienia. W praktyce katechizmowe prawdy i ich próby interpretacji niejednokrotnie odchodzą na plan dalszy. Tak w znanej publikacji zatytułowanej: „Jezus - tak, Kościół - nie? O chrystologicznych źródłach kryzysu Kościoła”, czytamy, że współczesny kryzys wiary wydaje się być kryzysem chrystologicznym, ale w obecnej kulturze pojawia się nowe pole widzenia osoby Chrystusa i jego fascynacji, także w obszarach badań interreligijnych.²⁹

Tabela 15. Wiara w Boga Osobowego ze względu na płeć i wiek

Czy wierzy Pan/i/ w istnienie Boga Osobowego?			Płeć		Ogółem	Wiek			Ogółem
			kobieta	mężczyzna		do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
Tak	N		170	67	237	32	173	31	236
	%		70,2%	67,0%	69,3%	56,1%	72,4%	72,1%	69,6%
Nie	N		25	10	35	5	26	4	35
	%		10,3%	10,0%	10,2%	8,8%	10,9%	9,3%	10,3%
trudno powiedzieć	N		47	23	70	20	40	8	68
	%		19,4%	23,0%	20,5%	35,1%	16,7%	18,6%	20,1%
Ogółem		N	242	100	342	57	239	43	339
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,76						p=0,04, V Kramera=0,12, Chi-kwadrat=9,81 (df=4)			

Źródło: badania własne.

²⁹ Por. W. Kasper, J. Moltmann, Jezus - tak, Kościół - nie? O chrystologicznych źródłach kryzysu Kościoła, Tyniec - Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2020.

Tabela 16. Wiara w Boga Osobowego ze względu na wykształcenie i pobyt na emigracji

Czy wierzy Pan/i/ w istnienie Boga Osobowego?			Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat	
tak	N		92	19	41	74	226	61	145	25	231
	%		67,6%	57,6%	83,7%	73,3%	70,8%	78,2%	64,2%	78,1%	68,8%
nie	N		12	5	3	10	30	4	30	0	34
	%		8,8%	15,2%	6,1%	9,9%	9,4%	5,1%	13,3%	,0%	10,1%
trudno powiedzieć	N		32	9	5	17	63	13	51	7	71
	%		23,5%	27,3%	10,2%	16,8%	19,7%	16,7%	22,6%	21,9%	21,1%
Ogółem		N	136	33	49	101	319	78	226	32	336
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
							p=0,03, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=10,46 (df=4)				
							p=0,19				

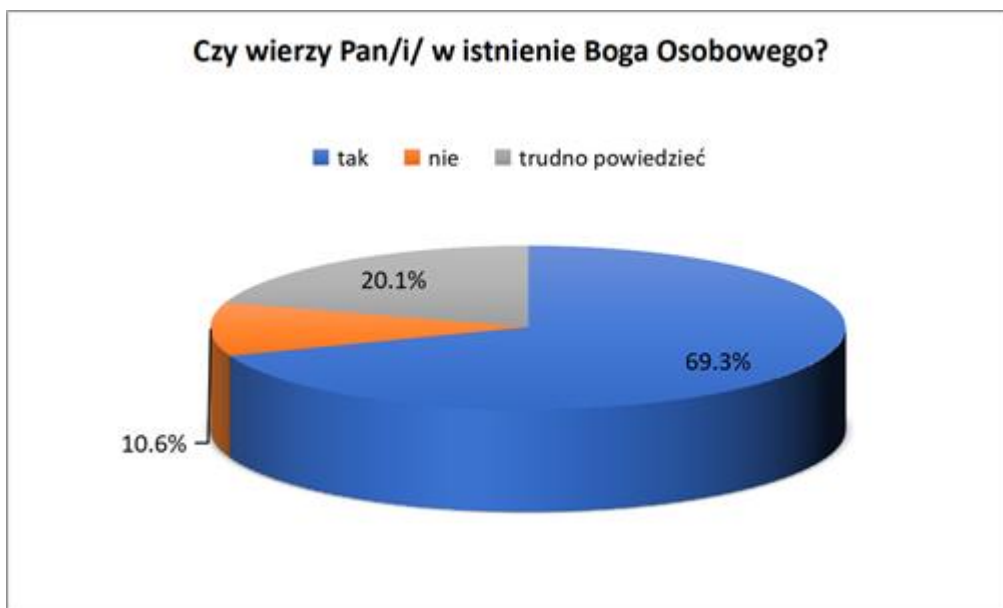
Źródło: badania własne.

Tabela 17. Wiara w Boga Osobowego ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową

Czy wierzy Pan/i/ w istnienie Boga Osobowego?			Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
			żonaty/ mężatka	wolny	rozwidziony/a	związek partnerski		pracuje w zgodzie z wykształceniem	pracuje nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
tak	N		70	32	6	23	131	30	158	39	227
	%		72,2%	69,6%	37,5%	67,6%	67,9%	62,5%	72,1%	67,2%	69,8%
nie	N		9	7	4	2	22	6	16	11	33
	%		9,3%	15,2%	25,0%	5,9%	11,4%	12,5%	7,3%	19,0%	10,2%
trudno powiedzieć	N		18	7	6	9	40	12	45	8	65
	%		18,6%	15,2%	37,5%	26,5%	20,7%	25,0%	20,5%	13,8%	20,0%
Ogółem		N	97	46	16	34	193	48	219	58	325
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
							p=0,10		p=0,07		

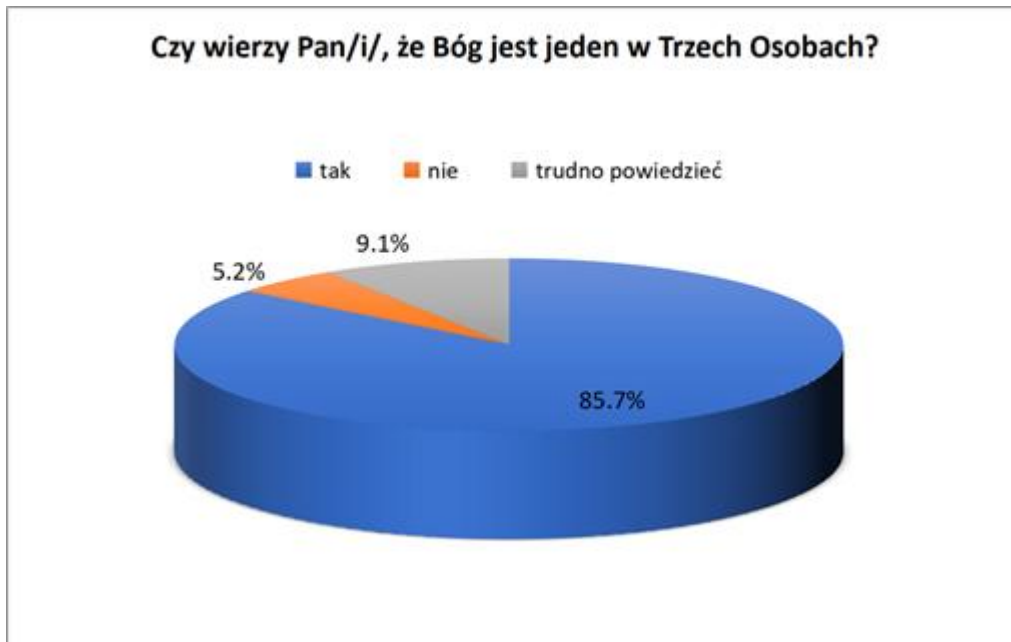
Źródło: badania własne.

Wykres 18. Wiara w Boga Osobowego

Źródło: badania własne.

Wykres 19 Wiara w Boga w Trzech Osobach

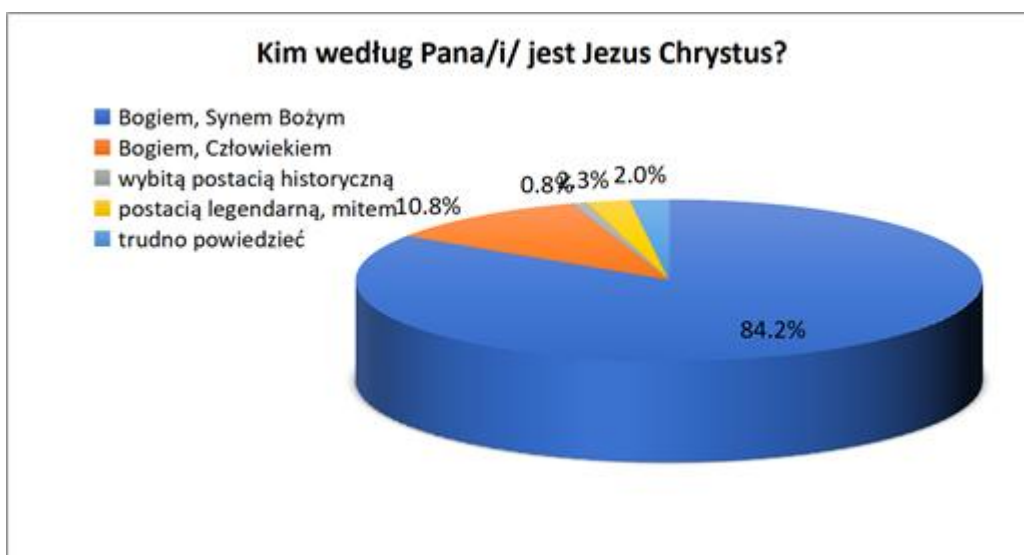
Źródło: badania własne.

Tabela 18. Wiara w Boga w Trzech Osobach

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Tak	329	79,7	85,7	85,7
	Nie	20	4,8	5,2	90,9
	trudno powiedzieć	35	8,5	9,1	100,0
	Ogółem	384	93,0	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	29	7,0		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 20. Jezus Chrystus - próba określenia

Źródło: badania własne.

Tabela 19. Jezus Chrystus - próba określenia

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Bogiem, Synem Bożym	335	81,1	84,2	84,2
	Bogiem, Człowiekiem	43	10,4	10,8	95,0
	wybitą postacią historyczną	3	,7	,8	95,7
	postacią legendarną, mitem	9	2,2	2,3	98,0
	trudno powiedzieć	8	1,9	2,0	100,0
Ogółem		398	96,4	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	15	3,6		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 21. Wiara w zbawienie na krzyżu

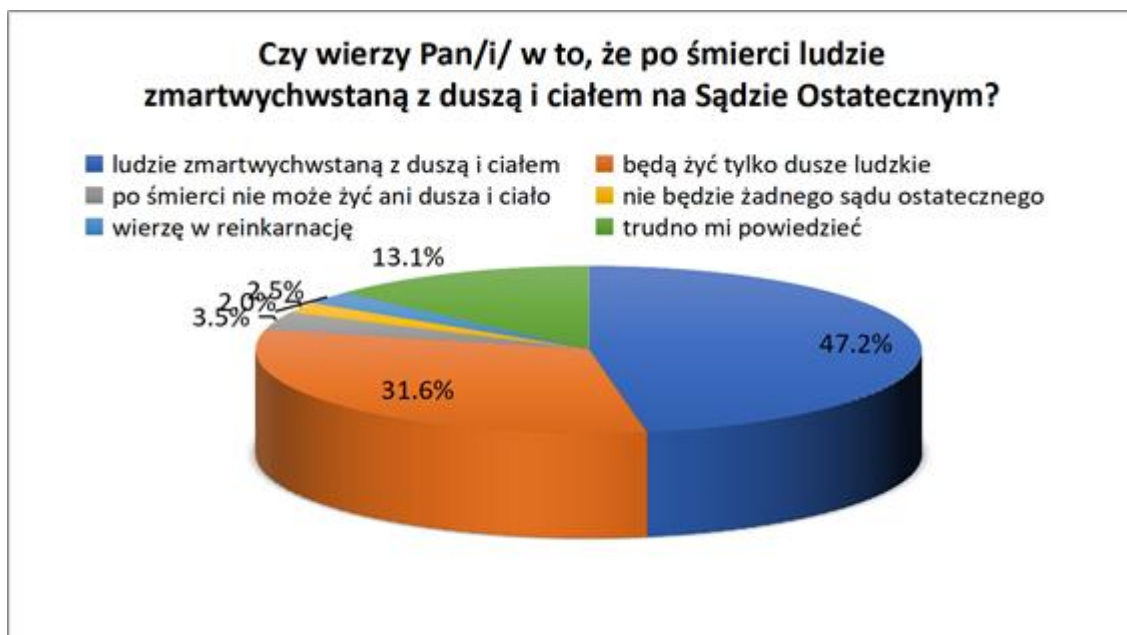
Źródło: badania własne.

Tabela 20. Wiara w zbawienie na krzyżu

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Tak	374	90,6	94,2	94,2
	Nie	3	,7	,8	95,0
	trudno powiedzieć	20	4,8	5,0	100,0
	Ogółem	397	96,1	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	16	3,9		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 22. Wiara w zmartwychwstanie co do duszy i ciała

Źródło: badania własne.

Tabela 21. Wiara w zmartwychwstanie co do duszy i ciała

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	ludzie zmartwychwstaną z duszą i ciałem	187	45,3	47,2	47,2
	będą żyć tylko dusze ludzkie	125	30,3	31,6	78,8
	po śmierci nie może żyć ani dusza i ciało	14	3,4	3,5	82,3
	nie będzie żadnego sądu ostatecznego	8	1,9	2,0	84,3
	wierzę w reinkarnację	10	2,4	2,5	86,9
	trudno mi powiedzieć	52	12,6	13,1	100,0
	Ogółem	396	95,9	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	17	4,1		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wiara w zmartwychwstanie co do duszy i ciała jest prawdą dla wierzących objawioną³⁰ i katechizmową³¹. Kościół katolicki, opierający swe nauczanie na personalizmie chrześcijańskim, ma zawsze na uwadze integralność i godność osoby ludzkiej, odwołując się do pojęć Arystotelesa i ich recepcji u św. Tomasza z Akwinu. Tą integralność podkreślał wielokrotnie w swoim nauczaniu Jan Paweł II.³² W zgodności z nauczaniem Kościoła katolickiego swoją wiarę w zmartwychwstanie deklarowała prawie połowa emigrantów na poziomie 47,2%.

Zaprzeczeniem prawdy o zmartwychwstaniu co do duszy i ciała jest synkretyzm religijny, w konsekwencji wiara w reinkarnację. Wśród emigrantów nie brakowało osób deklarujących wprost wiarę i podzielenie reinkarnacji - 2,5%. Wedle badań, przeprowadzonych przez Russella Chandlera, co piąty Europejczyk wierzył w reinkarnację. Badania w latach 90 ubiegłego stulecia wskazywały w Polsce jakoby wierzących w reinkarnację było aż 32% respondentów, w Wielkiej Brytanii - 24%, a najwięcej w Islandii.³³ Od czasów Tertuliana (150-240) migracje dusz jako transmigracje, jak i reinkarnacja zostały poddane szczegółowej krytyce teologicznej i następnie przez Edykt Justyniański z 543 r., dalej na Soborze w Lyonie w 1274 r. uznane za niezgodne z prawdami wiary w nauczaniu Kościoła.³⁴

Następnym pytaniem kwestionariusza na temat dogmatów i rozumienia prawd wiary było pytanie o wiarę w piekło. Kościół, pomimo panującego relatywizmu moralnego i kontrowersyjnego kulturowo pojęcia *piekła*, z całą stanowczością podtrzymuje w swoim nauczaniu istnienie piekła w znaczeniu nie ontycznym, ale oderwaniu od miłości i zerwaniem zjednoczenia osobowego z Bogiem.³⁵ Niektóre publikacje teologiczne dotyczą problemu pomiędzy oddzieleniem od Stwórcy na skutek wyboru i trwania w grzechu a niezgłębioną tajemnicą Bożego Miłosierdzia. W świetle opinii emigrantów prawie 10 %, dokładniej 9,4%, nie wierzy w tę prawdę o istnieniu piekła podaną przez Kościół.

³⁰ Por. Rz 8,11.

³¹ Por. KKK 991 n.

³² „Ciało i dusza są bowiem nierozłączne: w łonie ludzkiej osoby, w podmiocie działającym dobrowolnie i w czynie świadomie dokonanym razem trwają lub razem idą na zatracenie”, VS 49.

³³ Por. J. Jarzębińska-Szczebiot, M. Szczebiot, Reinkarnacja czy Zmartwychwstanie?, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/V/VS/reinkar_zmartw [dostęp 19.04.2023].

³⁴ Por. Tamże.

³⁵ Por. KKK 1033, por. P. Zieja, Piekło według Biblii i nauczania Kościoła katolickiego, Studia Ełckie, nr 21(2019), nr 2, w: <http://studiaelckie.pl/pl/aktualny-numer/98-studia-elckie-21-nr-2-2019> [dostęp 19.04.2023].

Wykres 23. Wiara w istnienie piekła

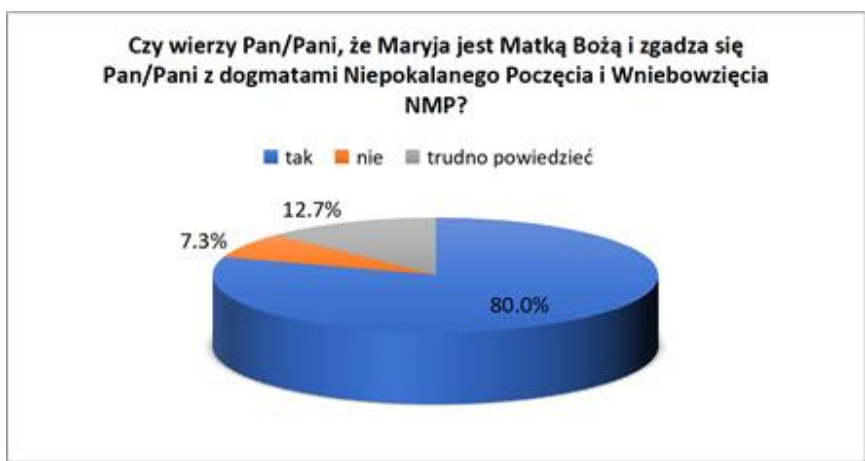
Źródło: badania własne.

Tabela 22. Wiara w istnienie piekła

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	309	74,8	78,2	78,2
	nie	37	9,0	9,4	87,6
	trudno powiedzieć	49	11,9	12,4	100,0
	Ogółem	395	95,6	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	18	4,4		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 24. Wiara w dogmaty Maryjne

Źródło: badania własne.

Tabela 23. Wiara w dogmaty Maryjne

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	176	42,6	80,0	80,0
	nie	16	3,9	7,3	87,3
	trudno powiedzieć	28	6,8	12,7	100,0
	Ogółem	220	53,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	193	46,7		
	Ogółem	413	100,0		

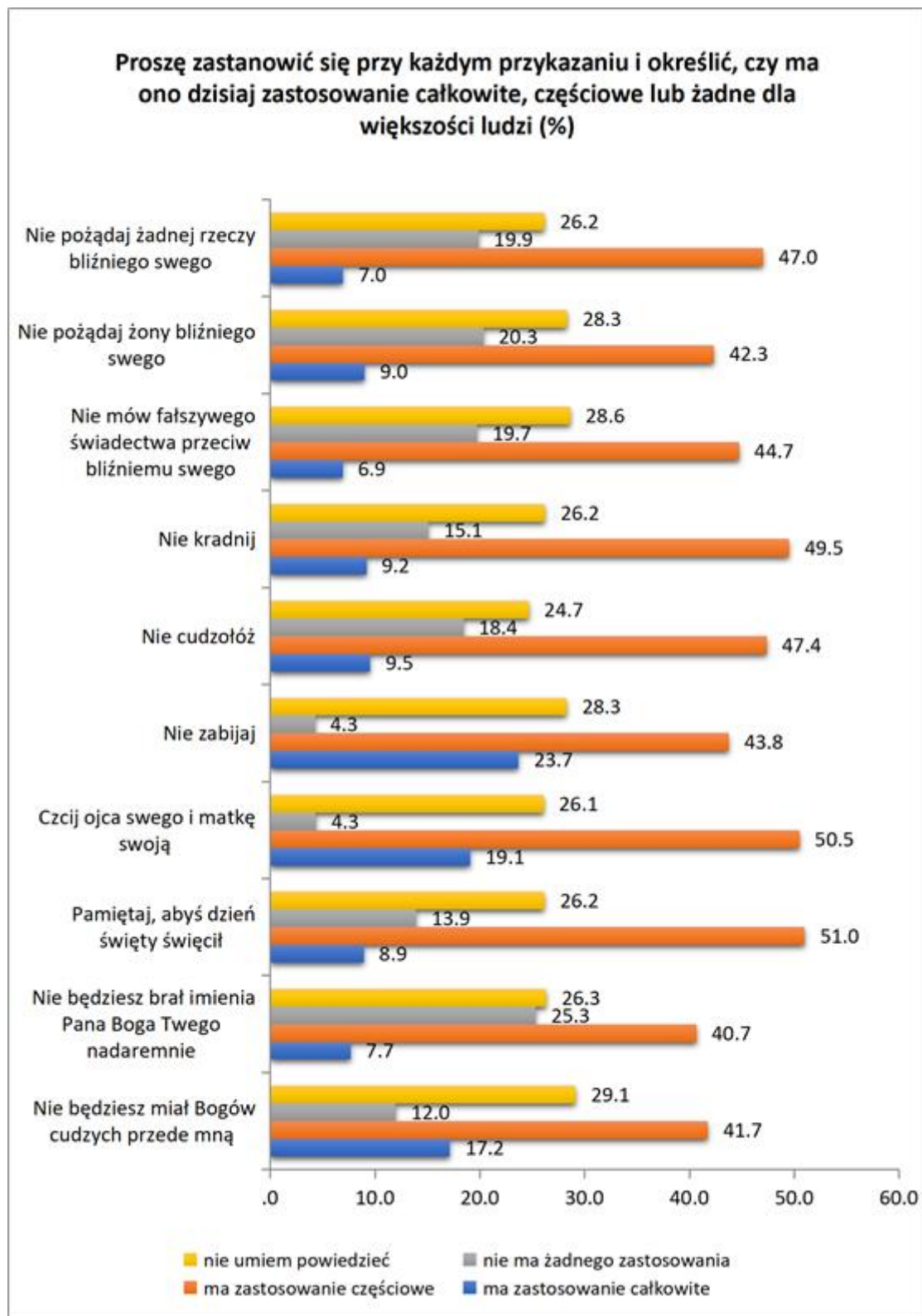
Źródło: badania własne.

Wiara w dogmaty Maryjne została oceniona w najwyższej 80% skali. Jak już zostało to zaznaczone, w polskiej kulturze i tradycji, jest to fenomen kultywowany i przekazywany pokoleniom przez emigrantów.

Gdy idzie o Dekalog jako moralny fundament życia osobistego i społecznego w wymiarze religijnym, emigranci wykazywali wiele braków w heurystyce katechizmowych prawd wiary i fundamentu rozumienia Dekalogu i wynikających z tego pryncypiów moralnych dla innych wartości. Widoczna jest dowolność w interpretacji kierowanej indywidualizmem i relatywizmem w ocenie i wyborze uznawanych i podzielanych przykazań. A przecież Dekalog, o który upomniał się Jan Paweł II w czasie IV pielgrzymki do Ojczyzny, powinien być drogą do wolności osobistej i społecznej.³⁶

³⁶ Por. M. Marczak, Dekalog drogą wolności Narodu – IV Pielgrzymka Jana Pawła do Ojczyzny, w: Studia Pelplińskie, nr 53(2019).

Wykres 25. Dekalog i jego zastosowanie - wartości podzielane przez emigrantów

Źródło: badania własne.

Tabela 24. Dekalog i jego zastosowanie - wartości podzielane przez emigrantów

			Wiek			Ogółem
			do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
Proszę zastanowić się przy każdym przykazaniu i określić, czy ma ono dzisiaj zastosowanie całkowite, częściowe lub żadne dla większości ludzi - Pamiętaj, abyś dzień święty święcił	ma zastosowanie całkowite	N %	14 29,8%	8 3,9%	3 8,3%	25 8,7%
	ma zastosowanie częściowe	N %	25 53,2%	106 52,2%	15 41,7%	146 51,0%
	nie ma żadnego zastosowania	N %	1 2,1%	36 17,7%	3 8,3%	40 14,0%
	nie umiem powiedzieć	N %	7 14,9%	53 26,1%	15 41,7%	75 26,2%
Ogółem		N %	47 100,0%	203 100,0%	36 100,0%	286 100,0%
p<0,001, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=43,05 (df=6)						

Źródło: badania własne.

4.3. Akceptacja norm moralnych

W dzisiejszej kulturze coraz więcej dyskusji podejmuje się w oparciu o poziom akceptacji lub negacji norm moralnych, zwłaszcza tych utrwalonych w więziach międzypokoleniowych i religijnej i kulturowej tożsamości. Dyskusji tej towarzyszy coraz częstszy relatywizm moralny odwołujący się do twierdzeń, że nie ma wartości o charakterze transcendentálních i uniwersalnych dla całej kultury. Także zakwestionowano prawo naturalne. A tymczasem „prawo natury istotnie stanowi *participatio legis aeterne in rationali creatura*.³⁷

Moment powyższy posiada ogromne znaczenie dla budowy naukowego systemu katolickiej etyki społecznej, tak jak i całej teologii moralnej. Prawo natury stanowi wystarczającą podstawę do czynów o znaczeniu etycznym, zarówno przez swoją treść przedmiotową (czyli przez to, co nakazuje, a czego zakazuje), jak i przez swoją podmiotową moc zobowiązania sumień.³⁸

Amerykański antropolog kultury, Melford E. Spiro (1920-2014), w badaniach nad relatywizmem wyróżnił trzy rodzaje tego podejścia, a mianowicie: relatywizm

³⁷ Św. Tomasz z Akwinu, S.Th. I-II, 91,2.

³⁸ Por. K. Wojtyła, *Katolicka etyka społeczna*, KUL, Lublin 2018, s. 52.

deskryptywny (opisowy), normatywny i epistemologiczny.³⁹ Relatywizm deskryptywny tu opisuje odmienne normy i sposoby zachowań w różnych kulturach. Relatywizm normatywny podważa w sposób zdecydowany kierowanie się normami wyjętymi z jednej kultury i podejmującej próbę oceny innej. Sądy normatywne i moralne istnieją tu nie jako uniwersalne, ale w obszarze określonej kultury. Relatywizm epistemologiczny wydaje się być najbardziej jego skrajną formą relatywizacji z uwzględnieniem odmiennych kultur. Zwolennicy tego poglądu jasno dowodzą „że natura ludzka i umysł ludzki są kulturowo zmienne. Twierdzą więc, że zarówno uogólnienia odnoszące się do kultury, jak i ogólne teorie kultury są fałszywe.”⁴⁰

Relatywizm kulturowy wyodrębnił niemiecki antropolog, Franz Boas (1858-1942), profesor na Uniwersytecie Columbia w Nowym Yorku. W swoich badaniach nad kulturami pierwotnymi przeciwstawiał się ewolucjonizmowi kulturowemu, wskazując na często intelektualnie niespójną jedność kulturotwórczą. W przenikaniu wartości z jednej kultury do drugiej oponował przed akademickimi podziałami na kultury pierwotne i cywilizowane.⁴¹

Relatywizm moralny bywa często usankcjonowany aktami prawnymi, które w imię tzw. dobra osoby na swój sposób reinterpretują prawo naturalne i Objawione i redefiniują pojęcia wartości. Taki dyskurs ma miejsce w przypadku konwencji stambulskiej z 11-go maja 2011 r., podpisanej przez Polskę 18.12.2012 r. a ratyfikowany w 2015 r. jako programową podstawę prawną do zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. W swej istocie odwołuje się do pojęcia wolności jednostki, wartości zdrowia, które mają relatywizować przyjęte normy w kulturach i systemach religijnych i postawić kobietę jako ofiarę tzw. przemocy domowej. Konwencja ta już w tytule zawiera klauzulę, że jest to Konwencja Rady Europy jakoby chciano usankcjonować pewien jej autorytet międzypaństwowy i międzynarodowy.⁴²

W praktyce daje to pełne pole do manewrów i relatywizmu moralnego, idąc dalej, jako źródło praw do aborcji (odwołując się do eufemizmu, który zastępuje aborcję nowym językiem jako zdrowie reproduktywne), czy *in vitro*. Jak komentowano:

³⁹ Por. A. Barnard, *Antropologia. Zarys teorii i historii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006, s. 146.

⁴⁰ A. Barnard, dz. cyt., s. 147.

⁴¹ Por. Tamże, s. 149.

⁴² Por. U. Dudziak, *Dlaczego sprzeciwiam się konwencji stambulskiej. Współczesne zagrożenia dla zdrowia, życia i rodziny w dokumentach Parlamentu Europejskiego*, red. U. Krupa, „Nasza Przyszłość” 2019, s. 160.

„oprócz niechęci do mężczyzn konwencja pragnie zasiać niechęć do zwyczajów, tradycji, religii i honoru, traktując je jako źródła usprawiedliwiającej przemoc.”⁴³

Relatywizacja wartości chrześcijańskich, dokonująca się niejednokrotnie przez postulaty eurodeputowanych w Parlamencie Unii Europejskiej, ma być wytyczną i normą dla krajów członkowskich, by promować społeczeństwo coraz bardziej otwarte i wyzwolone z wzorców moralnych. Jednocześnie dominuje tendencja, by te przesłanki znalazły zapisy w aktach prawnych i poprzez legislację uczyniły swobodny dostęp obywateli do aborcji, eutanazji, in vitro, inżynierii genetycznej i wielu innych eksperymentach prowadzonych na embrionach.

Pozytywizm prawniczy w sytuacji współczesnej jest równoznaczny z wszechwładzą państwa jako zorganizowanego społeczeństwa, a równocześnie właściwie uprawia niemoralność jednostek. Już samo odróżnienie „porządku prawnego od porządku etycznego dokonane przez Kanta jest znamienne konsekwencją oderwania się od nauki o prawie natury.”⁴⁴

Prawo do życia, wynikające z prawa naturalnego, jest podstawą dla innych praw człowieka. Bez prawa do życia nie można ustanawiać i określać innych jego praw. Jest to największa wartość, bez której inne wartości nie istnieją. Życie ludzkie samo w sobie jest nieodtwarzalnym i niepowtarzalnym dobrem człowieka, przysługującym każdej istocie ludzkiej.⁴⁵ Kościół w swoim nauczaniu akcentuje niezbywalność i ochronę dla ludzkiego życia od poczęcia do naturalnej śmierci. W Karcie Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej z 1983 r czytamy: „Życie ludzkie, od samego poczęcia, bezwzględnie powinno być otoczone troską i szacunkiem. Spędzanie płodu jest bezpośrednim pogwałceniem podstawowego prawa każdej istoty ludzkiej – prawa do życia. Poszanowanie dla godności ludzkiej wyklucza jakiegokolwiek manipulacje eksperymentalne dokonywane na ludzkim embrionie lub inne jego wykorzystywanie. Każda interwencja w dziedzinie genetycznej osoby ludzkiej, której celem nie jest korekta anomalii, stanowi pogwałcenie prawa do nienaruszalności fizycznej i pozostaje w sprzeczności z dobrem rodziny.”⁴⁶

Nauka społeczna Kościoła w kwestii prawa i ochrony życia od poczęcia do naturalnej śmierci jest jasna i czytelna zwłaszcza w nauczaniu Pawła VI – Humanae

⁴³ Tamże, s. 162.

⁴⁴ K. Wojtyła, dz. cyt., s. 55.

⁴⁵ Por. J. Giezek, R. Kokot, Granice ludzkiego życia a jego prawna ochrona, w: Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP, red. B. Banaszek, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 101n.

⁴⁶ Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej, art. 4.

vitae, czy Jana Pawła II – Familiaris Consortio, Katechezach o Dekalogu ogłoszonych do narodu polskiego.⁴⁷

Jan Paweł II w czasie IV pielgrzymki do Polski w 1991 r. akcentował obronę życia ludzkiego i godności człowieka. Papież Franciszek, podejmując krytykę globalizmu i liberalizmu w społecznej praxis, wskazał, że kolonizacja kulturowa i ideologiczna stanowi prawdziwe zagrożenie dla wartości chrześcijańskich i tożsamości wiary.⁴⁸

W świetle badań własnych, świętość i godność życia od momentu poczęcia deklarowało 81%, a od momentu narodzin 13,3%. Prawa do aborcji nie akceptowało w żadnych okolicznościach 23,0%, zaś na aborcję zgadza się w wypadku zagrożenia życia 34,6%. Eutanazję uważało za naruszenie prawa do życia 40,4%, przyzwalało 30,8% tylko w przypadku ciężkiej choroby, nie miało zdania prawie 20%, a systematyczne braki (brak odpowiedzi) wykazywało ponad 11%.

Inżynierię genetyczną i jej dopuszczalność (zapłodnienie in vitro) w badaniach porównawczych emigrantów deklarowało ponad 62,1% w 2010 r. dla małżeństw, które nie mogą mieć potomstwa. A 15,5% badanych wykluczało in vitro we wszystkich warunkach i okolicznościach.⁴⁹

Zaskakująco niski jest odsetek ankietowanych, którzy mocno sprzeciwiali się dopuszczalności usunięcia płodu uszkodzonego płodu na skutek wady wrodzonej. Odpowiedź „zdecydowanie nie” wybrało jedynie 11,5 % respondentów.⁵⁰

Wykres 26. Życie ludzkie – początek

Źródło: badania własne.

⁴⁷ Por. T. Kornecki, Ochrona życia człowieka w przesłaniu Jana Pawła II w Radomiu 4-czerwca 1991. Refleksja teologiczno-prawna, *Studia Socialia Cracoviensia*, nr 2(13), 7(2015), s.71-82.

⁴⁸ Por. Franciszek, Kolonizacja ideologiczna to bluźnierstwo przeciw Bogu, *Gość Niedzielny*, 21.11.2017.

⁴⁹ Por. Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego, *Szkice teologiczne i społeczne*, red. M. Grubki, M. Lisaka, Esprit – Euro Nexus, Kraków – Dublin 2010, s.153n.

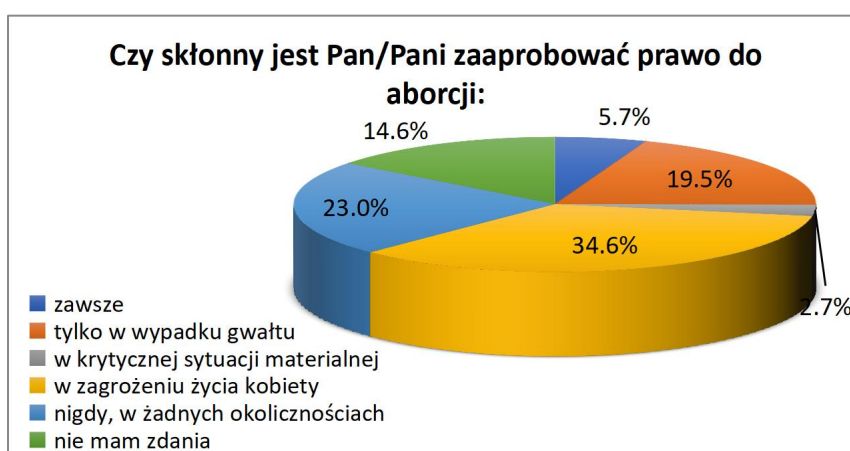
⁵⁰ Por. Tamże, s.155.

Tabela 25. Życie ludzkie – początek

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	od poczęcia	299	72,4	81,0	81,0
	od momentu narodzin	49	11,9	13,3	94,3
	nie mam zdania	21	5,1	5,7	100,0
	Ogółem	369	89,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	44	10,7		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 27. Prawo do aborcji

Źródło: badanie własne.

Tabela 26. Prawo do aborcji

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Zawsze	21	5,1	5,7	5,7
	tylko w wypadku gwałtu	72	17,4	19,5	25,1
	w krytycznej sytuacji materialnej	10	2,4	2,7	27,8
	w zagrożeniu życia kobiety	128	31,0	34,6	62,4
	nigdy, w żadnych okolicznościach	85	20,6	23,0	85,4
	nie mam zdania	54	13,1	14,6	100,0
	Ogółem	370	89,6	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	43	10,4		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

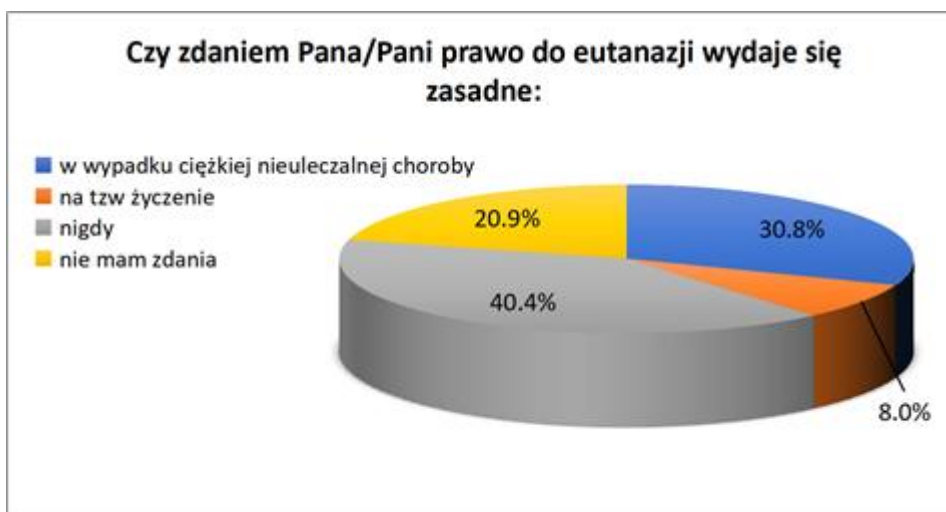
Tabela 27. Prawo do aborcji (ze względu na wykształcenie)

Czy skłonny jest Pan/Pani zaaprobować prawo do aborcji			Wykształcenie				Ogółem
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe	
zawsze	N	8	1	3	6	18	
	%	6,0%	3,1%	6,0%	5,7%	5,6%	
tylko w wypadku gwałtu	N	26	7	4	24	61	
	%	19,4%	21,9%	8,0%	22,9%	19,0%	
w krytycznej sytuacji materialnej	N	4	2	1	2	9	
	%	3,0%	6,3%	2,0%	1,9%	2,8%	
w zagrożeniu życia kobiety	N	48	12	14	36	110	
	%	35,8%	37,5%	28,0%	34,3%	34,3%	
nigdy, w żadnych okolicznościach	N	28	4	19	27	78	
	%	20,9%	12,5%	38,0%	25,7%	24,3%	
nie mam zdania	N	20	6	9	10	45	
	%	14,9%	18,8%	18,0%	9,5%	14,0%	
Ogółem		N	134	32	50	105	321
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,37

Źródło: badania własne.

Wykres 28. Prawo do eutanazji

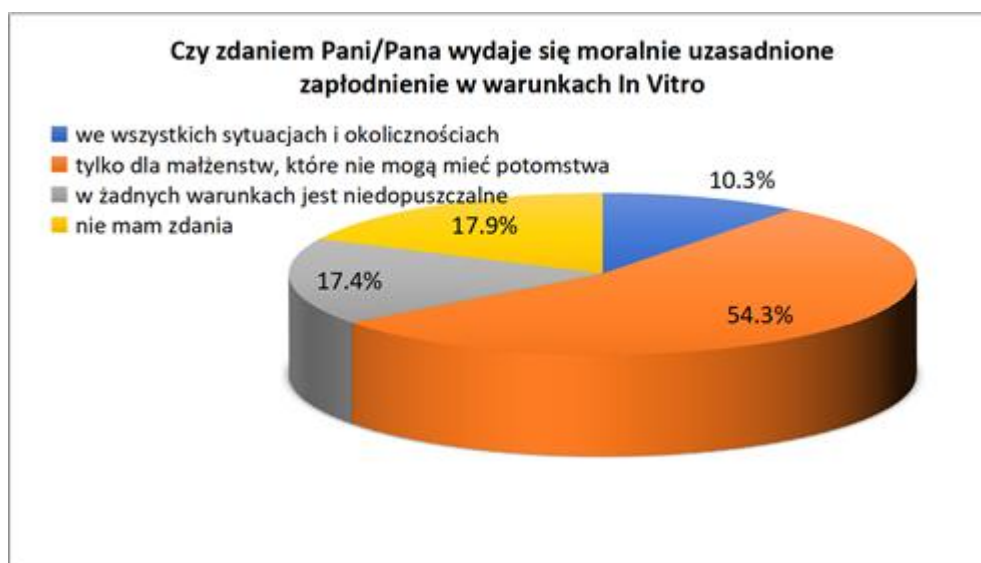
Źródło: badania własne.

Tabela 28. Prawo do eutanazji

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	w wypadku ciężkiej nieuleczalnej choroby	112	27,1	30,8	30,8
	na tzw. życzenie	29	7,0	8,0	38,7
	nigdy	147	35,6	40,4	79,1
	nie mam zdania	76	18,4	20,9	100,0
	ogółem	364	88,1	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	49	11,9		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wykres 29. Dopuszczalność zapłodnienia in vitro

Źródło: badania własne.

Tabela 29. Dopuszczalność zapłodnienia in vitro

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	we wszystkich sytuacjach i okolicznościach	38	9,2	10,3	10,3
	tylko dla małżeństw, które nie mogą mieć potomstwa	200	48,4	54,3	64,7
	w żadnych warunkach jest niedopuszczalne	64	15,5	17,4	82,1
	nie mam zdania	66	16,0	17,9	100,0
	Ogółem	368	89,1	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	45	10,9		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Rozdział ten pokazuje polską religijność na emigracji. W zakresie dogmatycznym nie ma spójnej wizji dla prawd wiary i moralności. Wydaje się, że religia w pewnych sytuacjach może stanowić czynnik destabilizujący.⁵¹ Wiara polskich emigrantów ma swoje tło historyczno-kulturowe, ujawniające się w emocjonalnym charakterze w walce z okupantem czy ideologią komunizmu. Z jednej strony powodowało to silną więź w walce o wolność społeczną, także religijną, z drugiej zaś było to zjawisko falowe. Dla młodej emigracji oznaczało to często silny związek religii z duchem narodu, co skutkowało pomieszaniem pojęć na gruncie polityki i religii.

Niewątpliwie wpływ technologii, liberalnych mediów i globalizacji pogłębił ten proces i wywołał kryzys wiary młodego pokolenia. Niespójność ta, wyraża się w zaniedbaniach związanych z katechezą w szkole. Proces sekularyzacji społeczeństwa stał się zjawiskiem globalnym dotykającym również społeczeństwa i narody uchodzące za oazę religijności i krzewienia wartości chrześcijańskich.

„Ostateczne zaostrzenie problemu ‘epoki nowożytnej chrześcijaństwa’ pojawia się wraz z atakiem Nietzschego na możliwość metafizyki w ogóle... Wglądowi w antropologiczne pośrednictwo wszelkiego poznania metafizycznego i dogmatycznego, a tym samym zależności chrześcijańskich wypowiedzi wiary od skończonego rozumu, przeciwstawiła się przecież filozofia idealistyczna.”⁵²

⁵¹ Por. J. Luxmoore, Religia w czasach kryzysu, *Niedziela*, nr 20, 15 V 2022, por. A. Kobyliński, New humanism or posthumanism?, *Ethical and legal aspects of the legalisation of euthanasia in the world in the years 2000-2015*, *Studia Ecologiae et Bioethicae*, nr 18 (2020), s. 159.

⁵² G. L. Müller, dz. cyt., s. 406.

ROZDZIAŁ V

WARTOŚCI CODZIENNE

Próba ujęcia wartości codziennych odnosi się do przestrzeni społecznej ze względu na cel i dążenia jednostki jako osoby realizującej się w społeczeństwie. Wartości codzienne, w odróżnieniu od wartości ostatecznych, mają to do siebie, że ulegają gwałtownym przemianom, często z trendami kulturowymi i nowym podejściem do zjawisk społecznych. Socjolog J. Mariański, idąc za J. Szymczykiem, systematyzuje wartości codzienne w odróżnieniu od ostatecznych i podstawowych w następujący sposób. Można więc wyróżnić dwa rodzaje wartości, z których jeden dotyczy osoby ludzkiej (wartości ostateczne i codzienne), a drugi – społeczeństwa (wartości podstawowe). Wśród wartości osobowych nie wszystkie mają jednakowe znaczenie dla jednostki. I tak, „wartości ostateczne” – pełnią doniosłą rolę w życiu człowieka, decydują o jego przekonaniach, światopoglądzie i wyznaczają, w jakim duchu i w jakim kierunku rozwiązywane będą jego poszczególne decyzje życiowe, „upewniają jednostkę w jej identyfikacji osobowej, dostarczają sensu działania i powodują integrację wewnętrzną. Stanowią klucz do zrozumienia układu, hierarchii wartości i zachowań osoby ludzkiej. Natomiast wartości zorientowane bardziej na płaszczyznę funkcjonowania jednostki w społeczeństwie określane są jako „wartości życia codziennego”, są bardziej zewnętrzne, społecznie zdeterminowane, dostarczają sensu społecznej identyfikacji i przynależności, pozwalają osobie lepiej przystosować się do świata zewnętrznego”.¹

5.1. Preferencje wartości codziennych

Preferencje wartości codziennych polskich migrantów odwołują się w pierwszej kolejności do instytucji rodziny. Wiara religijna usytuowana jest na drugim miejscu, na trzecim spokojne życie oparte o dobrobyt materialny, dalej wartości altruistyczne.

¹ J. Mariański, Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje, w: Zeszyty Naukowe KUL, 64(2021), nr 1-2 (253-254), s.64.

Naród i Ojczyzna zajmują miejsce dalsze, co nie znaczy, że nie wydają się być ważne, aczkolwiek w kategorii i hierarchii najważniejszych wartości nie odgrywają tu pierwszoplanowych preferencji.

W obliczu przemian społeczno–kulturowych, pojęcie rodziny ulega różnym formom destabilizacji i rozbitcia. Chociaż większość Polaków uznaje tradycyjny model rodzinny jako dozwolony związek dwojga osób kobiety i mężczyzny cieszący się posiadaniem potomstwa, to jednak badania socjologiczne wskazują na zmiany w mentalności i tradycji priorytetowych wartości. I tak dla przykładu badania z 2008 r. unaoczniają erozję tradycyjnych stereotypów. W 1990 r. rodzinę wymieniano jako ważną w życiu – deklarowało 87% Europejczyków i 91% Polaków, a w 2008 r. tylko 87% Polaków uważała ją jako ważną.² W opozycji do utrwalonego wzoru rodziny nastąpiły zmiany opinii typu, że małżeństwo jest instytucją przestarzałą (już nie atrakcyjną), co deklarowało 6% w 1990 r., 9% w 1999, a 38% w 2008 r.³

W procesach europeizacji i próby integracji wartości, rodzina w swej formie nuklearnej została poddana niejednokrotnie manipulacji i relatywizacji. Chociaż Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, zwłaszcza art. 7 i 9, ma na uwadze pełne prawo do zaistnienia i funkcjonowania małżeństwa i rodziny, to jednak dyskusja o wartościach i prawach rodziny w Parlamencie Europejskim jest ciągle żywa. Rodzina podlega ciągłemu procesowi interpretacji i redefinicji w znaczeniu tradycyjnym. Utrwalony model, jak się okazuje, zostaje poddany próbie czasu.

„Dzisiaj mówi się bezkrytycznie o ‘nowych modelach rodziny’, na przykład o ‘rodzinach niepełnych’, ‘rodzinach wtórych’, czy ‘konkubinatach’ i dąży się do sformułowania nowej definicji małżeństwa. Oddala się od jego pierwotnego rozumienia jako związku – komunii dwóch osób różnych płci, które oddają się sobie nawzajem w sposób wyłączny, bez zastrzeżeń czy ograniczeń w czasie i wprowadza ‘nowoczesne’ rozumienia, pozwalające przyjąć za rzecz normalną ‘małżeństwo homoseksualne’. Równocześnie postępuje coś, co Ojciec Święty w przemówieniu do Trybunału Roty Rzymskiej 28 stycznia 2002 roku określił jako ‘mentalność prorozwodowa’”.⁴

W badanej przez nas grupie emigrantów wyraźnie dominuje wybór rodziny i szczęścia rodzinnego na pierwszym miejscu. Podziela to aż 87,5% a jako szczęście

² Por. A. Jasińska-Kania, Zmiany wartości Polaków a procesy transformacji, europeizacji i globalizacji, w: Wartości i zmiany, Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie, red. A. Jasińska-Kania, Scholar, Warszawa 2012, s. 325.

³ Por. Tamże, s. 326.

⁴ T. Borutka, J. Wal, Zarys socjologii religii, Materiały studyjne, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kralów 2012, s. 109.

rodzinne podziela 76,7 %. Wynika stąd, że nasze badania pokrywają się niemalże dokładnie z przedstawionymi badaniami opisanymi jak wyżej, w procesach europeizacji. Na drugim planie widnieje wiara religijna deklarowana przez 70,7% respondentów. Chociaż w drugiej tabeli pytania o te same praktycznie wartości codzienne, szczęście rodzinne deklarowało 76,7%, a wiarę religijną tylko 32,1%. Dalej respondenci postulowali wartości altruistyczne, jak zaufanie czy pomoc innym.

W drugiej tabeli respondenci na kolejnym miejscu postawili wartości utylitarne, takie jak pieniądze i komfort życia (45,5%), co prawdopodobnie w pierwszej tabeli wyrażone zostało w sformułowaniu „spokojne życie” (53,2%). Wartości społeczne i patriotyczne zeszły tu wyraźnie na plan drugi. Pomyślność Ojczyzny deklarowało tylko 14,4% respondentów a solidarność społeczną tylko 6,4%. Czy oznacza to, że troska o sprawy narodowe wśród emigracji jest tak niska, czy też priorytet postawionych pytań wywołał swoistego rodzaju zagubienie. Jakkolwiek wartości patriotyczne będą przedmiotem analizy badań w następnym podrozdziale.

Badania wskazują, że emigranci po szczęściu rodzinnym i wierze religijnej swoje szczęście wiążą z pojęciem bardzo szerokim – „spokojne życie”. Kategoria ta opisywana jest w badaniach ankietowych jako wielowymiarowa. Opisywana przez socjologów bywa także jako „jakość życia”⁵. Generalnie chodzi tu o pewien komfort życia, w którym grają rolę: bezpieczeństwo, dobre zdrowie, stabilna sytuacja finansowa. Drugą kategorią jest rozwój w oparciu o te wartości bardziej utylitarne. Dla emigrantów jako emigracji zarobkowej, „jakość życia” stanowi o sposobie rozwoju w kraju przyjmującym. Zagadnienie to dotyczy zjawiska pracy na emigracji i zadowolenia wynikającego z wykonywania jej. W niniejszych badaniach warto odwołać się do przywołanej metryczki zamieszczonej z kwestionariuszem pytań. Tylko 14% deklarowało pracę zgodną z wykształceniem, a 68,9% jako niekorespondującą z wykształceniem.

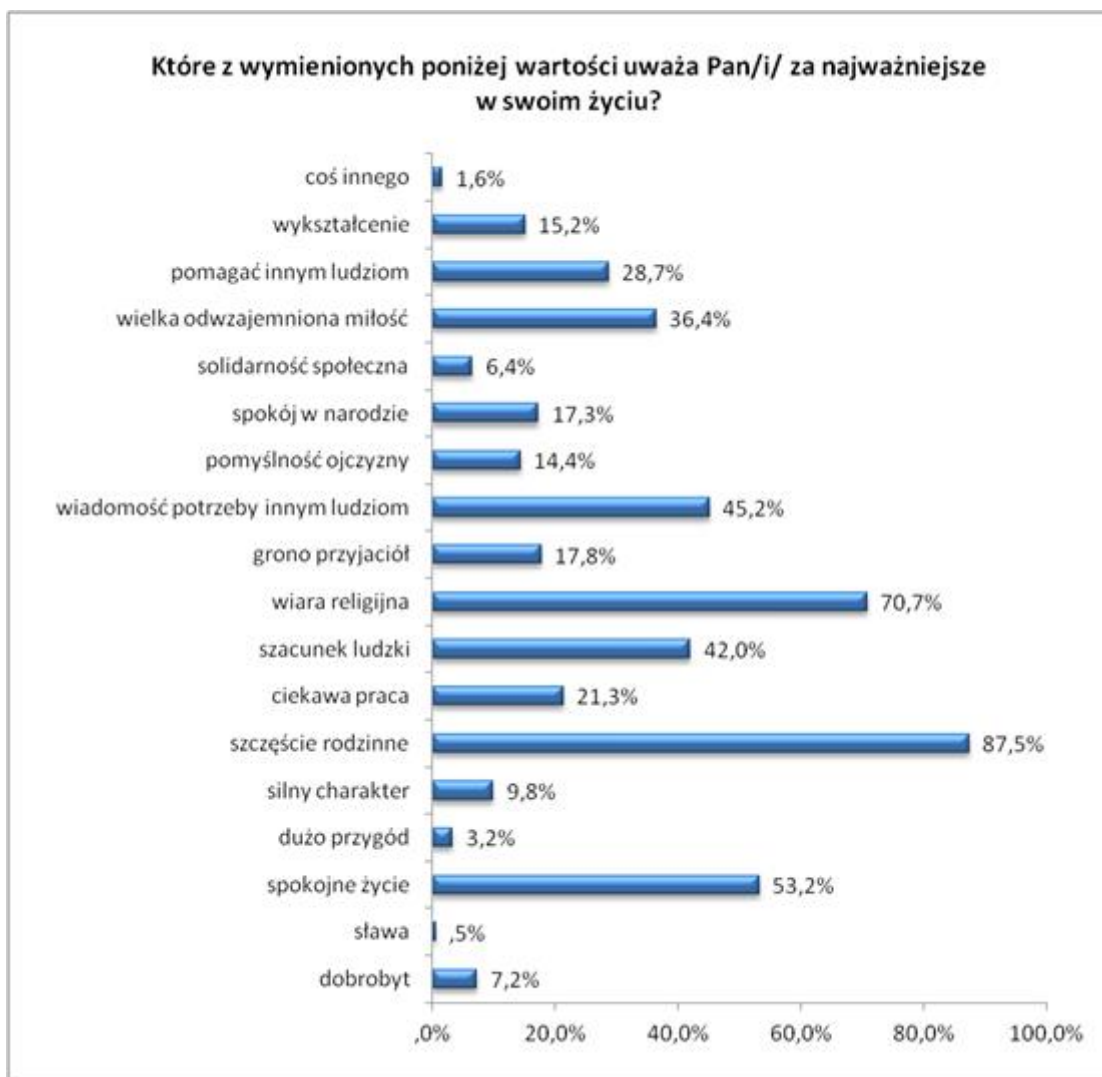
R. Bera podaje symbole szczęścia osobistego emigrantów, które określono już jako „jakość życia”. Należą do nich między innymi: duży krąg przyjaciół, dobre warunki materialne, dobre zdrowie, sukcesy w nauce, pracy, wykonywanie dobrej pracy, życie pełne przygód, podróże.⁶ W świetle tych badań, wykonywanie dobrej pracy jest wartością szczęścia dla co piątego Polaka – emigranta, najwięcej jednak ankietowanych

⁵ Por. A. Zygmunt, Jakość życia jako kategoria socjologiczna, od teorii do badań, w https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/12155/1/Zygmunt_Jakosc_zycia_jako_kategoria_socjologiczna_od_teorii_do_badan.pdf [dostęp 13.02.2023].

⁶ Por. R. Bera, Poczucie odpowiedzialności zawodowej osób migrujących zarobkowo, perspektywa pedagogiczna, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012, s. 130.

opowiadało się za szczęściem rodzinnym. Wbrew pozorom bogactwo i majątek nie stanowią w większości szczęścia osobistego dla emigrantów. Tylko co dziewiętnasty emigrant (5,3%) i co dziewiąty pracownik z kraju (8,8%) twierdzi, że bogactwo i majątek są dla niego najwyższą wartością, o którą należy zabiegać.⁷

Wykres 30. Najważniejsze wartości w życiu

Źródło: badania własne.

„Niewątpliwie procesy transformacji systemowej w naszym kraju, globalizacji, integracji europejskiej, relatywizacji społecznych grup odniesienia, detradycjonalizacji, homogenizacji lub hybrydyzacji społeczno-kulturowej, szeroko pojętego pluralizmu, rozwoju nowych mediów – mają wpływ na jakość preferowanych wartości i kształtowanie więzi społecznych, tożsamości Polaków. Niektóre kategorie

⁷ Tamże, s. 136.

aksjologiczne w wyniku tych procesów zmieniły w świadomości badanych swoje miejsce w hierarchii ich preferencji, inne uległy pewnej przemianie, reinterpretacji czy też kontestacji.”⁸

Deklarowane wartości rodzinno-religijne, jak wiara, znajdują wspólną płaszczyznę, chociaż w społeczeństwie otwartym następuje coraz większa erozja i rozwarstwienie. Akceptacja ślubu jako małżeństwa sakramentalnego i etyki seksualnej przedmałżeńskiej pozostają w konflikcie do tradycyjnych przekonań, postaw i wartości podzielanych i uznawanych w środowisku rodzimym. Emigracja daje swoistą „WOLNOŚĆ” jako przyzwolenie dla związków niesakramentalnych czy określanych bardziej przy użyciu eufemizmów jako przedmałżeńskich, czy tak zwanych „na próbę”. Wolność ta jest dyktowana i podzielana wśród emigrantów w utrwalonych wzorach kulturowych i moralnych w państwach przyjmujących, często kierujących się etyką protestancką, permissywnością czy relatywizacją skali wartości wyniesionych z domu.

W analizie przeprowadzonych badań pojawia się tu duże napięcie. Z jednej strony ślub kościelny ma nadal duże znaczenie, co deklarowało aż 79,1%, chociaż związki niesakramentalne i bez ślubu popierało 30%.

Tabela 30. Stosunek Emigrantów do par żyjących bez ślubu

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Zgadzam się z tym, jest to powszechnie akceptowane	125	30,3	33,3	33,3
	Nie akceptuję związków bez ślubu	119	28,8	31,7	65,1
	Nie mam zdania	131	31,7	34,9	100,0
	Ogółem	375	90,8	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	38	9,2		
	Ogółem	413	100,0		

Źródło: badania własne.

⁸J. Szymczyk, Przemiany wartości i więzi we współczesnym społeczeństwie polskim, w: Odpowiedzialność społeczna w innowacyjnej gospodarce, red. P. Kawalec, A. Błachuta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 180.

Tabela 31. Znaczenie ślubu kościelnego w życiu Emigrantów

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Bardzo ważne	292	70,7	79,1	79,1
	Jest tylko rytem zewnętrznym, wyrażanym ze względu na rodziców, otoczenie	31	7,5	8,4	87,5
	Nie ma żadnego znaczenia	7	1,7	1,9	89,4
	Nie mam zdania	39	9,4	10,6	100,0
	Ogółem	369	89,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	44	10,7		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Życie w związku partnerskim popierała prawie połowa respondentów 49,3%, natomiast ponad 30% nie miała zdania na ten temat. Taki wybór podyktowany jest często normami powszechnie odczuwanymi w społecznościach przyjmujących. Tak więc, emigracja w Unii Europejskiej, określana jako zarobkowa, ulega procesom silnych zmian w obszarach wartości. Idąc za R. Inglehartem, można więc powiedzieć:

„Przejęcie od społeczeństwa agrarnego do industrialnego ułatwia modernizacyjna zmiana: od światopoglądu kształtowanego przez ekonomikę trwałego państwa, która nie wspierała mobilności społecznej, lecz umacniała tradycję, dziedziczny status, zobowiązania wspólnotowe i absolutyzm norm religijnych – do światopoglądu zachęcającego do osiągnięć gospodarczych, indywidualizmu i innowacji, wraz z coraz większą świeckością i elastycznością norm społecznych”.⁹

Tabela 32. Życie z partnerem/partnerką bez ślubu

Czy uważam życie z partnerem/partnerką za:		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Powszechnie coraz bardziej akceptowane i dobre	182	44,1	49,3	49,3
	Nie do przyjęcia	63	15,3	17,1	66,4
	Nie mam zdania	124	30,0	33,6	100,0
	Ogółem	369	89,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	44	10,7		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

⁹ R. Inglehart, M. Basanez, G. Catterberg, J. Dies-Medrano, A. Morreno, P. Norris, R. Siemienska, I. Zuasnabar, Changing Human Beliefs and Values 1981-2001, A Cross-Cultural Sourcebook Based on the World Values Surveys and European Values Studies, Siglo XXI Editores, Mexico 2010, s. 7; por. A. Jasińska –Kania, Zmiany wartości Polaków, a procesy transformacji, europeizacji i globalizacji, w: Wartości i zmiany, dz. cyt., s. 319.

Tabela 33. Motywy wspólnego życia przed zawarciem związku małżeńskiego

Czy uważa Pan/Pani, że coraz częściej pary żyją przed zawarciem związku małżeńskiego, głównie za względów		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Ekonomicznych	105	25,4	28,3	28,3
	Muszą się dobrze poznać	171	41,4	46,1	74,4
	Zerwanie ze stereotypem tradycji	48	11,6	12,9	87,3
	Nie mam zdania	47	11,4	12,7	100,0
	Ogółem	371	89,8	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	42	10,2		
	Ogółem	413	100,0		

Źródło: badania własne.

Odejście od tradycji podzielanych w rodzinach w macierzy dokonuje się nie tyle w kategoriach ekonomicznych, jak deklaruje 28, 3% ankietowanych, ale generalnie w przemianie pokoleniowej i wyjściu w kierunku wolności, co tu oznacza tyle, co postulat większego otwarcia społeczno-kulturowego, oderwania się od stereotypów utrwalonych w Ojczyźnie. Motywacja i akceptacja dla związków niesakramentalnych miała swoje uzasadnienie nie w polityce zarobkowej, ale w moralnym przeświadczeniu życia na próbę, jaką deklaruje przecież większość respondentów, tj. 74,4%.

Wpływ tradycji, co należy też zaznaczyć, w trakcie tych przemian społecznych jest tutaj widoczny, W dyskusji o prawa dla związków wolnych, które byłyby w swych skutkach równe ze związkami sakramentalnymi, nie akceptowała 70,2 % ankietowanych. Tylko 26,8% przyznaje równe prawa w społeczeństwie obydwu formom wspólnoty.

Tabela 34. Prawa osób żyjących bez ślubu - społeczna dyskusja

Czy uważam ze względu na toczącą się w społeczeństwie dyskusję, że pary bez ślubu powinny mieć:		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	Takie same prawa jak małżeństwa zalegalizowane	99	24,0	26,8	26,8
	Nie przysługują im prawa wspólnoty małżeńskiej	160	38,7	43,4	70,2
	Nie mam zdania	110	26,6	29,8	100,0
	Ogółem	369	89,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	44	10,7		
	Ogółem	413	100,0		

Źródło: badania własne.

W empirycznej analizie danych, interesujące wydaje się być pytanie o zmienność w postawach i wartościach związanych z dziedzina seksualności, prokreacji i godności przekazywania życia ludzkiego. Wpływ rodziców na tradycyjny model i kształt rodziny jako wynik pierwotnej socjalizacji jest niebywale silny. Ale proces przemian, jak i dalsza socjalizacja i nowa skala wartości w procesach globalizacji i europeizacji prowadzi wyraźnie do osłabienia pierwotnego religijnego światopoglądu i utrwalonych norm w zakresie etyki seksualnej. Zgodność w tej dziedzinie z poglądami ojca podziela tylko 30,1%, a z poglądami matki 34,4%. Ponad połowa nie ma zdania. Wydaje się, że wzory moralne utrwalone przez matkę są znacznie silniejsze, niż te przekazywane przez ojca. Tak jest i w tym przypadku, chociaż to odchylenie procentowe waha się tylko na poziomie 3,3%.

Jak oceniają socjologowie „po raz kolejny zauważamy wzorotwórczą rolę rodziny pochodzenia. Dostrzegalny jest wpływ wzorów wyniesionych z domu rodzinnego na opinie i postawy młodzieży. Można to określić następująco: im bardziej są wzory pozytywne, tym większa jest chęć badanych do zawierania związków małżeńskich, a z drugiej strony - tym mniejsza jest aprobata dla związków nieformalnych. ($\chi^2=34,87$, $df=4$, $p=0,00$)”.¹⁰

Tabela 35. Stosunek do spraw seksualnych - zgodność z poglądami ojca

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	98	23,7	30,1	30,1
	nie	59	14,3	18,1	48,2
	trudno mi powiedzieć	169	40,9	51,8	100,0
	Ogółem	326	78,9	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	87	21,1		
	Ogółem	413	100,0		

Źródło: badania własne.

¹⁰ T. Biernat, P. Sobierajski, Młodzież wobec małżeństwa i rodziny, raport z badań, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2007, s. 76.

Tabela 36. Stosunek do spraw seksualnych - godność z poglądami matki

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	114	27,6	34,4	34,4
	nie	50	12,1	15,1	49,5
	trudno mi powiedzieć	167	40,4	50,5	100,0
	Ogółem	331	80,1	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	82	19,9		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Tabela 37. Zastosowanie przykazania „Nie cudzołóż”

Nie cudzołóż		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	ma zastosowanie całkowite	246	59,6	75,0	75,0
	ma zastosowanie częściowe	49	11,9	14,9	89,9
	nie ma żadnego zastosowania	13	3,1	4,0	93,9
	nie umiem powiedzieć	20	4,8	6,1	100,0
	Ogółem	328	79,4	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	85	20,6		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Jeśli chodzi o przykazania i ich akceptację, jak już zauważono przy okazji oceny wartości ostatecznych, występuje tu znaczna erozja i niespójność. Tak i w dziedzinie seksualności grupa 47,7% jest przekonana, że przykazanie to obowiązuje nie do końca i podlega pewnym modyfikacjom społeczno-kulturowym. Także ocena moralna w społeczeństwie tej kwestii pozostaje ambiwalentna. Taka ocena towarzyszy również polskim emigrantom. Należy zauważyć, że relatywizm jest większy w odniesieniu do szóstego przykazania, a co do dziewiątego ankietowani pozostawali bardziej zachowawczy, wysoko akceptując całkowite zastosowanie, bo aż 77,7%, tej zasady Dekalogu.

Relatywizm w odniesieniu do Dekalogu niesie za sobą dalsze następstwa dla fundamentalnych więzów i praw rodziny. W miejsce tradycyjnej rodziny wkradają się nowe formy związków i inne zagrożenia domagające się legalizacji, jak

neomarksistowska kategoria „gender”¹¹, czy poddana licznym dyskusjom „płeć kulturowa”. U podstaw kryzysu rodziny pojawia się coraz częściej zjawisko przemocy.

„Rodzinna przemoc jest generowana przez zagubienie w procesie wychowawczym istotnych wartości. Syndromem są takie zjawiska na gruncie rodziny jak:

- zagubiona religijność – zagubienie systemu wartości i autorytetów;
- wyuczona bezradność – jako postawa wobec naporu ogromnych zmian społecznych i cywilizacyjnych;

- pourazowy stres (Post Traumatic Stress Disorder) – zespół specyficznych symptomów, które pojawiają się po przeżyciu ekstremalnego, traumatycznego zdarzenia...”¹²

Tabela 38. Zastosowanie przykazania „Nie pożądaj żony bliźniego swego”

Nie pożądaj żony bliźniego swego		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	ma zastosowanie całkowite	258	62,5	77,7	77,7
	ma zastosowanie częściowe	62	15,0	18,7	96,4
	nie ma żadnego zastosowania	1	,2	,3	96,7
	nie umiem powiedzieć	11	2,7	3,3	100,0
	Ogółem	332	80,4	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	81	19,6		
	Ogółem	413	100,0		

Źródło: badania własne.

Wśród preferowanych wartości przekazywanych młodemu pokoleniu, emigranci wymieniają: na pierwszym miejscu uczciwość, dalej wiarę religijną, szacunek dla samego siebie.

Gdy mówimy o prawie rodziny migranta do własnej kultury, mamy na uwadze, że przysługuje ona rodzinie i to rodzina, a nie pojedyncza osoba, jest przede wszystkim nośnikiem i przekaznikiem wartości etycznych... Ten sposób rozumienia, określony jako „dobro dzieci”, przywołał Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus*, gdy wśród istotnych praw człowieka wymienił między innymi: „prawo do życia w zjednoczonej wewnętrznie rodzinie i w środowisku moralnym sprzyjającym rozwojowi osobowości”¹³

¹¹ Por. Współczesne zagrożenia dla zdrowia, życia i rodziny w dokumentach Parlamentu Europejskiego, red. U. Krupa, *Nasza Przyszłość*, Szczecinek 2019, s.117.

¹² A. Zwoliński, *Świat przemocy*, Petrus, Kraków 2023, s.53.

¹³ W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, s. 198.

Tabela 39. Które z wymienionych zalet uważa Pan/i za szczególnie ważne cele i wartości w wychowaniu dzieci. Proszę wybrać według stopnia ważności (nie więcej niż pięć) i ponumerować według stopnia ważności w skali 1-5

	N		Średnia	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych				
wiara religijna	265	148	1,8981	1,26768	1,00	5,00
inne	14	399	2,0000	1,66410	1,00	5,00
uczciwość	309	104	2,2006	1,39986	1,00	5,00
oszczędność	24	389	2,2083	1,31807	1,00	5,00
solidarność	25	388	2,4000	1,32288	1,00	5,00
sumienność	93	320	2,6989	1,39709	1,00	5,00
krytyczny stosunek do autorytetów	15	398	2,8000	1,56753	1,00	5,00
cierpliwość	83	330	2,8434	1,62662	1,00	5,00
szacunek dla samego siebie	136	277	2,8824	1,50091	1,00	5,00
samodzielność	63	350	2,8889	1,54618	1,00	5,00
prawdomówność	151	262	2,9073	1,49377	1,00	5,00
odpowiedzialność	129	284	2,9922	1,54362	1,00	5,00
odwaga	41	372	3,0244	1,60449	1,00	5,00
pracowitość	162	251	3,0679	1,46226	1,00	5,00
lojalność	48	365	3,0833	1,69898	1,00	5,00
tolerancja	99	314	3,1010	1,31316	1,00	5,00
wytrwałość	82	331	3,1707	1,48910	1,00	5,00
opanowanie	48	365	3,2500	1,49467	1,00	5,00
dobry obyczaj	56	357	3,3036	1,41318	1,00	5,00
poszanowanie cudzej własności	79	334	3,3165	1,65285	1,00	5,00
posłuszeństwo	81	332	3,3333	1,51658	1,00	5,00
punktualność	20	393	3,4000	1,46539	1,00	5,00
bezinteresowność	64	349	3,4844	1,54295	1,00	5,00
systematyczność	27	386	3,9259	1,38469	1,00	5,00

Źródło: badania własne.

Wychowanie jest procesem długofalowym. Na emigracji proces wychowania należy do istotnych zagadnień i zmagania się polskiej rodziny na emigracji. Zderzenie z nową rzeczywistością w procesach tożsamości i integracji niesie ze sobą wiele moralnych dylematów i konfliktów.¹⁴ W powyższej tabeli pytań otwartych wartości zostały uporządkowane w skali 1-5. Na czele tych wartości w procesie wychowania młodego pokolenia emigranci wymienili „uczciwość” - 309 głosów, na drugim „wiarę religijną” - 265, inne wartości wymienione przez emigrantów to prawdomówność, pracowitość. Cenne jest to, że wartości religijne odgrywały tak dużą rolę dla emigrantów w poczuciu zachowania tożsamości i wychowania młodego pokolenia. Można zauważyć, że wartości rodziny są ściśle powiązane z podzielanymi wartościami religijnymi.¹⁵ Wyniki badań porównawczych wyraźnie pokazują, że im bardziej religijna młodzież, tym bardziej postulowane są wartości rodzinne.¹⁶

5.2. Wartości patriotyczne

Tożsamość narodowa i wartości patriotyczne na emigracji stanowią ważny punkt odniesienia. Pobyt poza krajem często przybierał w związku z tym formę swego rodzaju misji i wyzwania. Nie tylko zatem reprezentowania kraju i walki o jego uwolnienie (odtworzenie *status quo ante*), ale także zachowania przed ocaleniem tego, co identyfikowane z polskością, narażone było na szwank i zatracenie. Dotyczyło to przede wszystkim systemu wartości, norm, kultury i samego terytorium.¹⁷ Pod względem metodologicznym pojawia się pytanie, jak mierzyć patriotyzm i wartości z tym związane. Czy współczesna socjologia dysponuje odpowiednimi narzędziami?¹⁸ Zwraca się tu szczególnie uwagę na definicję i internalizację pojęcia wartości, a także omawiane już procesy socjalizacji z tym związane.

Przedmiotem diagnozy mogą być zatem:

- 1) autoidentyfikacje patriotyczne (poczucie bycia patriotą);

¹⁴ Por. A. Grzymała -Kazłowska, Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej, Ośrodek Badań nad Migracjami, nr 64(2013), s. 4.

¹⁵ Por. T. Biernat, P. Sobierajski, Młodzież wobec małżeństwa i rodziny, Raport z badań, dz. cyt., s. 37.

¹⁶ Por. Tamże.

¹⁷ Por. R. Habielski, Patriotyzm na emigracji (powojennej), Polskie Tradycje Intelktualne, w: <http://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/377> [dostęp 10.04.2022].

¹⁸ Por. R. Marzęcki, Obywatel patriota? Patriotyzm jako czynnik determinujący aktywność obywatelską młodych Polaków, w: Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, s. 9 w: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/24533/1/01-Marzecki.pdf> [dostęp 05.12.2022].

2) rozumienie patriotyzmu (wówczas uzyskane pozwalają na opisanie obrazu/ów patriotyzmu, które funkcjonują w świadomości społecznej);

3) postawy patriotyczne (wszystkie ich komponenty: wiedza i poglądy, emocje, zachowania);

4) tożsamość narodowa;

5) postawy na skali od etnocentryzmu do kosmopolityzmu (Nathanson, 1989, 2008);

6) patriotyzm lokalny, który manifestuje się zupełnie inaczej niż ten klasycznie rozumiany.¹⁹

Wśród wielu definicji patriotyzmu widoczny jest pewien konflikt w procesach globalizacji, europeizacji i próby budowania w społeczeństwach otwartych wizji państw demokratycznych. Encyklopedia Cambridge wśród wielu definicji wyjaśnia patriotyzm jako fenomen życia społecznego oparty na pewnym rodzaju konfliktu moralnego i społecznego w odniesieniu na przykład do demokracji i ustroju form narodowych.²⁰

Wedle Theodora Adorno i jego szkoły, trzeba odróżnić patriotyzm autentyczny od pseudopatriotyzmu. Pseudopatriotyzm niejednokrotnie „był utożsamiany ze ślepyim przywiązaniem do określonych wartości kulturowych, z konformizmem wobec dominujących wzorów postępowania oraz odrzuceniem innych narodów traktowanych jako „obce”. Drugi natomiast, miał oznaczać wyraz miłości do kraju oraz przywiązanie do wartości narodowych, opartych na krytycznej refleksji.”²¹

Poniższe tabele pozwalają ocenić stosunek emigrantów do Ojczyzny. Pierwsza tabela, z podziałem zmiennych krzyżowych ze względu na wiek, płeć, wykształcenie, stan cywilny i aktywność zawodową, ilustruje stan powinności moralnej wobec przekazanych i przyjmowanych wartości patriotycznych. W myśli filozoficznej powinność moralna winna odnosić się do pytania o jej zasadność – rację istnienia, źródło i charakter.²² K. Wojtyła problematykę powinności moralnej wiązał ściśle z doświadczeniem człowieka jako osoby. Takie doświadczenie właściwe osobie nakreśla moralną powinność i odpowiedzialność za wybory i czyny. Personalizm Wojtyły nierozdzielnie spina człowieczeństwo i moralność.

¹⁹ Tamże, s. 9n.

²⁰ Por. Patriot, Cambridge dictionary, w: <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/patriot> [dostęp 12.03.2023].

²¹ R. Marzęcki, Obywatel patriota? Patriotyzm jako czynnik determinujący aktywność obywatelską młodych Polaków, dz. cyt., s. 10.

²² Por. J. W. Galkowski, Spór o powinność moralną, w: Roczniki Filozoficzne, nr 2(1972), s. 5.

Człowiek przeżywa, a więc doświadcza samego siebie przez moralność i akty moralne, które stanowią szczególną postawę zrozumienia człowieczeństwa.²³

Według K. Wojtyły w systemie Immanuela Kanta, a później w myśli fenomenologicznej Maxa Schelera, został pominięty wymiar normatywny wartości. Odnosi się jedynie do świata wartości jako typu i myślenia idealnego (ideales Sollen). Konstrukcja fenomenologiczna znosi odpowiedzialność jednostki jako osoby za powinność normatywną, realną (normatives Sollen) i przyporządkowuje ją „woli cudzej”.²⁴

W przeprowadzonych badaniach młodszy emigranci do 45 lat uznają patriotyzm za wartość podstawową dla Narodu jako próbę obiektywnej oceny dla społeczeństwa w 49,6%, a jako wartość normatywną w 50,4%. W wartościach ocenianych kobiety wykazały wyższą ocenę 51,4% od mężczyzn 44,7%. Jako wartości normatywne mężczyźni - patriotyzm uznali wyżej 55,3%, a kobiety 48,6%. Jako wartość normatywną wzrastał procent u respondentów z wykształceniem wyższym na poziomie 58,0%, natomiast w ocenie emigrantów z długim stażem powyżej 5 lat ocenę patriotyzmu w społeczeństwie deklarowało 58,8%.

Tabela 40. Patriotyzm - opracowanie ze względu na płeć i wiek

Które z wymienionych poniżej wartości są, zdaniem Pana/i/ podstawowe dla Narodu polskiego, a które być powinny?			Płeć		Ogółem	Wiek			Ogółem
			kobieta	mężczyzna		do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
Patriotyzm	obecnie są	N %	107 51,4%	34 44,7%	141 49,6%	23 50,0%	98 48,0%	20 58,8%	141 49,6%
	być powinny	N %	101 48,6%	42 55,3%	143 50,4%	23 50,0%	106 52,0%	14 41,2%	143 50,4%
Ogółem		N %	208 100,0%	76 100,0%	284 100,0%	46 100,0%	204 100,0%	34 100,0%	284 100,0%
			p=0,32			p=0,51			

Źródło: badania własne.

²³Por. K. Wojtyła, Problem doświadczenia w etyce, w: Roczniki Filozoficzne, nr 17(1969), 2, s. 19.

²⁴ Por. K. Wojtyła, O metafizycznej i fenomenologicznej podstawie normy moralnej, Na podstawie koncepcji św. Tomasza z Akwinu i Maxa Schelera, w: Zagadnienie podmiotu moralności, TN KUL, Lublin 1991, s. 242n.

Tabela 41. Patriotyzm - opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji

Które z wymienionych poniżej wartości są, zdaniem Pana/i/ podstawowe dla Narodu polskiego, a które być powinny?			Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat	
Patriotyzm	obecnie są	N %	56 49,1%	13 52,0%	21 53,8%	37 42,0%	127 47,7%	28 46,7%	91 48,1%	14 56,0%	133 48,5%
	być powinny	N %	58 50,9%	12 48,0%	18 46,2%	51 58,0%	139 52,3%	32 53,3%	98 51,9%	11 44,0%	141 51,5%
Ogółem		N %	114 100,0%	25 100,0%	39 100,0%	88 100,0%	266 100,0%	60 100,0%	189 100,0%	25 100,0%	274 100,0%
							p=0,57		p=0,72		

Źródło: badania własne.

Tabela 42. Patriotyzm - opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową

Które z wymienionych poniżej wartości są, zdaniem Pana/i/ podstawowe dla Narodu polskiego, a które być powinny?			Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
			żonaty/mężatka	wolny	rozwódziona/a	związek partnerski		pracuje w zgodzie z wykształceniem	pracuje nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
Patriotyzm	obecnie są	N %	33 39,3%	19 45,2%	9 75,0%	15 55,6%	76 46,1%	16 48,5%	92 47,2%	21 48,8%	129 47,6%
	być powinny	N %	51 60,7%	23 54,8%	3 25,0%	12 44,4%	89 53,9%	17 51,5%	103 52,8%	22 51,2%	142 52,4%
Ogółem		N %	84 100,0%	42 100,0%	12 100,0%	27 100,0%	165 100,0%	33 100,0%	195 100,0%	43 100,0%	271 100,0%
							p=0,09		p=0,98		

Źródło: badania własne.

Na pytanie „Czy warto narażać życie w obronie Ojczyzny?” skala odpowiedzi wahała się od 50-70%. Zdecydowanie mężczyźni bardziej cenili sobie oddanie życia za Ojczyznę – 70,3%, również starsi emigranci postulowali tę wartość w większości -

71,9%. Wykształcenie wyższe odgrywa też tu swoją rolę. Jako wartość normatywną uznało 70,7% respondentów. Odwołując się do statystyki w skali Kramera, zależność ta charakteryzuje się nieznaczną siłą związku ($p=0,05$, V Kramera=0,14).

Tabela 43. Narazanie życia w obronie Ojczyzny - opracowanie ze względu na płeć i wiek

Czy warto narażać życie w obronie którejś z poniżej podanej wartości?			Płeć		Ogółem	Wiek			Ogółem	
			kobieta	mężczyzna		do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat		
W obronie ojczyzny	tak	N %	136 62,7%	64 70,3%	200 64,9%	32 56,1%	146 66,7%	23 71,9%	201 65,3%	
	nie	N %	23 10,6%	14 15,4%	37 12,0%	7 12,3%	28 12,8%	1 3,1%	36 11,7%	
	trudno powiedzieć	N %	58 26,7%	13 14,3%	71 23,1%	18 31,6%	45 20,5%	8 25,0%	71 23,1%	
Ogółem			N %	217 100,0%	91 100,0%	308 100,0%	57 100,0%	219 100,0%	32 100,0%	308 100,0%
						p=0,05, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=6,11 (df=2)		p=0,22		

Źródło: badania własne.

Tabela 44. Narazanie życia w obronie Ojczyzny - opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji

Czy warto narażać życie w obronie którejś z poniżej podanej wartości?			Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem	
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat		
W obronie ojczyzny	tak	N %	83 66,9%	14 51,9%	31 68,9%	65 70,7%	193 67,0%	44 71,0%	137 64,3%	13 44,8%	194 63,8%	
	nie	N %	15 12,1%	6 22,2%	6 13,3%	8 8,7%	35 12,2%	7 11,3%	32 15,0%	1 3,4%	40 13,2%	
	trudno powiedzieć	N %	26 21,0%	7 25,9%	8 17,8%	19 20,7%	60 20,8%	11 17,7%	44 20,7%	15 51,7%	70 23,0%	
Ogółem			N %	124 100,0%	27 100,0%	45 100,0%	92 100,0%	288 100,0%	62 100,0%	213 100,0%	29 100,0%	304 100,0%
							p=0,56		p=0,002, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=16,59 (df=4)			

Źródło: badania własne.

Tabela 45. Narazanie życia w obronie Ojczyzny - opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową

Czy warto narażać życie w obronie którejś z poniżej podanej wartości?			Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
			żonaty/ mężatka	wolny	rozwidziony/a	związek partnerski		pracuje w zgodzie z wykształceniem	pracuje nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
W obronie ojczyzny	tak	N %	55 67,1%	26 54,2%	3 21,4%	18 54,5%	102 57,6%	27 64,3%	135 65,9%	31 63,3%	193 65,2%
	nie	N %	15 18,3%	4 8,3%	3 21,4%	6 18,2%	28 15,8%	4 9,5%	29 14,1%	6 12,2%	39 13,2%
	trudno powiedzieć	N %	12 14,6%	18 37,5%	8 57,1%	9 27,3%	47 26,6%	11 26,2%	41 20,0%	12 24,5%	64 21,6%
Ogółem		N %	82 100,0%	48 100,0%	14 100,0%	33 100,0%	177 100,0%	42 100,0%	205 100,0%	49 100,0%	296 100,0%
							p=0,005, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=18,51 (df=6)			p=0,83	

Źródło: badania własne.

Identyfikacja z Narodem jest wartością sztandarową, jedną z najbardziej usytuowanych w hierarchii wartości dla emigracji. Znajdujemy liczne publikacje i badania przeprowadzone w tym zakresie. Przy czym trzeba odróżnić tożsamość narodową od etnicznej. K. Wojtyła rozumie naród jako jeden zwarty organizm.

Wszystkie powyższe informacje, zaczerpnięte z nauk społecznych, pozwoliły określić właściwą naturę tego bytu, jakim jest naród. Rozumienie zaś natury narodu pozwala jego problematykę osadzić w tych ramach, które dla rozważań katolickiej etyki społecznej posiadają podstawowe znaczenie, mianowicie w ramach prawa natury. „Wkład narodu w wychowanie człowieka nie polega na jakiś określonych instytucjach, naród jest naturalnym wychowawcą człowieka poprzez rodzinę dzięki temu mianowicie, że rodzina trwa w tej specyficznej wspólnotie biologicznej, ale przede wszystkim w tej wspólnotie duchowej, jaką naród stanowi...”²⁵

J. Tischner zwraca uwagę, że pojęcia „naród” i „Ojczyzna” były używane wymiennie, przy czym Ojczyzna wymieniana była częściej w czasie utraty

²⁵ K. Wojtyła, *Katolicka etyka społeczna*, dz. cyt., s. 165n.

niepodległości.²⁶ Dla J. Tischnera²⁷ naród jest substancją etyczną²⁸ w kategoriach normatywnych, ciężącej na obywatelach powinności moralnej.

W ocenie emigrantów, identyfikacja z narodem wydaje się być dość wysoka, oscylująca między 80-90%, przy czym kobiety deklarowały znacznie silniej swoją przynależność narodową, bo aż w 92,6% i co z tego wynika, podzielały ją bardziej w państwie przyjmującym niż mężczyźni - tylko w 78,4%. Tożsamość narodowa ma swój wymiar dalekosiężny i wielopokoleniowy.²⁹

Warto przypomnieć, że w naszej kulturze polskiej pojęcie ojczyzny powstało w średniowieczu, inne jej koncepcje i rozumienie przypadają na wiek XVI. Właściwie dopiero okres rozbiorów stworzył oryginalne pojęcie ojczyzny duchowej, niezależnej od państwa, a nawet od ojczystej ziemi, odwołujące się jednak do historii i kultury i tradycji.³⁰

Tabela 46. Identyfikacja z narodem polskim - opracowanie ze względu na płeć i wiek

Czy jest Pan/i/ dumny/a/ z tego, że jest Pan/i/ Polakiem/-ką/? Czy przyznaje się Pan/Pani bez wahania do tego na Emigracji?			Płeć		Ogółem	Wiek			Ogółem
			kobieta	mężczyzna		do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
tak	N	239	76	315	46	227	39	312	
	%	92,6%	78,4%	88,7%	82,1%	90,1%	88,6%	88,6%	
nie	N	4	6	10	5	4	1	10	
	%	1,6%	6,2%	2,8%	8,9%	1,6%	2,3%	2,8%	
trudno powiedzieć	N	15	15	30	5	21	4	30	
	%	5,8%	15,5%	8,5%	8,9%	8,3%	9,1%	8,5%	
Ogółem		N	258	97	355	56	252	44	352
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,001, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=14,77 (df=2)						p=0,06			

Źródło: badania własne.

²⁶ Por. S. Stawrowski, Tischner o narodzie i Ojczyźnie, w: M. Karolczak, red. A. Bobko, Maski i twarze patriotyzmu, Instytut Myśli Józefa Tischnera, Kraków 2012, s. 11-28; https://pau.krakow.pl/zaproszenia/2016/Seminarium_16052016_Prof_Stawrowski.pdf [dostęp 03.12.2022].

²⁷ A. Zwoliński, Patriotyzm a nacjonalizm, miłość a ideologia, Petrus, Kraków 2019, s.42.

²⁸ Por. Tamże.

²⁹ „Żaden naród o głębokiej samoświadomości duchowej i kulturalnej nie zrezygnuje z dążeń do zachowania własnej tożsamości i suwerenności”, A. Micewski, Kościół wobec solidarności i stanu wojennego, Znaki czasu, Paris 1987, s. 278.

³⁰ Por. Tamże.

Tabela 47. Identyfikacja z narodem polskim - opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji

Czy jest Pan/i/ dumny/a/ z tego, że jest Pan/i/ Polakiem/-ką? Czy przyznaje się Pan/Pani bez wahania do tego na Emigracji?			Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat	
tak	N	124	31	47	87	289	71	202	31	304	
	%	87,3%	93,9%	94,0%	84,5%	88,1%	87,7%	86,7%	93,9%	87,6%	
nie	N	3	0	2	3	8	5	5	0	10	
	%	2,1%	,0%	4,0%	2,9%	2,4%	6,2%	2,1%	,0%	2,9%	
trudno powiedzieć	N	15	2	1	13	31	5	26	2	33	
	%	10,6%	6,1%	2,0%	12,6%	9,5%	6,2%	11,2%	6,1%	9,5%	
Ogółem		N	142	33	50	103	328	81	233	33	347
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
							p=0,36		p=0,16		

Źródło: badania własne.

Tabela 48. Identyfikacja z narodem polskim - opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową

Czy jest Pan/i/ dumny/a/ z tego, że jest Pan/i/ Polakiem/-ką? Czy przyznaje się Pan/Pani bez wahania do tego na Emigracji?			Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
			żonaty/mężatka	wolny	rozwidziony/a	związek partnerski		pracuje w zgodzie z wykształceniem	pracuje nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
tak	N	92	40	16	34	182	42	201	51	294	
	%	87,6%	78,4%	100,0%	89,5%	86,7%	91,3%	86,3%	89,5%	87,5%	
nie	N	1	6	0	1	8	2	7	1	10	
	%	1,0%	11,8%	,0%	2,6%	3,8%	4,3%	3,0%	1,8%	3,0%	
trudno powiedzieć	N	12	5	0	3	20	2	25	5	32	
	%	11,4%	9,8%	,0%	7,9%	9,5%	4,3%	10,7%	8,8%	9,5%	
Ogółem		N	105	51	16	38	210	46	233	57	336
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
							p=0,03, V Kramera=0,18		p=0,66		

Źródło: badania własne.

Pokolenie Jana Pawła II ma wiele definicji. Samo pojęcie „pokolenia” ma swoją konotację w socjologii. Ale najbardziej trafne wydają się te, które uwydatniają tożsamość myśli i słowa, i wartości przekazywane głównie wówczas młodemu pokoleniu przez Papieża - Polaka. Według opracowań Centrum Myśli Jana Pawła II aż 94% identyfikowało się z osobą i wartościami Jana Pawła II.³¹ Wśród innych badań ważne wydaje się być, że w 2010 r. - pięć lat po doświadczeniach związanych ze śmiercią Jana Pawła II - przekonanie o istotnej roli papieża w życiu Polaków było nadal na stosunkowo wysokim poziomie – 91% badanych deklaroowało, że „Polacy zawdzięczają papieżowi coś szczególnego”, 62% twierdziło, że jego nauczanie w jakimś stopniu miało wpływ na ich życie. Znamienne jednak, że wówczas tylko 65% osób uznało, że kierują się w życiu wskazaniem Jana Pawła II – oznaczało to, że było ich o 19 punktów procentowych mniej, niż tuż po śmierci papieża. Systematycznie rósł też odsetek tych, którzy deklarowali, że na co dzień nie przykładają wagi do papieskich wskazówek – w 2005 r. takich osób było 11%, w 2010 r. 29%.³²

W świetle tych badań identyfikacja i uznawanie autorytetu Jana Pawła II była dość wysoka, chociaż niżej oceniana niż identyfikacja z narodem. I znowu kobiety wyżej ceniły sobie autorytet polskiego Papieża – 85,2%, niż mężczyźni – 73,5%. Pozostałe zmienne nie mają istotnego znaczenia dla obliczonej statystyki ($p=0,04$, V Kramera=0,14).

W badaniach porównawczych w Irlandii autorytet Jana Pawła II deklaroowało w 2010 r. aż 85,2% polskich emigrantów, zdecydowanie przeciwna była grupa około 0,5%, a dla przykładu autorytet papieża Benedykta XVI deklaroowało tylko 13% w 2010 r., a sprzeciw wobec tego papieża wyraziło 17%.³³

³¹ Por. Rozmowa z Anną Jureczko-Wilk, Pokolenie JP2 - czyli kto?, E-Civitas.pl, 04/2007, w: <https://e-civitas.pl/pl/kosciol/pokolenie-jp2-czyli-kto-2> [dostęp 04.03.2023].

³² A. Tasak, Pokolenie JP2, Pomiędzy symbolem a rzeczywistością, w: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/10851/02--Pokolenie-JP2--Tasak.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 02.04.2023].

³³ Por. M. Grubka, M. Lisacka, Polscy migranci w Irlandii, dz. cyt., s. 157.

Tabela 49. Utożsamianie się z pokoleniem Jana Pawła II. Opracowanie ze względu na płeć i wiek

Czy uważa się Pan/Pani za pokolenie Jana Pawła II?			Płeć		Ogółem	Wiek			Ogółem
			kobieta	mężczyzna		do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
tak	N		218	72	290	44	204	40	288
	%		85,2%	73,5%	81,9%	78,6%	81,0%	90,9%	81,8%
nie	N		16	10	26	4	20	2	26
	%		6,3%	10,2%	7,3%	7,1%	7,9%	4,5%	7,4%
trudno powiedzieć	N		22	16	38	8	28	2	38
	%		8,6%	16,3%	10,7%	14,3%	11,1%	4,5%	10,8%
Ogółem		N	256	98	354	56	252	44	352
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
						p=0,04, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=6,64 (df=2)		p=0,50	

Źródło: badania własne.

Tabela 50. Utożsamianie się z pokoleniem Jana Pawła II. Opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji

Czy uważa się Pan/Pani za pokolenie Jana Pawła II?			Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
			podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat	
tak	N		121	26	36	82	265	63	185	31	279
	%		85,8%	78,8%	72,0%	79,6%	81,0%	77,8%	79,1%	96,9%	80,4%
nie	N		9	5	5	6	25	7	21	0	28
	%		6,4%	15,2%	10,0%	5,8%	7,6%	8,6%	9,0%	,0%	8,1%
trudno powiedzieć	N		11	2	9	15	37	11	28	1	40
	%		7,8%	6,1%	18,0%	14,6%	11,3%	13,6%	12,0%	3,1%	11,5%
Ogółem		N	141	33	50	103	327	81	234	32	347
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
						p=0,14		p=0,18			

Źródło: badania własne.

Tabela 51. Utożsamianie się z pokoleniem Jana Pawła II. Opracowanie ze względu na stan cywilny I aktywność zawodową

Czy uważa się Pan/Pani za pokolenie Jana Pawła II?		Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
		żonaty/ mężatka	wolny	rozwidziony/ a	związek partnerski		pracuje w zgodzie z wykształceniem	pracuje nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
tak	N	88	40	15	31	174	37	185	50	272
	%	83,8%	78,4%	93,8%	81,6%	82,9%	78,7%	79,4%	87,7%	80,7%
nie	N	10	3	1	2	16	2	21	5	28
	%	9,5%	5,9%	6,3%	5,3%	7,6%	4,3%	9,0%	8,8%	8,3%
trudno powiedzieć	N	7	8	0	5	20	8	27	2	37
	%	6,7%	15,7%	,0%	13,2%	9,5%	17,0%	11,6%	3,5%	11,0%
Ogółem	N	105	51	16	38	210	47	233	57	337
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,38						p=0,20				

Źródło: badania własne.

W opisie socjologicznym Polaków i ich wartości codziennych i podstawowych daje się zauważyć „splątana tożsamość”, w której poczucie obywatelskie, polskości, religijności i wartości rodzinnych są ze sobą zespolone.³⁴

Identyfikacja z pokoleniem Jana Pawła II wiąże się z podzieleniem wartości proklamowanych w jego nauczaniu. Jest to „personalizm społeczny”³⁵, odwołujący się do społecznych podstaw i zasad życia społecznego w oparciu o dobro wspólne i solidarność społeczną.³⁶ Całość nauczania stała się fascynującym wyzwaniem dla młodzieży, a papież Jan Paweł II stał się wychowawcą nowych pokoleń. Można powiedzieć, że papież posługiwał się nowymi metodami nauczania i dialogu z człowiekiem. Identyfikacja ta z osobą Jana Pawła II oceniana była na poziomie 81,9%,

³⁴ Por. Pokolenie JP2, czyli kto?, Rozmowa z dr Tomaszem Żukowskim, red. Jureczko-Wilk, w: <https://e-civitas.pl/pl/kosciol/pokolenie-jp2-czyli-kto-2> [dostęp 19.03.2023]. („splątana tożsamość” - określenie prof. K. Kosęły)

³⁵ Por. S. Kowalczyk, Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II, Roczniki Nauk Społecznych, nr 1(1997), s. 85., por. B. Drożdż, Papież spraw społecznych - śladami trzech encyklik św. Jana Pawła II, Społeczeństwo, nr 5-6(2016), s. 29 n.

³⁶ Por. T. Borutko, Świętymi bądźcie, Rozważania o świętości, Scriptum, Kraków 2023, s.235 n.

a więc dość wysoko, zwłaszcza gdyby odwołać się do innych autorytetów społecznych czy politycznych.

5.3. Cel i sens życia

Człowiek podejmuje refleksję nad istotą, celem i sensem życia. Ta autorefleksja uświadamia człowiekowi jego godność, człowieczeństwo i niewystarczalność bytową, która wyraża się w transcendencji.

Człowiek jest motywowany do bycia „ponad” swoimi ograniczeniami przez „wolę sensu”, która każe mu poszukiwać sensu każdej swojej aktywności i sytuacji, w której egzystuje, która daje mu siłę, aby stać w obronie wyższych wartości nawet kosztem poważnych wyrzeczeń. Nadawanie egzystencji sensu łączy się nierozdzielnie z „realizacją wartości twórczych...”.³⁷

Poszukiwanie sensu – „ja” we wszechświecie odnosi się do pytań fundamentalnych o tożsamość człowieka w zmieniającym się świecie i kulturze. Pytanie to jest zadawane w różnych okresach życia, na podstawie analizy psychologii rozwojowej jest pytaniem zwrotnym w dziejach każdego człowieka.

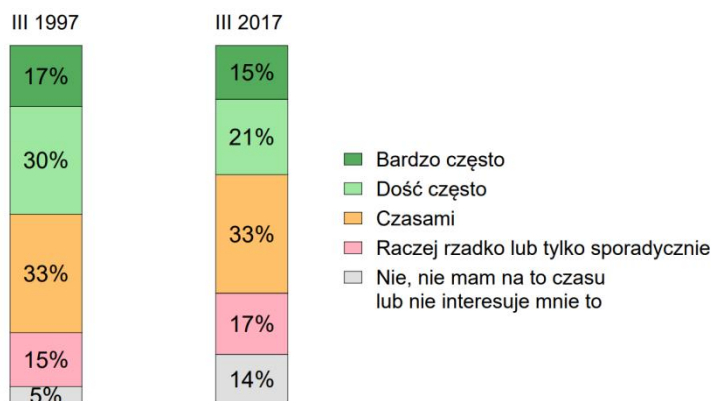
Wierzmy więc w postęp społeczny. Jednak w konkretnych warunkach intensywnych zmian społecznych (szybkich i obejmujących duży zakres życia społecznego) to ogólne przekonanie jest niewystarczające. Im intensywniejsze są zmiany społeczne, tym bardziej niepewne staje się prognozowanie własnej przyszłości. Nie można odwoływać się do przeszłości, gdyż zbyt mocno różni się ona od rzeczywistości aktualnej. Wtedy pojawia się silne zapotrzebowanie na nowe informacje, niezbędne do bardziej precyzyjnego określenia przyszłego życia społecznego.³⁸

W szeroko pojętym procesie zmian społecznych i kulturowych, pytania o sens i cele życia nabierają szczególnej wagi. Ten kontekst pokazuje poniższy wykres z 1997 roku i dwadzieścia lat później. Pytanie o sens życia wydaje się być oddalane na dalszy plan. W 1997 roku 5% pozostawała obojętna wobec tego pytania, a w 2017 już 14%.

³⁷ P. Kozera-Mikuła, Sens życia – analiza pojęcia w świetle nauk humanistycznych, w: Psychologia Rozwojowa, 25(2020), 2, s.14.

³⁸ S. Kowalik, Globalizacja jako kontekst psychologicznego funkcjonowania ludzi, 1(2015), Nr 7-37, s.11.

Wykres 31. Proszę powiedzieć, czy zastanawia się Pan/Pani nad sensem i celem swojego życia?

Źródło: CBOS, Komunikat z Badań, nr 41/2017.³⁹

W trakcie badania przeprowadzonego metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganych komputerowo (CAPI) w dniach 2–9 marca 2017 roku na liczącej 1020 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski, refleksję nad sensem życia podejmowało 15% deklarujących jako bardzo często, 21% jako dość często, 33% czasami, a 7% sporadycznie.⁴⁰

W badaniach ankietowych emigrantów, bezsens i pustkę życia deklarowało 20,4%, z czego kobiety stanowiły 22,3%, a mężczyźni 15,5%. Także w tej grupie przodowali młodzież studiująca i bezrobotni. Pomimo niskiego zainteresowania problematyką tożsamości egzystencjalnej, sensu i bezsensu życia, jakby się wydawać mogło, pytanie to narastało w oparciu o inne pytania, takie jak życie wieczne, myśl o własnej śmierci. Generalnie, odnosząc się do tych badań, 36% nie widzi sensu życia, w tym 36,7% kobiet i 34% mężczyzn. Statystycznie da się odnotować niewielkie odchylenia w skali Kramera $p=0,07$.

³⁹ Komunikat z Badań CBOS, nr 41/2017, w: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_041_17.PDF [dostęp 13.03.2023].

⁴⁰ Por. Tamże.

Tabela 52. Stosunek do życia. Opracowanie ze względu na płeć i wiek

		Płeć			Ogółem	Wiek			Ogółem
		kobieta	mężczyzna			do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
życie jest bezsensowne	N	57	15	72	13	54	5	72	
	%	22,3%	15,5%	20,4%	23,2%	21,3%	11,6%	20,5%	
nie dostrzegam w życiu sensu, ale daje mi zadowolenie	N	94	33	127	19	88	20	127	
	%	36,7%	34,0%	36,0%	33,9%	34,8%	46,5%	36,1%	
życie jest sensowne, ale zadowolenia mi nie daje	N	80	30	110	13	88	9	110	
	%	31,3%	30,9%	31,2%	23,2%	34,8%	20,9%	31,3%	
życie jest sensowne i daje mi zadowolenie	N	25	19	44	11	23	9	43	
	%	9,8%	19,6%	12,5%	19,6%	9,1%	20,9%	12,2%	
Ogółem	N	256	97	353	56	253	43	352	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
				p=0,07		p=0,03, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=14,29 (df=6)			

Źródło: badania własne.

Tabela 53. Stosunek do życia. Opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji

		Wykształcenie				Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
		podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe		do 2 lat	od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat	
życie jest bezsensowne	N	23	5	20	21	69	19	45	9	73
	%	16,2%	15,6%	39,2%	20,0%	20,9%	23,5%	19,2%	28,1%	21,0%
nie dostrzegam w życiu sensu, ale daje mi zadowolenie	N	51	11	12	41	115	25	88	10	123
	%	35,9%	34,4%	23,5%	39,0%	34,8%	30,9%	37,6%	31,3%	35,4%
życie jest sensowne, ale zadowolenia mi nie daje	N	51	8	13	33	105	27	71	10	108
	%	35,9%	25,0%	25,5%	31,4%	31,8%	33,3%	30,3%	31,3%	31,1%
życie jest sensowne i daje mi zadowolenie	N	17	8	6	10	41	10	30	3	43
	%	12,0%	25,0%	11,8%	9,5%	12,4%	12,3%	12,8%	9,4%	12,4%
Ogółem	N	142	32	51	105	330	81	234	32	347
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
						p=0,02, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=19,30 (df=9)			p=0,84	

Źródło: badania własne.

Tabela 54. Stosunek do życia. Opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową

Ludzie różnie oceniają swoje życie. Jedni uważają je za sensowne i dające zadowolenie, inni za bezsensowne. Jaki jest Pana/i/ stosunek do życia?		Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem
		żonaty/ mężatka	wolny	rozwidziony/ a	związek partnerski		prace w zgodzie z wykształceniem	prace nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a	
życie jest bezsensowne	N %	17 16,0%	8 17,0%	4 25,0%	10 29,4%	39 19,2%	8 16,7%	46 19,9%	12 20,7%	66 19,6%
nie dostrzegam w życiu sensu, ale daje mi zadowolenie	N %	42 39,6%	26 55,3%	3 18,8%	7 20,6%	78 38,4%	17 35,4%	88 38,1%	19 32,8%	124 36,8%
życie jest sensowne, ale zadowolenia mi nie daje	N %	38 35,8%	9 19,1%	7 43,8%	12 35,3%	66 32,5%	16 33,3%	75 32,5%	15 25,9%	106 31,5%
życie jest sensowne i daje mi zadowolenie	N %	9 8,5%	4 8,5%	2 12,5%	5 14,7%	20 9,9%	7 14,6%	22 9,5%	12 20,7%	41 12,2%
Ogółem	N %	106 100,0%	47 100,0%	16 100,0%	34 100,0%	203 100,0%	48 100,0%	231 100,0%	58 100,0%	337 100,0%
p=0,08						p=0,38				

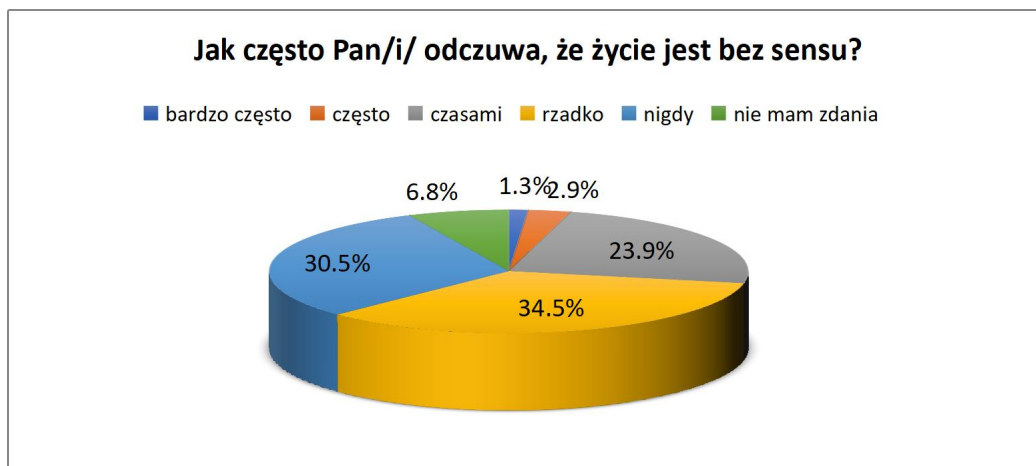
Źródło: badania własne.

Poczucia bezsensu nie doświadcza 30,5 % ankietowanych. Rzadko doświadcza takiego poczucia ponad jedna trzecia badanych - 34,5%, a często 2,9%. Poczucie to wiąże się ze stanem pustki emocjonalnej. Zostało to w literaturze psychologicznej dobrze przedstawione przez wspomnianego już V. Frankla, reprezentującego w psychologii trzecią szkołę wiedeńską. Opisał on poczucie egzystencjalnej pustki jako wynik przemian społecznych i postępującego procesu globalizacji. Niejednokrotnie bezsens jest źródłem depresji i nerwic neurosomatycznych, neurogennych. Logoterapia, wydaje się być odpowiedzią i jednocześnie terapią dla osób, które straciły poczucie egzystencjalnego sensu. Warto nadmienić, iż psycholog ten oparł swoje naukowe sądy i zastosował taką terapię – logoterapię – po swoich osobistych doświadczeniach i obserwacji innych, więziony sam w kolejnych obozach koncentracyjnych. Wspólne poszukiwanie sensu okazało się w psychologii milowym krokiem w kierunku przeciwdziałania poczucia bezsensu i egzystencjalnej pustki.⁴¹ Autor takiej psychologii

⁴¹ Por. V. Frankl, *Man's search meaning*, Beacon Press, Boston 1987, s. 27.

odwołuje się do Z. Freuda, który pisał, że „choroba zaczyna się z chwilą, gdy zaczniemy kwestionować sens i wartość swojego życia”.⁴²

Wykres 32. Poczucie bezsensu życia.

Źródło: badania własne.

W pytaniach o sens życia człowiek musi stawić czoło sytuacjom egzystencjalnie krytycznym. Pytanie o śmierć nie jest tylko filozoficznym wywodem i promowaniem jakiejś teorii na temat śmierci i przyszłego życia, ale jest doświadczeniem wpisanym w „ja” egzystencjalne, w ontologiczną naturę człowieka.

Od pokoleń adepci filozofii uczą się logicznego rozumowania, rozpoczynając od sylogizmu:

„Wszyscy ludzie są śmiertelni Sokrates jest człowiekiem, a więc Sokrates jest śmiertelny. To ciekawe, że filozof rozpoczyna swą drogę od przypomnienia swego sławnego kolegi skazanego na śmierć w schemacie wnioskowania, który również nas wszystkich skazuje na śmierć.”⁴³

Śmierć jest momentem granicznym, powstaje zatem naturalne pytanie, co dalej. W religii chrześcijańskiej jesteśmy w stanie mówić o życiu wiecznym w sposób bardziej klarowny. Osoba Zmartwychwstałego ukazuje nam perspektywę komunii i wspólnoty, jest nade wszystko doświadczeniem osobowym.

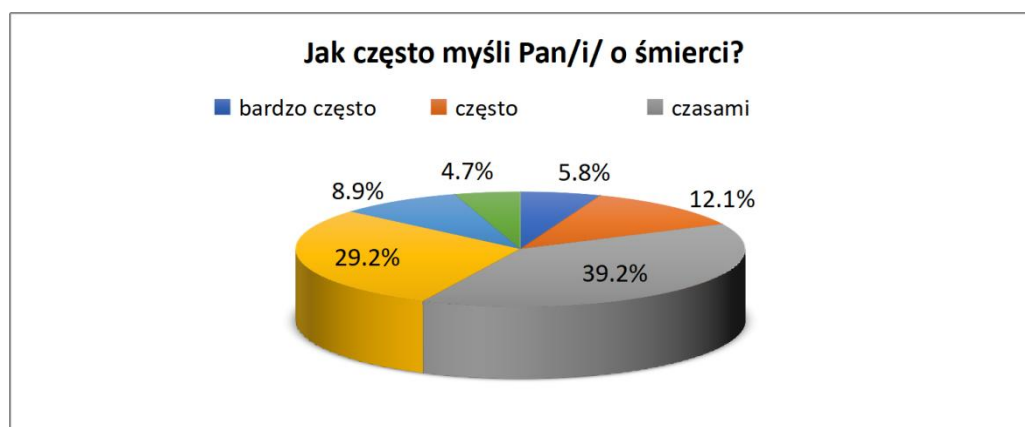
⁴² V. Frankl, Wola sensu, Założenia i zastosowanie logoterapii, Czarna Owca, Warszawa 2018, s. 117.

⁴³ F. Savater, Proste pytania; O śmierci, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/F/FA/proste_pytania_01 [dostęp 16.04.2023].

Znany religioznawca, M. Eliade (1907-1986), posłużył się maksymą: „człowiek bez religii nie byłby już człowiekiem”.⁴⁴ Człowiek, jako homo religiosus, odkrywa prawo śmierci i wieczności.

W badaniach emigrantów braki systemowe co do tego trudnego pytania wynosiły tylko 8%, często myślało o śmierci 12,1%, a 31,2% myślało tylko czasami o śmierci.

Wykres 33. Myśli o śmierci

Źródło: badania własne.

Wartości codzienne, instrumentalne, sensotwórcze i ostateczne wyznaczają standardy dla społeczności zastanych. Wartości codzienne, można powiedzieć, że są normatywne, mówią o powinnościach moralnych i społecznych. A ponadto ukierunkowane są na cele ostateczne w znaczeniu *sacrum* i *profanum*. Podążając za socjologiem W. Piwowarskim⁴⁵, wartości ostateczne można przedstawić w trzech wymiarach, przyjmując orientację religijną, ateistyczną i orientację na tzw. wartości bliższe. Orientacja religijna wiąże się ściśle z pojęciem *sacrum*. Orientacja ateistyczna stawia, że wartości ostateczne wypełniają się w chwili śmierci. Trzecia orientacja przyporządkowana jest grupie o ambiwalentnym światopoglądzie. Dominuje tu w znacznej mierze indyferentyzm religijny i materializm praktyczny. Cele tzw. „bliższe” nadają sens wartościom ostatecznym.

⁴⁴ Por. K. Zwolska, Człowiek jako homo religiosus w twórczości Mircei Eliadego, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/F/FA/proste_pytania_01ademii_im_Jana_Dlugosza_w_Czestochowie_Filo_zofia-r2010-t-n7/Prace_Na [dostęp 02.05.2023].

⁴⁵ Por. J. Mariański, Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich, s. 10, w: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11183/1/J_Mariański_Wartosci_codzienne_sensotworcze_i_ostateczne.pdf [dostęp 10.12.2022].

Opisane w badaniach wartości codzienne emigrantów koncentrują się głównie na szczęściu rodzinnym. Choć wiara religijna bywa postulowana zwykle na drugim miejscu, jak okazuje się, nie do końca jest poparta Nauką Magisterium Kościoła, jest zrelatywizowana i podlega silnym wpływom indywidualizacji. Pytania sensoryczne zwykle sprawiają dużo trudności w odpowiedzi i z pewnością są nie do końca czytelne i spójne dla respondentów. Dla Polaków w większości wartości ostateczne związane są z wiarą zakorzenioną w rodzinach.

ROZDZIAŁ VI

WARTOŚCI PODSTAWOWE

Przedstawione wcześniej dwie grupy wartości należą do wartości osobowych. Problematyka wartości podstawowych zawarta w tym rozdziale dotyczy wartości społecznych, koncentrujących się wokół dobra wspólnego.¹ Wartości te odnoszą się do świadomości obywatelskiej i procesów społecznych. Określają one tożsamość osoby w społeczeństwie i pokazują świadomość obywatelską oraz troskę o dobro wspólne rozumiane jako dobro poszczególnej osoby rodziny w społeczeństwie pluralistycznym. Ten aspekt wiąże się dalej ściśle z polityką społeczną, świadomością obywatelską i podejmowaniem wyborów wedle wartości w życiu społecznym i politycznym. Podkreśla to świadomość i uczestnictwo w realizacji pojęcia dobra wspólnego, kształtowanie w procesach wychowawczych przekazywania i utrwalania wartości rodzinnych i społecznych na rzecz dobra wspólnego. Za podstawę takiego uczestnictwa trzeba przyjąć porządek w dwojakim wymiarze: personalistycznym i humanistycznym.² To człowiek jako osoba jest twórcą porządku społecznego i cnót obywatelskich. Moralność społeczna wynika tu z etyki personalistycznej i pojęcia osoby jako podmiotu wolności. W oparciu o tę wolność osoby możliwa jest troska o dobro wspólne. Jak pisał J. Tischner, co warto w tym miejscu szczególnie przypomnieć: „Prawa człowieka stały się wartością wspólną. W obronie tych praw chodziło nie tylko o prawo do prawdy, do sprawiedliwości, do godziwej pracy, ale coś bardziej podstawowego, o prawo człowieka do siebie. Prawo do siebie jest prawem wszystkich praw, podstawą wszelkiej moralności”³.

¹ GS, 26; por. Jan Paweł II, LE, 20; por. P. Nitecki, *Polityka*, w: Jan Paweł II Encyklopedia Nauczania Społecznego, red. A. Zwoliński, Polwen, Radom 2005, s. 373.

² Por. T. Borutka, *Zasady życia społecznego*, w: *Wielka Encyklopedia Nauczania Jana Pawła II*, Polwen, Radom 2014, w: http://www.wikijp2.pl/index.php?title=Zasady_zycia_spolecznego#Nauczanie_Jana_Paw.C5.82a_II_nt._zasad_.C5.BCycia_spo.C5.82ecznego [dostęp 10.04.2023].

³ J. Tischner, *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, *Znak* 1992, s. 151n.

6.1. Wartości uznawane i postulowane

Wolność osoby i jej odpowiedzialność za dobro wspólne wiąże się z ukształtowaną hierarchią wartości. Poniższe badania uświadamiają subiektywne odczucie takich wyborów w stosunku do istniejącego świata wartości społecznych.

W swoich badaniach B. Williams (1929-203), opisujący moralność i odniesienie do wartości, mówił, że wybór wartości wiąże się ściśle z emocjonalnym nastawieniem podmiotów moralnych.⁴ Doświadczenie wyniesione w procesach socjalizacji rzuca światło na wybory wartości podstawowych. T. Parson (1902-1979) zwracał uwagę na sferę motywacyjną i wartościującą w wyborach jednostek. Orientację motywacyjną jednostki wiązał z uczuciem i emocjami podmiotu poznającego w stosunku do wskazanego przedmiotu wartości. Parson na określenie tego typu poznania i wartościowania posłużył się terminem z psychologii Z. Freuda – orientacją, nastawieniem katektycznym, co w etymologii greckiej i źródłosłowiu – katheksis oznaczało skierowania, nastawienia poprzez impulsy. T. Parson opisywał to jako subiektywne i emocjonalne nastawienie jednostki w odniesieniu do ról społecznych i wartości podstawowych.⁵

Tabela 55. Narażanie życia ludzkiego ze względu na wartości społeczne

		Odpowiedzi		Procent obserwacji
		N	Procent	
Narażanie	w obronie prawdy	189	8,6%	53,4%
	w obronie ojczyzny	219	10,0%	61,9%
	w obronie sprawiedliwości	218	9,9%	61,6%
	w obronie wolności	242	11,0%	68,4%
	w obronie własnych przekonań	166	7,5%	46,9%
	w obronie równości społecznej	110	5,0%	31,1%
	w obronie religii	205	9,3%	57,9%
	w obronie pokoju	245	11,1%	69,2%

⁴ Por. J. Kucharski, Czy wartości istnieją pozytywnie, w: Oblicza doświadczenia aksjologicznego, Ignatianum, WAM, Kraków 2011, s.173.

⁵ Por. M. Ciesielski, Socjologia bezpieczeństwa jako subdyscyplina nauk o bezpieczeństwie, s.115 w: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-3d58a1e3-fb53-45e5-8634-90c0cd8a9ace> [dostęp 20.04.2023].

	w obronie godności ludzkiej	240	10,9%	67,8%
	w obronie idei liberalnych	29	1,3%	8,2%
	dla ratowania życia ludzkiego	336	15,3%	94,9%
	Ogółem	2199	100,0%	621,2%

Źródło: badania własne.

Jak ilustrują tabela i właściwy jej wykres, emigranci w odniesieniu do utraty własnego życia w obronie wartości, na pierwszym miejscu deklarowali życie ludzkie w 94,9%, następnie pokój w 69,2%, wolność w 68,4%, godność osoby ludzkiej w 67,8%, w obronie Ojczyzny w 61,9%, w obronie sprawiedliwości w 61,6%. Dla obrazu społecznego emigrantów z Polski warto zaznaczyć, że wielu z nich wychowywało się w środowiskach walki o wolną Polskę i w swoich rodzinach kształtowane pojęcia – wolności pokoju, obrony godności człowieka w systemach społecznych- stawiano na pierwszym miejscu.

Pokój jest wartością społeczną, która nie tylko przeciwdziała akcjom zbrojnym, ale we współczesnym rozumieniu tworzy harmonię współżycia międzynarodowego gwarantującego rozwój społeczny i ekonomiczny.⁶ Z pokojem, jako pojęciem społecznym, łączy się nieprzerwanie wizja wolności społecznej i tzw. odzyskanej wolności po roku 1989, co wiązało się w głównej mierze z upadkiem komunistycznego systemu totalitarnego państwa i podejmowaną obroną praw człowieka, jego godności w wymiarze osobistym i społecznym. Przywołał to bardzo wyraźnie papież Jan Paweł II w swoim nauczaniu⁷. Wartość wolności opisywana jest tu jako proces dokonujący się w społeczeństwie poprzez działania pokojowe.⁸ Sprawiedliwość i miłość społeczna to fundamenty, na których opiera się chrześcijańska wizja wolności społecznej. Dzisiaj *pokój* często kojarzy się z wartością bezpieczeństwa. Poczucie bezpieczeństwa to aksjologiczna wartość opisywana, jak już zostało to przypomniane, przez psychologię w znanym kole Shaloma Schwarzera i jego szkole. Bezpieczeństwo rozumiane jako wartość w znaczeniu socjologicznym stało się przedmiotem nowych badań i zainteresowań. W społeczeństwie pluralistycznym, określanym także od strony

⁶ Por. J. Kalniuk, Pokój, w: Jan Paweł II Encyklopedia Nauczania Społecznego, dz. cyt., s. 367.

⁷ Por. Jan Paweł II, CA 22 i 25.

⁸ „Zasługuje dalej na podkreślenie fakt, że do upadku tego „bloku”, czy imperium doprowadza prawie wszędzie walka pokojowa, która posługuje się jedynie bronią prawdy i sprawiedliwości”, Jan Paweł II, CA 23.

aksjologicznej jako „społeczeństwo ryzyka i zagrożenia”⁹, poczucie bezpieczeństwa niesie ze sobą wiele aspektów, nie tylko militarny, ale gospodarczy i społeczny.

Według niemieckiego filozofa i teologa D. von Hildebranda (1889-1977) istnieje konstrukcja jak „centrum osobowe”¹⁰, która pozwala odczytywać i rozeznawać wartości w wyborach pozytywnych.

Niewątpliwie pierwszorzędne preferencje emigrantów celują tu w wartość określoną jako „godność osoby ludzkiej”. Ta wartość pozwala w konsekwencji rozeznąć wartości społeczne. Godność ta zakorzeniona w człowieku, wynikająca z teologicznych przesłanek aktu stworzenia i odkupienia, niesie ze sobą poczucie obywatelskiej prawdy. Można powiedzieć, że jest ukierunkowana na budowanie „cywilizacji miłości” w czytelnej dezaprobach i chrześcijańskiej misji przeciwdziałania „cywilizacji śmierci”.¹¹ Politycy są zobowiązani, szanując godność osoby ludzkiej w jej naturalnym poczuciu i śmierci, do poszanowania „kultury życia”.¹²

Naród i patriotyzm stanowią dla emigrantów istotną wartość, dla której warto oddać życie. To poczucie więzi narodowej akcentował Jan Paweł II, wskazując na zasadnicze jej elementy, a mianowicie: solidarność pochodzenia, poczucie narodowej tożsamości i ich korelacje z elementami kultury.¹³ Przy czym Ojczyznę i związek z jej wartościami rozumie się tu jako swoistą kategorię aksjologiczną¹⁴, obejmującą jej wspólnotę i kulturę.

⁹ Por. J. Szmyd, Poczucie bezpieczeństwa jako wartość społeczna, etyczna i egzystencjalna. Rozważania podstawowe, w: Państwo i Społeczeństwo, nr 2, 2014(XIV), s.10.

¹⁰ Por. P. Góralczyk, Możliwość ślepoty na wartości moralne, w: Zło w świecie, *Communio* 7(1992), s. 322.

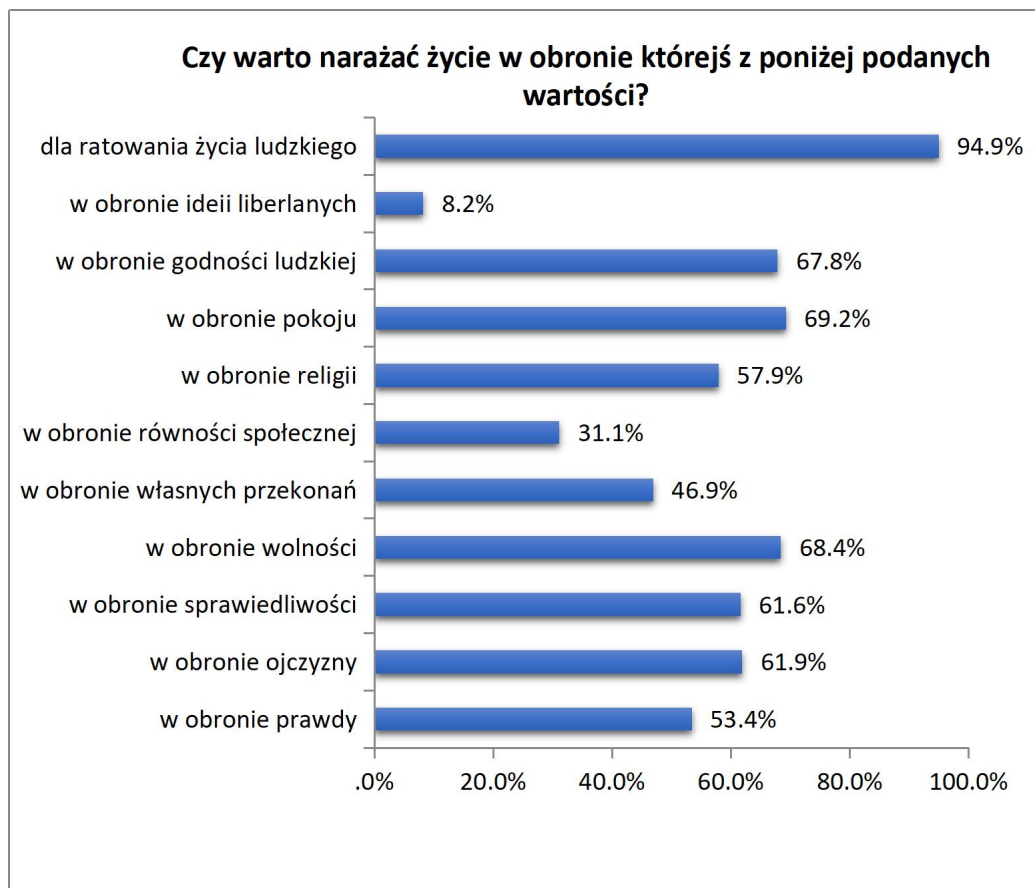
¹¹ Por. Jan Paweł II, CA 5, EV 36, 56; por. B. Niemiec, Godność człowieka, w: Jan Paweł II Encyklopedia Nauczania Społecznego, dz. cyt., s.169.

¹² Por. Jan Paweł II, EV 73.

¹³ Por. H. Skorowski, Naród, w: Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Społecznego, dz. cyt., s. 307.

¹⁴ Por. Tenże, Patriotyzm wyzwaniem współczesności, Wokół nowej koncepcji patriotyzmu, Spes, Kraków 2017, s. 25.

Wykres 34. Narażanie życia ze względu na wartości społeczne

Źródło: badania własne.

W pytaniu otwartym, gdy idzie o „państwo” i „państwowość”, emigranci próbowali zdefiniować te określenia. Jednocześnie jest to próba oceny, jaką wartość odczuwaną i postulowaną w grupie badanych niesie to pojęcie. W pierwszej ocenie w umysłach emigrantów pojawia się odniesienie państwa do ojczyzny. Z drugiej jednak strony, państwo przyjmujące uświadamia wizję państwowości w nowych horyzontach. Często pozostawiona Ojczyzna dla emigracji zarobkowej jest dla ich rodzin źródłem moralnych konfliktów. W sferze wartości pojawia się dystans do własnej ziemi i w odniesieniu do *terra nova* powstaje niejednokrotnie pewien konflikt w pytaniu o tożsamość i integrację, czy jest to „ziemia obiecana, czy też ziemia zakazana”¹⁵. Rodzi się tu pewien dystans opisywany jak fenomen w filozofii E. Levinasa (1906-1995). Dystans ten oscyluje między – ja tu, a świat tam, nowy świat jako ziemia obiecana, czy też, jak konkluduje J. Tischner – ziemia odmowy.¹⁶ W poniższej tabeli asocjacje emigrantów wydają się być na pomoście pojęciowym – państwo, naród, ojczyzna. Państwo stanowi

¹⁵ Por. J. Tischner, *Filozofia dramatu*, Znak, Kraków 2012, s. 222.

¹⁶ Por. Tamże, s. 223.

dla nich określoną „wartość”. Taką postawę deklaruje aż 93,2%. Wśród różnych prób definicji dało się znaleźć pojęcie „domu” (55,5%), odnoszącego się do dobra wspólnego i wspólnoty podstawowej.

Jednocześnie emigranci w pytaniach otwartych wyraźnie formułują elementy tego dobra wspólnego, takie jak język, kultura, historia (deklarowało aż 63,7%). Wydaje się, że pojęcie państwa w praktyce działa inaczej, niż wszelkiego rodzaju opisywane definicje akademickie. Wartości wspólne w obszarach pojęciowych – państwo – naród – ojczyzna – patriotyzm są ze sobą zespolone. Generalnie mają swe źródło w paradygmacie szeroko pojętego „dobra wspólnego”, dobra społecznego (wspólnota i tradycja 93,9%). Pojęcie państwa łączy się często z pojęciem ojczyzny (92%) czy narodu (77,5%). Na plan dalszy, jak się wydaje, schodzą pojęcia, takie jak: władza, obywatel i obywatelskość.

Tabela 56. Pojęcie „państwa” i „państwowości” w ocenie emigrantów

	Państwo to	Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
		216	52,3	52,3	52,3
	aparatus przymusu	2	0,5	0,5	52,8
	bezpieczeństwo	2	0,5	0,5	53,3
	demokracja	1	0,2	0,2	53,5
	Dom	2	0,5	0,5	54,0
	dom każdego człowieka	4	1,0	1,0	55,0
	grupa ludności zamieszkująca wspólny ląd, posługująca się wspólnym językiem	1	0,2	0,2	55,2
	grupa ludzi objęta prawem z określonym terytorium	1	0,2	0,2	55,4
	grupa ludzi posiadająca swoje terytorium, swoją historię	1	0,2	0,2	55,7
	instytucja umowy społecznej	2	0,5	0,5	56,2
	Instytucja	4	1,0	1,0	57,1
	instytucja jednocząca wszystkich mieszkańców, ich interesy	2	0,5	0,5	57,6
	instytucja powstała w wyniku umowy społecznej	2	0,5	0,5	58,1
	Interesy	2	0,5	0,5	58,6
	jednostka administracyjna, której mieszkańcy są dość jednolici narodowo, kulturowo, religijnie, itp.	2	0,5	0,5	59,1
	jedność ludzi	3	0,7	0,7	59,8
	Jedność	1	0,2	0,2	60,0
	konglomerat	3	0,7	0,7	60,8
	Kraj	2	0,4	0,4	61,3
	kraj gdzie człowiek powinien się dobrze czuć i być doceniony	1	0,2	0,2	61,5
	kraj mający swe prawa, historię	3	0,7	0,7	62,2
	kraj w którym żyję	1	0,2	0,2	62,5
	kraj z ludnością i własną władzą	2	0,5	0,5	63,0
	kraj ze swą historią i kulturą	3	0,7	0,7	63,7
	kraj, indywidualny system, kultura, obyczaje, język	1	0,2	0,2	63,9

kraj, który cechuje określone prawo, zasady, obyczaje, kultura	1	0,2	0,2	64,2
kraj, naród	2	0,5	0,5	64,6
kraj, w którym każdemu ma być dobrze	1	0,2	0,2	64,9
kultura, język, obyczaje historia	2	0,5	0,5	65,4
kultura, język, obyczaje, historia, terytorium	2	0,5	0,5	65,9
Lud	1	0,2	0,2	66,1
lud, zgodność	2	0,5	0,5	66,6
Ludzie	6	1,4	1,4	68,0
ludzie, którzy się szanują i są patriotami	1	0,2	0,2	68,3
ludzie, którzy w nim żyją	1	0,2	0,2	68,5
ludzie mieszkający na określonym terenie	1	0,2	0,2	68,8
ludzie zorganizowani pod względem: historii, języka, wiary, władzy przeszłości	1	0,2	0,2	69,0
ludzie - naród	2	0,5	0,5	69,5
ludzie, obywatele	1	0,2	0,2	69,7
moja ojczyzna	2	0,5	0,5	70,2
moje miejsce na ziemi	2	0,5	0,5	70,7
My	7	1,7	1,7	72,4
Naród	17	4,1	4,1	76,5
naród ludzi, którzy muszą płacić podatki	1	0,2	0,2	76,8
naród na określonym terenie	3	0,7	0,7	77,5
nasze serce	1	0,2	0,2	77,7
Obowiązek	1	0,2	0,2	78,0
Obszar	1	0,2	0,2	78,2
obszar otoczony granicami, zamieszkały przez ludzi o pewnej historii i tradycjach	1	0,2	0,2	78,5
obszar, na którym ludzie mówią tym samym językiem	1	0,2	0,2	78,7
Obywatele	2	0,5	0,5	79,2
Ojczyzna	4	0,9	0,9	80,1
określone terytorium	2	0,5	0,5	80,6
określony obszar, na którym żyje określona grupa społeczna	1	0,2	0,2	80,9
określony obszar, terytorium ze swoimi obywatelami	2	0,5	0,5	81,4
organizacja danego społeczeństwa	1	0,2	0,2	81,6
organizacja społeczeństwa	2	0,5	0,5	82,1
organizacja społeczna	2	0,5	0,5	82,6
organizacja, dany naród, który posiada władzę, granicę administracyjną, polityczną	1	0,2	0,2	82,8
Państwo	1	0,2	0,2	83,1
Podstawa	1	0,2	0,2	83,3
podstawa rozwoju narodu	1	0,2	0,2	83,5
polityczne zorganizowanie społeczeństwa na określonym terytorium posiadające suwerenną władzę	1	0,2	0,2	83,8
Polska	4	1,0	1,0	84,7
pomoc dla obywatela	1	0,2	0,2	85,0
Przymus	1	0,2	0,2	85,2
przynależność	2	0,5	0,5	85,7
samodzielny organ społeczny	1	0,2	0,2	86,0
suwerenna jednostka jako instytucja	2	0,5	0,5	86,4
skupisko ludzi różnych poglądów	1	0,2	0,2	86,7
społeczeństwo	9	2,2	2,2	88,9
społeczeństwo je tworzące	2	0,5	0,5	89,3
społeczeństwo w granicach	2	0,5	0,5	89,8
społeczeństwo zajmujące określone terytorium	1	0,2	0,2	90,1
społeczność mówiąca jednym językiem, zamieszkująca dany teren, podlega	2	0,5	0,5	90,6

określonemu prawu				
terytorium i ludzie	1	0,2	0,2	90,8
terytorialna i polityczna org. Społeczeństwa	2	0,5	0,5	91,3
Terytorium	1	0,2	0,2	91,5
terytorium, władza kierująca, ludzie	1	0,2	0,2	91,8
to nasza ojczyzna	1	0,2	0,2	92,0
to ogół społeczeństwa w danym rejonie	2	0,5	0,5	92,5
naród+władza+obszar	1	0,2	0,2	92,7
Wartość	2	0,5	0,5	93,2
wolny kraj, potęga	1	0,2	0,2	93,5
Wspólnota	1	0,2	0,2	93,7
wspólnota i tradycja	1	0,2	0,2	93,9
wspólnota ludzi	2	0,5	0,5	94,4
wspólnota narodowa	1	0,2	0,2	94,7
wszyscy ludzie	1	0,2	0,2	94,9
wyznaczone granice	1	0,2	0,2	95,2
wyznaczony obszar ze swoimi obywatelami	3	0,7	0,7	95,9
Zasady	2	0,5	0,5	96,4
zbiór ludzi jednej narodowości	1	0,2	0,2	96,6
zespół ludzi mieszkających na określonym terytorium i mających wspólny język	2	0,5	0,5	97,1
zespół ludzi nie tylko mówiących tym samym językiem i mających tą samą kulturę i historię lecz także wzajemnie za siebie odpowiedzialnych	2	0,5	0,5	97,6
zjednoczenie ludzi o jednym języku i kulturze	2	0,5	0,5	98,1
zjednoczenie ludzi	1	0,2	0,2	98,3
zorganizowana instytucja na oddzielnym terytorium	1	0,2	0,2	98,5
zorganizowane społeczeństwo wyposażane w suwerenną władzę	4	1,0	1,0	99,5
zorganizowane społeczeństwo zamieszkujące dane terytorium	1	0,2	0,2	99,8
zrzeszenie obywateli tej samej narodowości	1	0,2	0,2	100,0
Ogółem	413	100,0	100,0	

Źródło: badania własne.

Problem obowiązującego języka w państwie przyjmującym jest kluczowy w wyłaniającym się konflikcie między tożsamością a integracją. Z badań wynika, że proces integracji przebiega także w obszarze języka, który wydaje się być kluczowy w rozwiązywaniu zwłaszcza problemów prawnych i socjalnych w państwie przyjmującym. Własny język deklaruje jako ważny w wizji społecznej ponad 60% respondentów. Język ojczysty stoi tu na straży tożsamości i poczucia wartości i bezpieczeństwa. Znajomość języka angielskiego dla imigrantów nie zawsze stanowi łatwy punkt odniesienia, niejednokrotnie budzi swój sprzeciw i dezaprobatę dla nowej kultury i problemu artykułowania własnych potrzeb i wartości w nowym środowisku. Pomimo tego, że emigranci reprezentują nowe pokolenie dość entuzjastyczne i przyjazne wobec kultury i języka angielskiego, to jednak praktyczna znajomość, która wiąże emigranta do uczestnictwa w wielu dziedzinach życia społecznego, nie zawsze odpowiada realiom zadanym w Polsce. Z badań porównawczych przeprowadzonych

w Irlandii na imigrantach polskich wynika, że słabą znajomość języka angielskiego deklarowało 9,9% w 2010 r., a w 2008 r., 13,9%. Natomiast średnio – komunikatywnie deklarowało w 2010 r. 38,5%, a w 2008 r. 29,9%.¹⁷ Jak widać znajomość komunikatywna w badanym okresie poprawiła się aż o 10%.

Tabela 57. Świadomość obywatelska

Dobry obywatel to		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
		205	49,6	49,6	49,6
	bezpieczeństwo	1	0,2	0,2	49,9
	bierny	2	0,5	0,5	50,4
	chrześcijanin	1	0,2	0,2	50,6
	coraz ich mniej	1	0,2	0,2	50,8
	członek społeczeństwa danego państwa wypełniający prawa i obowiązki a ponadto angażujący się w życie lokalnej wspólnoty	1	0,2	0,2	51,1
	człowiek kochający kraj	1	0,2	0,2	51,3
	człowiek dbający o kraj	2	0,5	0,5	51,8
	człowiek dbający o własny kraj	2	0,5	0,5	52,3
	człowiek interesujący się polityką państwa, dla którego ważne jest dobro narodu	2	0,5	0,5	52,8
	człowiek korzystający ze swych praw politycznych	2	0,5	0,5	53,3
	człowiek, który powinien być przykładem dla drugiego człowieka	1	0,2	0,2	53,5
	człowiek, który wypełnia obowiązki wobec państwa	2	0,5	0,5	54,0
	człowiek nie bojący się przyznawać do swojego kraju	2	0,5	0,5	54,5
	człowiek odpowiedzialny	2	0,5	0,5	55,0
Ważne	człowiek pełen poświęceń i zrozumienia wobec narodu i otoczenia	4	1,0	1,0	55,9
	człowiek pracujący rzetelnie dla kraju	3	0,7	0,7	56,7
	człowiek prawy	2	0,5	0,5	57,1
	człowiek prawy i uczciwy	1	0,2	0,2	57,4
	człowiek szanujący siebie i innych, patriota	1	0,2	0,2	57,6
	człowiek uczciwie pracujący żyjący w zgodzie z innymi	1	0,2	0,2	57,9
	człowiek uczciwy, użyteczny	1	0,2	0,2	58,1
	człowiek uważający swój kraj za własny	1	0,2	0,2	58,4
	człowiek wykonujący swą pracę i pozostający w zgodzie z prawem	1	0,2	0,2	58,6
	człowiek zdolny do poświęceń prawdomówny, tolerancyjny, patriota	1	0,2	0,2	58,8
	człowiek żyjący wg zasad religijnych	1	0,2	0,2	59,1
	człowiek, który	2	0,5	0,5	59,6
	człowiek, który aktywnie uczestniczy w życiu społecznym	1	0,2	0,2	59,8
	dbający i dobrze myślący	2	0,5	0,5	60,3
	dbający o dobro narodu	1	0,2	0,2	60,5
	dobry chrześcijanin	1	0,2	0,2	60,8
	dobry człowiek	5	1,2	1,2	62,0
	dobry człowiek	1	0,2	0,2	62,2

¹⁷ Por. Polscy imigranci w Irlandii, Wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne, red. M. Grubka, M. Lisaka, za: tabela 17b. Deklarowana znajomość języka angielskiego w piśmie, Esprit, Kraków – Dublin, 2010, s. 128.

dobry człowiek, bezinteresowny	1	0,2	0,2	62,5
dobry katolik	2	0,5	0,5	63,0
dobry obywatel	1	0,2	0,2	63,2
dobry patriota, kochający ojczyznę, zabiegający o dobro kraju	1	0,2	0,2	63,4
dobry uczciwy człowiek	2	0,5	0,5	63,9
dobry, uczynny człowiek	2	0,5	0,5	64,4
emigrant	2	0,5	0,5	64,9
ja	1	0,2	0,2	65,1
Jan Kowalski	1	0,2	0,2	65,4
Jan Paweł II	1	0,2	0,2	65,6
jednostka	2	0,5	0,5	66,1
jest taki?	2	0,5	0,5	66,6
kocha kraj i ma na celu dobro wspólne	1	0,2	0,2	66,8
kochający swój naród	2	0,5	0,5	67,3
korzysta z praw polit.	2	0,5	0,5	67,8
kto kocha swój kraj	1	0,2	0,2	68,0
Ktoś kto przestrzega prawa	1	0,2	0,2	68,3
ktoś uczciwy	2	0,5	0,5	68,8
ktoś, kto	2	0,5	0,5	69,2
który o nic nie prosi Państwa	1	0,2	0,2	69,5
który wie kim jest i kim chce być	2	0,5	0,5	70,0
lojalny człowiek	1	0,2	0,2	70,2
lojalny obywatel	1	0,2	0,2	70,5
mądry człowiek	5	1,2	1,2	71,7
mądry i uczciwy człowiek	2	0,5	0,5	72,2
mieszkaniec danego kraju	2	0,5	0,5	72,6
mój tato	2	0,5	0,5	73,1
nie istnieje	1	0,2	0,2	73,4
nie szkodzi	1	0,2	0,2	73,6
nie złodziej	2	0,5	0,5	74,1
obywatel sprawiedliwy który chce jak najlepiej dla ludzi i kraju	2	0,5	0,5	74,6
osoba, która działa na rzecz swojego kraju a nie przeciw	1	0,2	0,2	74,8
osoba mająca ma uwadze dobro swojego kraju i obywateli	2	0,5	0,5	75,3
osoba pracująca, nie oszukująca	1	0,2	0,2	75,5
osoba przyjazna państwu i narodowi	2	0,5	0,5	76,0
osoba szanująca prawo	1	0,2	0,2	76,3
osoba uczciwa, dbająca o dobro swojego kraju	3	0,7	0,7	77,0
osoba, która nie zdradza swojego kraju, broni go	2	0,5	0,5	77,5
patriota	23	5,6	5,6	83,1
poczciwy	1	0,2	0,2	83,3
podporządkowany systemowi	1	0,2	0,2	83,5
porządny kochający wierny	1	0,2	0,2	83,8
posłuszny	1	0,2	0,2	84,0
porządny obywatel	2	0,5	0,5	84,5
prawy	3	0,7	0,7	85,2
prawy człowiek	1	0,2	0,2	85,5
prawy obywatel	1	0,2	0,2	85,7
przestrzegający prawa	1	0,2	0,2	86,0
rzadkość	1	0,2	0,2	86,2
skarb dla państwa	1	0,2	0,2	86,4
szanujący ludzi i miejsce gdzie żyje	1	0,2	0,2	86,7
szary obywatel	2	0,5	0,5	87,2
śp. puł. Kukliński	1	0,2	0,2	87,4
taki który ma swoje zdanie	1	0,2	0,2	87,7
taki który szanuje bliźnich i ojczyznę	1	0,2	0,2	87,9
taki który traktuje innych tak jak by chciał być traktowany	1	0,2	0,2	88,1

taki który postępuje tak, jakby chciał, żeby z nim postępowano	2	0,5	0,5	88,6
taki który umie kochać i przebaczać	2	0,5	0,5	89,1
ten który nie łamie praw danego państwa	1	0,2	0,2	89,3
ten który pomaga innym	1	0,2	0,2	89,6
ten, kto wyjechał i nadal pomaga rodzinie	2	0,5	0,5	90,1
ten, który dba o dobro własnego kraju	2	0,5	0,5	90,6
ten, który dba o dobro własnego kraju	1	0,2	0,2	90,8
to taki który jest chrześcijaninem	1	0,2	0,2	91,0
traktuje innych jak siebie	1	0,2	0,2	91,3
traktuje innych tak jak sam chciałby być traktowany	1	0,2	0,2	91,5
uczciwy	11	2,7	2,7	94,2
uczciwy człowiek	2	0,5	0,5	94,7
uczciwy obywatel	10	2,4	2,4	97,1
uczciwy podatnik	1	0,2	0,2	97,3
uczciwy wobec państwa	3	0,7	0,7	98,1
uczciwy, kochający swój kraj człowiek	2	0,5	0,5	98,5
wartościowy dla państwa	2	0,5	0,5	99,0
włączający się w funkcjonowanie państwa	1	0,2	0,2	99,3
wszyscy	2	0,5	0,5	99,8
zadowolony obywatel	1	0,2	0,2	100,0
Ogółem	413	100,0	100,0	

Źródło: badania własne.

Pytanie o świadomość obywatelską zostało sformułowane w osobnym zestawieniu kategorii pytań otwartych. Nauki o prawie rozróżniają prawa obywatelskie i polityczne od praw społecznych. Te pierwsze wynikają z praw godności i wolności człowieka i praw do uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym. Te drugie zaś zasadzają się na gruncie równości społecznej.¹⁸ Prawa te gwarantują między innymi: prawo do wolności słowa, wyznania, uczestnictwa w życiu politycznym, prawa do wolnych wyborów, prawo do bezpieczeństwa osobistego i wolności osobistej.¹⁹ Obywatelstwo polskie, jako akt prawny wobec osoby, dokonuje się nie z tytułu miejsca urodzenia, jak w Stanach Zjednoczonych, ale posiadania obywatelstwa jednego z rodziców dziecka. Może również nastąpić sytuacja nadania obywatelstwa (zasada prawa krwi), albo gdy rodzice są nieznanymi, a dziecko urodziło się na terenie RP (zasada prawa ziemi), przez adopcję małoletniego cudzoziemca, gdy cudzoziemiec pozostaje nieprzerwanie powyżej 3 lat na terenie RP, albo gdy wszedł w związek małżeński.²⁰

W świetle badań respondentów obywatel to człowiek rzetelny i uczciwy, przestrzegający prawa. Deklaracja ta kształtuje się między 80-90%, niejednokrotnie

¹⁸ Por. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, Prawa człowieka, w: <https://www.gov.pl/web/rodzina/prawa-czlowieka> [dostęp 19.05.2023].

¹⁹ Por. Tamże.

²⁰ Por. Uznanie za obywatela polskiego, w: <https://www.migrant.info.pl/uznanie-za-obywatela.html> [dostęp 19.04.2023].

emigranci łączą pojęcie obywatela z patriotą (ponad 80%). Koncepcja praw człowieka i obywatelstwa znajduje swoją wykładnię w encyklikach społecznych, w których podkreślona jest na pierwszym miejscu wolność i godność osoby ludzkiej.²¹

Obszary wolności społecznej kształtują się w uczestnictwie w polityce i demokratycznych strukturach, dzisiaj poczucie wolności kojarzy się częściej z demokracją. Respondenci łączyli pojęcie „demokracja” z wolnością słowa, wolnych wyborów, wolność wyznania, wolność wyrażania własnych przekonań (97,8%). Demokracja, która powstała w starożytnej myśli społecznej, jak demokracja ateńska ma wiele licznych odmian. Socjolog, Alexis de Tocqueville (1805-1859) wykazał, że demokracja niesie ze sobą negatywne konsekwencje dla życia społecznego, które wiążą się z manipulacją większości wykorzystującą psychologię tłumu i ostatecznie prowadzą do tyranii.²² Demokracja, często wyłamująca się spod kontroli ludu, może prowadzić w kierunku nowych totalitaryzmów i manipulacji społecznych.

O demokracji uczył Jan Paweł II, wskazując, że jest możliwa w państwie prawa i rozwijana w oparciu o poprawną koncepcję osoby ludzkiej.²³ Papież Jan Paweł II podczas pierwszej wizyty w wolnej Ojczyźnie w 1991 r, przypomniał tę myśl, opisując prawa Dekalogu i zawartych w nich fundamentów dla życia społecznego. Papież podkreślił, że demokracja bez wartości zmierza w kierunku jawnego lub ukrytego totalitaryzmu.²⁴

W nurcie myśli J. Tischnera, demokracja kształtuje się wokół pojęcia „ja - aksjologicznego” i wolności jako samej w sobie wartości podstawowej odnoszonej do procesów społecznych i demokratycznych. Zasada dobra wspólnego i pokój społeczny wedle tego filozofa stają się przestrzenią do budowania demokratycznego ustroju i została tu określona jako „minimum etyczne” demokracji.²⁵ Demokracja rozumiana wedle tej koncepcji znajduje swoje racje praktyczne, w których istnieje przestrzeń dla religii i Kościoła, opiera się o prawa społecznego rozwoju na rzecz dobra wspólnego, a także chrześcijańskiej wizji uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym. Ta droga

²¹ Por. H. Pyskło, Prawa człowieka w Nauczaniu Społecznym Kościoła, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/IIK/pysklo_2011_prawa_czl [dostęp 19.04.2023].

²² Por. A. Zwoliński, Mit demokratycznej większości, *Polonia Sacra*, nr 24(2008), s. 344.

²³ Por. Jan Paweł II, CA 5.

²⁴ Por. M. Przeciszewski, Kościół wrogiem wolności i demokracji?, w: *Kościół stereotypy uprzedzenia manipulacje*, red. M. Przeciszewski, KAI, Warszawa-Lublin 2012, s. 20.

²⁵ Por. M. Jawor, Aksjologiczne fundamenty demokracji – Aktualność myśli społeczno-politycznej Józefa Tischnera, *Humanistyka i Przyrodznawstwo*, nr 25(2019), s. 40.

polskiej demokracji związana ściśle z etyką solidarności i pojęciem etosu pracy²⁶ miała stać się wzorem uczestnictwa dla innych demokracji.

Jan Paweł II, popierając drogę demokracji, która ma gwarantować wolnościowe postawy obywatelskie uczestnictwa i życia społecznego, przestrzega jednocześnie przed wypaczeniem i ograniczeniem, a w następstwie ideologizacją demokracji i jej systemowym zawłaszczeniem.²⁷ Według papieża poprawna koncepcja demokracji możliwa jest tylko w oparciu o poprawną koncepcję osoby ludzkiej.²⁸

W pytaniach otwartych idea demokracji, pomimo definiowania jej jako wolności (powyżej 90%), niesie ze sobą ambiwalentną ocenę dla emigrantów. Wśród głosów krytycznych pojawia się określenie – „ułuda”, w znaczeniu demokracja jako utopia systemu społecznego (78,5%), „utrata stabilizacji” (84,5%), rozumiana jako destabilizacja wartości społeczno-politycznych.

Tabela 58. Próba definiowania demokracji

Demokracja to		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne		212	51,3	51,3	51,3
	wolny wybór	1	0,2	0,2	51,6
	brak absolutnej władzy	1	0,2	0,2	51,8
	brak władzy absolutnej, możliwość wyboru	1	0,2	0,2	52,1
	Bujda	2	0,5	0,5	52,5
	ciągła walka w państwie	1	0,2	0,2	52,8
	dążenie do tego samego celu	1	0,2	0,2	53,0
	decyduje większość+FC22	2	0,5	0,5	53,5
	dobre podejście do życia	2	0,5	0,5	54,0
	dobry ustrój	3	0,7	0,7	54,7
	dobrze pojęta wolność	1	0,2	0,2	55,0
	duża możliwość jednostki	2	0,5	0,5	55,4
	Fikcja	2	0,5	0,5	55,9
	głos każdego	1	0,2	0,2	56,2
	jeden z systemów społecznych	1	0,2	0,2	56,4
	jeżeli jeszcze jest to coś bardzo rzadkiego	1	0,2	0,2	56,7
	każdy człowiek ma prawo do głosu	1	0,2	0,2	56,9
	każdy może powiedzieć to co chce	1	0,2	0,2	57,1
	kiedy naród wybiera przewodnika	1	0,2	0,2	57,4
	Konieczność	1	0,2	0,2	57,6
	Liberalizm	1	0,2	0,2	57,9
	Ludność	1	0,2	0,2	58,1
	ludzie mają na nią wpływ w większości	1	0,2	0,2	58,4
	mimo wszystko nie-idealny ustrój	2	0,5	0,5	58,8
	możliwość wyrażania własnej opinii przez każdego	2	0,5	0,5	59,3
	Możliwości	2	0,5	0,5	59,8

²⁶ Por. A. Szulczyński, Etos pracy ludzkiej w świetle katolickiej nauki społecznej a wyzwania dla emigracji polskiej w Unii Europejskiej, Szkoła – Zawód – Praca, nr 16 (2018), s. 53-73.

²⁷ Por. CA 46.

²⁸ Por. Tamże.

możliwość wyrażenia swojego zdania bez konsekwencji	2	0,5	0,5	60,3
możliwy cud	1	0,2	0,2	60,5
najgorszy system rządu	2	0,5	0,5	61,0
największe osiągnięcie naszej cywilizacji	1	0,2	0,2	61,3
niby najlepszy (jak dotąd) ustrój ale nie w Polsce	1	0,2	0,2	61,5
niby Polska	2	0,5	0,5	62,0
nie mam zdania	1	0,2	0,2	62,2
nie działa	1	0,2	0,2	62,5
nie wiem	2	0,5	0,5	63,0
Obywatele	2	0,5	0,5	63,4
osiągnięcie naszych celów	2	0,5	0,5	63,9
ostoja wolności	1	0,2	0,2	64,2
Oszustwo	2	0,5	0,5	64,6
poszanowanie człowieka	1	0,2	0,2	64,9
prawa dla wszystkich	2	0,5	0,5	65,4
prawo do swobodnej wypowiedzi	1	0,2	0,2	65,6
prawo do własnego poglądu	1	0,2	0,2	65,9
prawo do wolności	3	0,7	0,7	66,6
prawo do wypowiedzi dla każdego człowieka	2	0,5	0,5	67,1
prawo wyboru	2	0,5	0,5	67,6
prezydent sejm i senat	2	0,5	0,5	68,0
próba dialogu	2	0,5	0,5	68,5
racja silniejszego	2	0,5	0,5	69,0
równe prawa dla wszystkich	2	0,5	0,5	69,5
równe prawa dla wszystkich	1	0,2	0,2	69,7
równe prawa i obowiązki dla wszystkich obywateli	1	0,2	0,2	70,0
Równość	9	2,2	2,2	72,2
równość każdego wobec prawa	2	0,5	0,5	72,6
równość obywateli	1	0,2	0,2	72,9
równość obywateli wobec państwa	1	0,2	0,2	73,1
równość wszystkich obywateli	1	0,2	0,2	73,4
równouprawnienie	4	0,9	0,9	74,3
rządy ludu	3	0,7	0,7	75,1
słuchanie różnych opinii i branie ich pod uwagę	3	0,7	0,7	75,8
sprawiedliwość	1	0,2	0,2	76,0
system pomocny	1	0,2	0,2	76,3
system uwzględniający wolę większości obywateli	1	0,2	0,2	76,5
Szacunek	1	0,2	0,2	76,8
szacunek dla wartości i wolności	2	0,5	0,5	77,2
to głos ludzi w 90% a nie władzy	1	0,2	0,2	77,5
to twórcy masonów	1	0,2	0,2	77,7
udolność wyboru	1	0,2	0,2	78,0
Ułuda	2	0,5	0,5	78,5
ustrój polityczny	3	0,7	0,7	79,2
ustrój polityczny gdzie źródło władzy stanowi wola większości obywateli	1	0,2	0,2	79,4
ustrój polityczny w którym decyduje wola większości obywateli	2	0,5	0,5	79,9
ustrój polityczny w którym głos ma większość	1	0,2	0,2	80,1
ustrój polityczny w którym władzę stanowi wola większości obywateli	2	0,5	0,5	80,6
ustrój polityczny w którym źródło władzy stanowi wola większości gwarantujących prawa mniejszości	1	0,2	0,2	80,9
ustrój polityczny gdzie decyduje większość	4	1,0	1,0	81,8
ustrój polityczny w którym źródło stanowi wola większości obywateli	2	0,5	0,5	82,3
ustrój polityczny, wola większości	2	0,5	0,5	82,8

ustrój społeczny	2	0,5	0,5	83,3
ustrój społeczny, w którym decyduje większość	1	0,2	0,2	83,5
ustrój w którym władza wybierana jest większością głosów	2	0,5	0,5	84,0
ustrój w którym inne opinie też są brane pod uwagę	1	0,2	0,2	84,3
utrata stabilizacji	1	0,2	0,2	84,5
walka w imię wolności	2	0,5	0,5	85,0
wiele możliwości	1	0,2	0,2	85,2
władza ludu	7	1,7	1,7	86,9
władza ludu, narodu, społeczeństwa	1	0,2	0,2	87,2
władza w rękach ludu	5	1,2	1,2	88,4
własna wolna/wolna wola	2	0,5	0,5	88,9
wola większości	2	0,5	0,5	89,3
wolna wola	2	0,5	0,5	89,8
Wolność	15	3,6	3,6	93,5
wolność krytyki	1	0,2	0,2	93,7
wolność słowa	9	2,2	2,2	95,9
wolność słowa, wyznania	2	0,5	0,5	96,4
wolność wyboru	1	0,2	0,2	96,6
wolność wyborów	1	0,2	0,2	96,9
wolność wyboru	3	0,7	0,7	97,6
wolność wyrażania swoich przekonań	1	0,2	0,2	97,8
wolny wybór	4	1,0	1,0	98,8
wpływ jednostek na władzę	2	0,5	0,5	99,3
wybory ludzi	1	0,2	0,2	99,5
Wybór	1	0,2	0,2	99,8
wybór prawd, zasad, wartości wyznawanych przez większość podobnie myślących ludzi	1	0,2	0,2	100,0
Ogółem	413	100,0	100,0	

Źródło: badania własne.

W odniesieniu do demokracji polskiej i procesów wolnościowych kluczową rolę odegrała Solidarność jako ruch społeczny w obronie strajkujących robotników. Etos pracy i solidarności charakteryzował J. Tischner po pierwsze jako ruch robotniczy, po drugie jako „wspólnotę nadziei” i po trzecie jako wyzwolenie bez przemocy.²⁹ Pytania o etykę solidarności, pomimo upływu czasu, są ciągle aktualne w problematyce nauk społecznych i misji Kościoła.³⁰ Jan Paweł II temat solidarności nakreślił w swoim nauczaniu jako praktycznie oddzielne zagadnienie życia społecznego i preferencji na rzecz ubogich.³¹ W idei solidarności realizuje się zasada szeroko pojętego „dobra wspólnego”, uczestnictwa w wielu wymiarach życia społeczno-politycznego i etosie

²⁹ Por. J. Tischner, *Etyka solidarności oraz homo sovieticus*, dz. cyt., s. 176 n.

³⁰ „Ludzie pytają mnie czasem: czy *Etyka solidarności* jest jeszcze aktualna? Mamy nowe czasy, nowe potrzeby, nowe zadania. Myślę, że odpowiedź jest oczywista. *Definicja* zasady solidarności znajduje się u św. Pawła: *jeden drugiego ciężary noście, a tak wypełnicie prawo Boże*. Chwila, w której zapomnielibyśmy o tym, byłaby chwilą naszego samobójstwa.” J. Tischner, *Etyka solidarności...*, dz. cyt.

³¹ Por. SRS 39, por. S. Kowalczyk, *Solidarność jako zasada życia społecznego w nauczaniu Jana Pawła II*, KUL, w: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171249243>, [dostęp 12.03.2023].

pracy³², który jest kluczowy dla przesłania i społecznej misji solidarności. Solidarność jest także pojęciem i kategorią aksjologiczną, w której uwidacznia się hierarchia wartości.

Dla emigrantów polskich pojęcie to kojarzy się ze wspólnotą, zgodą, byciem razem, zwłaszcza w trudnych chwilach dziejowych. Odpowiedzi respondentów pozostają tu na poziomie 50 - 60%. Ale pomimo wieku emigrantów, którzy może ze swego dzieciństwa kojarzą procesy odzyskiwania wolności po reżimie komunistycznym - 68,3%, „Solidarność” to ruch społeczny ludzi pracy - robotników postulujących swoje prawa obywatelskie, prawa pracy.

Tabela 59. Konotacja i rozumienie pojęcia „solidarność”

Solidarność to		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
		213	51,6	51,6	51,6
	łączenie sił i talentów w osiąganiu celu	1	0,2	0,2	51,8
	łącznie się z jakichś ważnych powodów	1	0,2	0,2	52,1
	bardzo ważne	1	0,2	0,2	52,3
	Bóg, honor, ojczyzna	1	0,2	0,2	52,5
	braterstwo i łączenie się w ważnych sprawach	1	0,2	0,2	52,8
	bycie razem	5	1,2	1,2	54,0
	bycie razem w trudnych chwilach	1	0,2	0,2	54,2
	bycie zwartą grupą	1	0,2	0,2	54,5
	być razem Bogiem i ludźmi	1	0,2	0,2	54,7
	Była	2	0,5	0,5	55,2
	coś wspólnego, łączącego, wspólnego	1	0,2	0,2	55,4
	czasy bardzo odległe	1	0,2	0,2	55,7
	głupota w imię wolności	2	0,5	0,5	56,2
	grupa ludzi współpracujących ze sobą	1	0,2	0,2	56,4
	identyfikowanie się z innymi którzy popierają inną sprawę	1	0,2	0,2	56,7
	jak Polak Polakowi pomaga na emigracji	1	0,2	0,2	56,9
Ważne	jeden za wszystkich, wszyscy za jednego,	1	0,2	0,2	57,1
	jeden za wszystkich, wszyscy za jednego, walka w imię sprawiedliwości i wolności	1	0,2	0,2	57,4
	jeden ze wszystkich, wszyscy za jednego	1	0,2	0,2	57,6
	jednoczenie się w myśli i czynie dla jakiegoś celu	2	0,5	0,5	58,1
	Jednomyslność	3	0,7	0,7	58,8
	jednomyslność i zgodność	2	0,5	0,5	59,3
	jednomyslność, zgoda	2	0,5	0,5	59,8
	Jedność	8	1,9	1,9	61,7
	jedność ludzi	2	0,5	0,5	62,2
	jedność w działaniu	3	0,7	0,7	63,0
	jedność w poglądach	1	0,2	0,2	63,2
	Jedność, wzajemna miłość, pomoc i szacunek	1	0,2	0,2	63,4
	kiedy ludzie się jednoczą w dobrych celach	1	0,2	0,2	63,7
	lata komunistyczne	1	0,2	0,2	63,9
	Lech Wałęsa	4	1,0	1,0	64,9
	Lech Wałęsa i naród z 1980 roku	2	0,5	0,5	65,4
	lojalność wobec siebie w obranym kierunku	2	0,5	0,5	65,9

³² Por. E. Rusin, Etyka pracy, w: Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Społecznego, red. A. Zwoliński, dz. cyt., s. 138 n.

lojalność wobec siebie w obronnym kierunku	2	0,5	0,5	66,3
łącząca ludzi rzecz	1	0,2	0,2	66,6
łączenie się i nierozzerwalność nawet w trudnych chwilach	2	0,5	0,5	67,1
Mit	4	1,0	1,0	68,0
obalenie komunizmu	1	0,2	0,2	68,3
poczucie przynależności do grupy	1	0,2	0,2	68,5
poczucie zjednoczenia z innymi	2	0,5	0,5	69,0
pojednanie	1	0,2	0,2	69,2
Polska	1	0,2	0,2	69,5
pomoc	3	0,7	0,7	70,2
pomoc i wsparcie wzajemne ludzi	1	0,2	0,2	70,5
pomoc i związek z innymi	2	0,5	0,5	70,9
pomoc innym	2	0,5	0,5	71,4
pomoc innym w potrzebie	2	0,5	0,5	71,9
pomocne słowa dla poszczególnych grup	2	0,5	0,5	72,4
potrzeba serca	1	0,2	0,2	72,6
przeszłość	4	1,0	1,0	73,6
przyjaźń współpraca	1	0,2	0,2	73,8
razem	1	0,2	0,2	74,1
relikt minionej przeszłości	2	0,5	0,5	74,6
robotnicy	2	0,5	0,5	75,1
roztropna troska o dobro wspólne	1	0,2	0,2	75,3
równość	1	0,2	0,2	75,5
ruch społeczny, którego już nie ma	1	0,2	0,2	75,8
sprawiedliwość	2	0,5	0,5	76,3
szacunek i wspólna ideologia	1	0,2	0,2	76,5
troska o bliźniego	2	0,5	0,5	77,0
uczciwość, prawość	2	0,5	0,5	77,5
upadek komunizmu	1	0,2	0,2	77,7
Utopia, każdy (z małymi wyjątkami) ciągnie w swoją stronę	2	0,5	0,5	78,2
utożsamianie się z kimś lub czymś	1	0,2	0,2	78,5
walka wspólna w obronie prawdy	1	0,2	0,2	78,7
Wąłęsa	7	1,7	1,7	80,4
wiara	2	0,5	0,5	80,9
więź społeczna, związek zawodowy	2	0,5	0,5	81,4
wolność	4	1,0	1,0	82,3
wspaniała wartość	2	0,5	0,5	82,8
wspólna walka o lepszy byt	3	0,7	0,7	83,5
wspólne dążenie do jednego celu	1	0,2	0,2	83,8
wspólne działanie	6	1,5	1,5	85,2
wspólne działanie na rzecz dobra ogólnego	2	0,5	0,5	85,7
wspólne działanie większości w imieniu jednostki	1	0,2	0,2	86,0
wspólne popieranie słusznej sprawy	1	0,2	0,2	86,2
wspólne zmaganie się z problemami	1	0,2	0,2	86,4
wspólne zmaganie się z problemami	2	0,5	0,5	86,9
wspólnota	5	1,2	1,2	88,1
wspólnota działania	1	0,2	0,2	88,4
wspólnota działania, podyktowana wspólnotą interesów	2	0,5	0,5	88,9
wspólnota działania, podyktowane wspólnotą interesów	2	0,5	0,5	89,3
wspólnota ludzi z takimi samymi poglądami i celami, odpowiedzialnych za siebie	2	0,5	0,5	89,8
wspólnota, wzajemna pomoc, solidarność	3	0,7	0,7	90,6
wspólny, godny cel	1	0,2	0,2	90,8
współdziałanie	1	0,2	0,2	91,0
współodczuwanie z każdym człowiekiem	1	0,2	0,2	91,3
współpraca	1	0,2	0,2	91,5
wszyscy razem	1	0,2	0,2	91,8

wyznawanie wspólnych wartości	1	0,2	0,2	92,0
wzajemna pomoc	1	0,2	0,2	92,3
wzajemność	2	0,5	0,5	92,7
wzajemny szacunek	2	0,5	0,5	93,2
zaufanie	2	0,5	0,5	93,7
zaufanie i sprawiedliwość	2	0,5	0,5	94,2
zgoda poparcie	3	0,7	0,7	94,9
Zgoda, poparcie, jednomyślność, związek, poparcie tych samych wartości	2	0,5	0,5	95,4
zjednoczenie	6	1,5	1,5	96,9
zjednoczenie i poparcie innych osób	3	0,7	0,7	97,6
zjednoczenie i poparcie innych	1	0,2	0,2	97,8
zjednoczenie ludzi	3	0,7	0,7	98,5
zjednoczenie się	1	0,2	0,2	98,8
zjednoczenie	1	0,2	0,2	99,0
związek	1	0,2	0,2	99,3
związek pracowników	2	0,5	0,5	99,8
związek zawodowy	1	0,2	0,2	100,0
Ogółem	413	100,0	100,0	

Źródło: badania własne.

Wyniki wskazują na niezwykle bogate zróżnicowane rozumienie solidarności. Bogactwo wypowiedzi wskazuje na żywą obecność debaty nad solidarnością Polaków, także na emigracji. Z pewnością debata ta była wsparta częstym odwoływaniem się papieża Jana Pawła II do idei i zasad solidarności oraz polegała na przywoływaniu tej rzeczywistości w katechezie i kaznodziejstwie. Wszystkie aktywne czynniki społeczne, także środowisko pracy, związków zawodowych, prasa codzienna, media elektroniczne miały swój udział w kształtowaniu się tej świadomości językowej i dopełniały kształtowanie się podstawowych pojęć w debatach społecznych.

6.2. Wartości podzielane w Unii Europejskiej

Polska formalnie wstąpiła do Unii Europejskiej 1-go maja 2004 roku wraz z innymi państwami członkowskimi: Cyprzem, Czechami, Estonią, Litwą, Łotwą, Malta, Słowacją, Słowenią i Węgrami. Był to moment dziejowy, w którym wspólnie najwięcej krajów przystąpiło do Unii Europejskiej.³³ Należy podkreślić, że przygotowania te trwały już znacznie wcześniej, w latach dziewięćdziesiątych, po procesach transformacji ustrojowej w Polsce. Jak podkreśla katolicka nauka społeczna, u podstaw wspólnoty międzynarodowej w Unii Europejskiej naczelną rolę zajmują wartości

³³ Por. 1 maja – 16. rocznica przystąpienia Polski do UE - Polska w Maroku - Portal gov.pl (www.gov.pl) [dostęp 19.04.2023].

chrześcijańskie, które są przesłaniem i moralnym fundamentem opierającym się o dobro wspólne i etykę personalizmu chrześcijańskiego. Znalazło to wyraz zwłaszcza w Adhortacji: „Ecclesia in Europa”.³⁴

W pytaniach otwartych respondenci mieli skojarzenia ambiwalentne na temat Unii Europejskiej. Chociaż nie brakuje pozytywnych ocen, takich jak: wspólnota państw (85,2%), szansa dla Polski i Polonii (78%), czy podkreślana została wyraźnie wspólnota narodów i Europy, także integracja na poziomie 60%. Pojawiło się pytanie, czy o takiej wspólnocie narodów myślał Jan Paweł II - 79,7%. Jedni upatrywali postęp, a inni zagrożenie - 74%.

Tabela 60. Konotacja „Unia Europejska”

Unia Europejska to		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne		221	53,5	53,5	53,5
	bardzo dobry pomysł	2	0,5	0,5	54,0
	bzdura	2	0,5	0,5	54,5
	chyba pomyłka, chociaż mogło być nieźle, nie dotrzymanie warunków umów	1	0,2	0,2	54,7
	dążenie do zjednoczenia Europy aby wyrównać szanse wszystkich państw członkowskich	1	0,2	0,2	55,0
	dobra idea, gorsza jej realizacja	2	0,5	0,5	55,4
	dobra sprawa dla emigrantów	2	0,5	0,5	55,9
	dobry brat	1	0,2	0,2	56,2
	dobry pomysł	1	0,2	0,2	56,4
	dom wszystkich zagubionych	1	0,2	0,2	56,7
	dziwny zlepek państw, o różnym prawodawstwie	2	0,5	0,5	57,1
	fiasco	1	0,2	0,2	57,4
	formacja kilku państw mających wspólne cele ekonomiczne	2	0,5	0,5	57,9
	globalizacja	1	0,2	0,2	58,1
	grupa państw	3	0,7	0,7	58,8
	grupa państw popierających wzajemnie swe interesy	1	0,2	0,2	59,1
	idea	1	0,2	0,2	59,3
	instytucja jednocząca kraje europejskie	2	0,5	0,5	59,8
	integracja	1	0,2	0,2	60,0
	jedność	2	0,5	0,5	60,5
	jedność narodów	1	0,2	0,2	60,8
	kapitalistyczny motłoch	1	0,2	0,2	61,0
	kierunek w którym podążamy	1	0,2	0,2	61,3
	kolejny rozbiór	1	0,2	0,2	61,5
	kołchoz	1	0,2	0,2	61,7
	kraje europejskie zjednoczone	1	0,2	0,2	62,0
	kraje rozwinięte ściśle ze sobą powiązane	2	0,5	0,5	62,5
	krok w przyszłość	2	0,5	0,5	63,0
	masoneria	1	0,2	0,2	63,2
	międzynarodowe ugrupowanie integracyjne istniejące od 1 IX 1993	2	0,5	0,5	63,7

³⁴ Por. Jan Paweł II, EE, 24.

międzynarodowe ugrupowanie państw współpracujących między sobą	2	0,5	0,5	64,2
moje wielkie państwo	1	0,2	0,2	64,4
możliwość rozwoju	1	0,2	0,2	64,6
nasza przyszłość	2	0,5	0,5	65,1
niejednolity organ	1	0,2	0,2	65,4
nie mam zdania	1	0,2	0,2	65,6
niezrządnicza europejska	2	0,5	0,5	66,1
nieudana próba Stanów Zjednoczonych	1	0,2	0,2	66,3
nieudane Stany	1	0,2	0,2	66,6
nieudana podróbka USA	1	0,2	0,2	66,8
nowe możliwości	1	0,2	0,2	67,1
organizacja łącząca państwa demokratyczne	2	0,5	0,5	67,6
organizacja międzynarodowa zrzeszająca pewną liczbę państw	1	0,2	0,2	67,8
organizacja międzynarodowa	1	0,2	0,2	68,0
organizacja wielonarodowa	4	1,0	1,0	69,0
organizacja, która powinna wspierać	2	0,5	0,5	69,5
oszustwo	2	0,5	0,5	70,0
otwarcie i bezpieczeństwo	1	0,2	0,2	70,2
otwarte granice	1	0,2	0,2	70,5
pancerz ochronny	1	0,2	0,2	70,7
państwa	2	0,5	0,5	71,2
piękna idea	1	0,2	0,2	71,4
pijawka konieczna	2	0,5	0,5	71,9
postęp i zagrożenie	2	0,5	0,5	72,4
prawie cała Europa	2	0,5	0,5	72,9
projekt na przyszłość	1	0,2	0,2	73,1
przepisy	2	0,5	0,5	73,6
przyjazne i pomocne państwo	4	1,0	1,0	74,6
ratunek dla wszystkich Europejczyków	1	0,2	0,2	74,8
rozszerzona połówka z historii	1	0,2	0,2	75,1
siła, pieniądze	1	0,2	0,2	75,3
sojusz gospodarczo-polityczny między 27 państwami	1	0,2	0,2	75,5
sojusz między państwami	1	0,2	0,2	75,8
stowarzyszenie państw europejskich z siedzibą w Brukseli	1	0,2	0,2	76,0
szansa	5	1,2	1,2	77,2
szansa dla Polski	2	0,5	0,5	77,7
szanse dla Polonii	1	0,2	0,2	78,0
sztuczny twór	4	1,0	1,0	78,9
twór współczesnych rządzących	2	0,5	0,5	79,4
twór, który mam nadzieję szybko upadnie, nie o takiej unii mówił Jan Paweł II	1	0,2	0,2	79,7
unia państw z wolną gospodarką	1	0,2	0,2	79,9
wiele możliwości, otwarte granice	1	0,2	0,2	80,1
większa instytucja	2	0,5	0,5	80,6
wolność przemieszczania i zamieszkania	1	0,2	0,2	80,9
wspólnota	4	0,9	0,9	81,8
wspólnota europejska	2	0,5	0,5	82,3
wspólnota Europy	1	0,2	0,2	82,6
wspólnota narodów	1	0,2	0,2	82,8
Wspólnota Państw	10	2,4	2,4	85,2
wspólnota państw, które łączą wspólne idee	1	0,2	0,2	85,5
wspólnota państw niepodległych	1	0,2	0,2	85,7
wspólnota różnych państw	2	0,5	0,5	86,2

wspólnota wszystkich państw	2	0,5	0,5	86,7
współpraca krajów Europy	2	0,5	0,5	87,2
wspólnota krajów	2	0,5	0,5	87,7
wymysł kilku osób	1	0,2	0,2	87,9
wzajemna pomoc między krajami Europy	3	0,7	0,7	88,6
zbiór państw	1	0,2	0,2	88,9
zbiór pewnych zasad i wartości państw chcących przystąpi	1	0,2	0,2	89,1
zespół krajów europejskich	1	0,2	0,2	89,3
zespół państw	2	0,5	0,5	89,8
związek krajów, aby pomóc innym biednym krajom	1	0,2	0,2	90,1
zjednoczenie	4	1,0	1,0	91,0
zjednoczenie państw	3	0,7	0,7	91,8
zjednoczenie się kilku państw o innych kulturach	2	0,5	0,5	92,3
zjednoczenie wielu państw	1	0,2	0,2	92,5
zjednoczone państwa Europy	1	0,2	0,2	92,7
zlepek państw	2	0,5	0,5	93,2
złodziej	1	0,2	0,2	93,5
zrzeszenie kilkunastu państw	1	0,2	0,2	93,7
zrzeszenie krajów europejskich, którego celem jest, teoretycznie, polepszenie gospodarki, bezpieczeństwa Europy	2	0,5	0,5	94,2
zrzeszenie narodów	1	0,2	0,2	94,4
związek demokratycznych krajów europejskich	2	0,5	0,5	94,9
związek gospodarczo-polityczny państw europejskich	2	0,5	0,5	95,4
związek kilku lub kilkunastu państw	1	0,2	0,2	95,6
związek krajów europejskich wynikający z integracji politycznej, gospodarczej i społecznej	2	0,5	0,5	96,1
związek krajów europejskich wynikający z integracji politycznej, gospodarczej, społecznej	2	0,5	0,5	96,6
związek państw	5	1,2	1,2	97,8
związek państw europejskich	2	0,5	0,5	98,3
związek państw współdziałających ze sobą	1	0,2	0,2	98,5
związek partnerski niektórych państw Europy	1	0,2	0,2	98,8
związek poszczególnych państw europejskich	1	0,2	0,2	99,0
związek wolnych narodów	4	1,0	1,0	100,0
Ogółem	413	100,0	100,0	

Źródło: badania własne.

Unia Europejska stworzyła nowe możliwości dla polskiej emigracji zarobkowej. Badania nad młodzieżą pokazują, że tylko 17% nie rozważa swej przyszłości w oparciu o emigrację zarobkową, natomiast 70% ankietowanych upatruje swoją przyszłość w emigracji.³⁵ Oczywiście towarzyszą temu różne motywy i oczekiwania. W ocenie

³⁵ „Z badań Instytutu Millward Brown przeprowadzonych na zlecenie Work Service wynika, że jedynie 17 na 100 Polaków nie rozważa emigracji. Jak pokazują wyniki badań socjologów z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu — co trzeci student myśli o wyjeździe za granicę, a aż 70% maturzystów planuje wyjazd z kraju po ukończeniu szkoły. Ponadto wyjeżdża coraz więcej osób, które kilka lat temu wróciły do kraju. Ludzie obserwują, że ci, którzy wyjechali, doskonale funkcjonują za granicą i to motywuje ich również do wyjazdu. Pewna część młodych osób po ukończeniu studiów nawet nie stara się odnaleźć w polskiej rzeczywistości. Podejmują decyzje o wyjeździe pod wpływem impulsu, kierując się modą i chęcią zasmakowania innego życia”, J. Ziobrowska, Uwarunkowania i przebieg emigracji Polaków przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, s. 157

młodzieży, emigracja nie tylko daje nowe możliwości sprawdzenia siebie w nowych warunkach, ale generalnie jest to doświadczenie egzystencjalne w wielu obszarach życia człowieka. Na ogół w przedstawionych powyżej badaniach emigranci, pomimo krytycznych głosów, doceniają wkład Unii Europejskiej dla państw członkowskich i zjawisko migracji wewnętrznej. W ocenie badanych Unia pojawia się jako: szansa - 77,2%, wspólnota krajów członkowskich - 87,2%, związek krajów Europy w procesie integracji społecznej, politycznej i gospodarczej deklarowało aż 96,1%.

6.3. Konflikt w dziedzinie wartości

Konflikt w dziedzinie wartości i wartościowania jest zjawiskiem społecznym opisywanym w literaturze przedmiotu. Powstaje w wyniku napięcia, adaptacji do nowych warunków środowiska, a także w wyniku zderzenia się wartości utrwalonych i nowych, które mają być podzielane na emigracji w państwie przyjmującym. To zderzenie często „ja aksjologicznego”, „ja powinnościowego” z nową kulturą i systemem norm moralnych. Emigracja jest szczególnym obszarem, w którym konflikty wartości uwidaczniają się w różnych aspektach życia migrantów. Idąc za R. Ingardenem i N. Hartmannem, można powiedzieć, że jest to konflikt aksjologiczny.³⁶

Według Hartmanna, odczuwanie wartości (Wertfülen) i kod hierarchii wartości zawarte są w samym podmiocie wartościującym. Podmiot ten podejmuje w sposób spontaniczny ocenę wartości i udziela sobie odpowiedzi (Gefülreaktion), w ten sposób odczuwa pojęcie i miejsce wartości w hierarchii.³⁷

W filozofii Ingardena wybór wartości wiąże się z konkurencyjnością wartości i ich dominacją.³⁸

Na uwagę zasługuje konflikt etniczny widoczny w obszarze religii, postępującej sekularyzacji i wskazywania norm i wzorców moralnych w etyce pozbawionej transcendencji i wizji osoby ludzkiej. Na emigracji konflikt etniczny związany z wartościami podzielanymi w rodzinach, czy konflikt związany z etosem pracy

w: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/108686/12_Ziobrowska_J_Uwarunkowania_i_przebieg_em [dostęp 19.04.2023].

³⁶ Por. A. Węgrzycki, O konflikcie wartości Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 722(2006), s. 7.

³⁷ Por. J. Makota, Filozofia wartości według Nicolaia Hartmanna, Estetyka i Krytyka, nr 15-16 (2008-2009), s. 92.

³⁸ Por. A. Węgrzycki, dz. cyt., s. 9.

uwidacznia się w zderzeniu z nową rzeczywistością społeczeństwa otwartego, postnowoczesnego, kierującego się moralnością oderwaną od principiów i zawieszoną w próżni.

W ocenie emigrantów wybór wartości podyktowany jest sumieniem. Deklarowało to aż 69,5% respondentów, mężczyźni w niewielkiej większości - 72,3%, kobiety stanowiły 68,0%. Co ciekawe, najmłodsza grupa emigrantów w wieku do 25 lat opowiadała się za słusznością sumienia w 81,0%. W nauczaniu papieskim sumienie to sanktuarium człowieka,³⁹ pozwalające odczytywać prawdy moralne.

Sumienie pozwala człowiekowi na odczytanie praw wynikających z prawa naturalnego i Objawionego⁴⁰ i określenie własnego „ja aksjologicznego” w świecie wartości. Wybór praw sumienia wiąże się z utrwalonymi wzorcami moralnymi. Wśród respondentów 62,6% podziela wzorce moralne ojca, zaś większy odsetek matki 75,2% deklarowanych odpowiedzi. Ponad 20% nie umiało określić i wskazać na źródła przyjętych wzorców moralnych.

³⁹ Por. Jan Paweł II, VS 55.

⁴⁰ Por. KKK 1776.

Tabela 61. Rozwiązywanie konfliktów moralnych ze względu na płeć i wiek

Czym kieruje się Pan/i/ w rozwiązywaniu konfliktów moralnych?			Płeć		Ogółem	Wiek			Ogółem
			kobieta	mężczyzna		do 25 lat	26-45 lat	powyżej 45 lat	
	nakazami Kościoła	N %	27 10,4%	11 10,9%	38 10,6%	3 5,2%	32 12,6%	3 6,7%	38 10,6%
	radami rodziny	N %	4 1,5%	0 ,0%	4 1,1%	1 1,7%	3 1,2%	0 ,0%	4 1,1%
	własnym sumieniem	N %	176 68,0%	73 72,3%	249 69,2%	47 81,0%	167 65,7%	34 75,6%	248 69,5%
	ustalonymi ogólnie sposobami postępowania	N %	5 1,9%	6 5,9%	11 3,1%	1 1,7%	8 3,1%	2 4,4%	11 3,1%
	normami przyjętymi w społeczeństwie demokratycznym	N %	1 ,4%	2 2,0%	3 ,8%	0 ,0%	3 1,2%	0 ,0%	3 ,8%
	radami księży	N %	5 1,9%	0 ,0%	5 1,4%	0 ,0%	5 2,0%	0 ,0%	5 1,4%
	radami przyjaciół	N %	4 1,5%	0 ,0%	4 1,1%	0 ,0%	4 1,6%	0 ,0%	4 1,1%
	inne	N %	2 ,8%	3 3,0%	5 1,4%	0 ,0%	5 2,0%	0 ,0%	5 1,4%
	nie doświadczam konfliktów	N %	15 5,8%	1 1,0%	16 4,4%	0 ,0%	12 4,7%	3 6,7%	15 4,2%
	trudno powiedzieć	N %	20 7,7%	5 5,0%	25 6,9%	6 10,3%	15 5,9%	3 6,7%	24 6,7%
Ogółem	N %	259 100,0%	101 100,0%	360 100,0%	58 100,0%	254 100,0%	45 100,0%	357 100,0%	
						p=0,03, V Kramera=0,23		p=0,46	

Źródło: badania własne.

Tabela 62. Rozwiązywanie konfliktów moralnych ze względu na wykształcenie i pobyt na emigracji

Czym kieruje się Pan/i/ w rozwiązywaniu konfliktów moralnych?		Wykształcenie					Ogółem	Jak długo Pan/Pani mieszka w Szkocji?			Ogółem
		podstawowe/ średnie	policealne/ zawodowe	studiujący	wyższe	do 2 lat		od 3 do 5 lat	powyżej 5 lat		
nakazami Kościoła	N %	8 5,5%	0 ,0%	13 25,5%	16 15,2%	37 11,1%	8 9,5%	28 11,9%	1 3,1%	37 10,5%	
radami rodziny	N %	2 1,4%	1 3,1%	0 ,0%	1 1,0%	4 1,2%	0 ,0%	2 ,8%	0 ,0%	2 ,6%	
własnym sumieniem	N %	106 72,6%	23 71,9%	34 66,7%	67 63,8%	230 68,9%	61 72,6%	156 66,1%	25 78,1%	242 68,8%	
ustalonymi ogólnie sposobami postępowani a	N %	3 2,1%	1 3,1%	1 2,0%	3 2,9%	8 2,4%	0 ,0%	10 4,2%	1 3,1%	11 3,1%	
normami przyjętymi w społeczeń- stwie demokratycz- nym	N %	0 ,0%	0 ,0%	1 2,0%	2 1,9%	3 ,9%	1 1,2%	2 ,8%	0 ,0%	3 ,9%	
radami księży	N %	5 3,4%	0 ,0%	0 ,0%	1 1,0%	6 1,8%	1 1,2%	5 2,1%	0 ,0%	6 1,7%	
radami przyjaciół	N %	1 ,7%	1 3,1%	1 2,0%	1 1,0%	4 1,2%	0 ,0%	4 1,7%	0 ,0%	4 1,1%	
inne	N %	1 ,7%	2 6,3%	1 2,0%	1 1,0%	5 1,5%	4 4,8%	1 ,4%	0 ,0%	5 1,4%	
nie doświadczam konfliktów	N %	7 4,8%	2 6,3%	0 ,0%	6 5,7%	15 4,5%	4 4,8%	8 3,4%	5 15,6%	17 4,8%	
trudno powiedzieć	N %	13 8,9%	2 6,3%	0 ,0%	7 6,7%	22 6,6%	5 6,0%	20 8,5%	0 ,0%	25 7,1%	
Ogółem	N %	146 100,0%	32 100,0%	51 100,0%	105 100,0%	334 100,0%	84 100,0%	236 100,0%	32 100,0%	352 100,0%	
							p=0,02, V Kramera=0,21			p=0,03, V Kramera=0,21	

Źródło: badania własne.

Tabela 63. Rozwiązywanie konfliktów moralnych ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową

Czym kieruje się Pan/i/ w rozwiązywaniu konfliktów moralnych?		Stan cywilny				Ogółem	Aktywność zawodowa na emigracji			Ogółem	
		żonaty/mężatka	wolny	rozwidziony/a	związek partnerski		prace w zgodzie z wykształceniem	prace nie w zgodzie z wykształceniem	bezrobotny/a		
nakazami Kościoła	N %	12 11,1%	3 6,3%	0 ,0%	3 8,6%	18 8,7%	4 8,3%	23 9,7%	7 11,9%	34 9,9%	
radami rodziny	N %	1 ,9%	0 ,0%	1 6,3%	0 ,0%	2 1,0%	0 ,0%	4 1,7%	0 ,0%	4 1,2%	
własnym sumieniem	N %	79 73,1%	31 64,6%	11 68,8%	30 85,7%	151 72,9%	29 60,4%	175 74,2%	42 71,2%	246 71,7%	
ustalonymi ogólnie sposobami postępowania	N %	6 5,6%	2 4,2%	0 ,0%	0 ,0%	8 3,9%	2 4,2%	5 2,1%	1 1,7%	8 2,3%	
normami przyjętymi w społeczeństwie demokratycznym	N %	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	3 6,3%	0 ,0%	0 ,0%	3 ,9%	
radami księży	N %	1 ,9%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	1 ,5%	0 ,0%	3 1,3%	3 5,1%	6 1,7%	
radami przyjaciół	N %	0 ,0%	2 4,2%	0 ,0%	0 ,0%	2 1,0%	2 4,2%	2 ,8%	0 ,0%	4 1,2%	
inne	N %	1 ,9%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	1 ,5%	0 ,0%	5 2,1%	0 ,0%	5 1,5%	
nie doświadczam konfliktów	N %	5 4,6%	0 ,0%	0 ,0%	1 2,9%	6 2,9%	4 8,3%	4 1,7%	3 5,1%	11 3,2%	
trudno powiedzieć	N %	3 2,8%	10 20,8%	4 25,0%	1 2,9%	18 8,7%	4 8,3%	15 6,4%	3 5,1%	22 6,4%	
Ogółem	N %	108 100,0%	48 100,0%	16 100,0%	35 100,0%	207 100,0%	48 100,0%	236 100,0%	59 100,0%	343 100,0%	
						p=0,01, V Kramera=0,26			p=0,002, V Kramera=0,24		

Źródło: badania własne.

W konflikcie etnicznym, który często występuje jako konflikt religijny, pytanie o Galileusza, czy Giordano Bruno staje się decydującym w określeniu „ja aksjologicznego”. Wybór dotyczy i postawiony jest jako alternatywa - wyparcie się wiary dla pewnej poprawności politycznej, czy też oddania życia za wiarę. Co ciekawe,

emigranci konflikt ten oceniają wyżej w kategorii oddania życia za wiarę - 53,9%, co w Kościele od czasów najdawniejszych stanowi najwyższą wartość.⁴¹

W opisywanym w literaturze przedmiotu konflikcie moralnym istnieje powinność etyczna, na co wskazuje socjolog M. Ossowska. Powinność ta pojawia się ze względu na osobę, autorytet.⁴²

Tabela 64. Ocena moralna - wyparcie wiary w poglądy czy śmierć

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	wyżej oceniam postępowanie Galileusza	47	11,4	12,5	12,5
	wyżej oceniam postępowanie Giordana Bruna	155	37,5	41,3	53,9
	mam inne zdanie na ten temat	13	3,1	3,5	57,3
	trudno mi powiedzieć	160	38,7	42,7	100,0
	Ogółem	375	90,8	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	38	9,2		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne

Tabela 65. Ocena moralna -wyparcie wyznawanej wiary religijnej, czy śmierć

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	wyparcie się wiary i zachowanie życia	36	8,7	9,7	9,7
	wyznanie wiary i śmierć	216	52,3	57,9	67,6
	mam inne zdanie na ten temat	2	0,5	0,5	68,1
	trudno mi powiedzieć	119	28,8	31,9	100,0
	Ogółem	373	90,3	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	40	9,7		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

⁴¹ „Męczennik pełni istotną rolę wobec państwa wskazując swoim sprzeciwem granice doczesnej władzy, które wyznacza sumienie człowieka. Charakteryzuje go przede wszystkim posłuszeństwo prawdzie, którą odkrywa w głębi sumienia. Sprzeciwia się niegodziwym wymaganiom władzy ale nie szuka realizacji własnych upodobań. Służy Ewangelii...”, G. Bachanek, Josepha Ratzingera teologia męczeństwa, w: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/12382> [dostęp 12.04.2023].

⁴² Por. Leksykon socjologii moralności, red. J. Mariański, Nomos, Kraków 2015, s. 296.

Tabela 66. Zgodność z poglądami ojca. Wzorce moralne

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	209	50,6	62,6	62,6
	nie	48	11,6	14,4	76,9
	trudno mi powiedzieć	77	18,6	23,1	100,0
	Ogółem	334	80,9	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	79	19,1		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Tabela 67. Zgodność z poglądami matki. Wzorce moralne

		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	258	62,5	75,2	75,2
	nie	30	7,3	8,7	84,0
	trudno mi powiedzieć	55	13,3	16,0	100,0
	Ogółem	343	83,1	100,0	
Braki danych	Systemowe braki danych	70	16,9		
Ogółem		413	100,0		

Źródło: badania własne.

Reasumując: konflikty moralne są rzeczywistością życia społecznego. W socjologii i naukach społecznych można dokonywać ich pomiarów i określać w ten sposób wybór wartości. Zaznacza się tu ścisły związek pomiędzy „ja aksjologiczne”, postulowane w teorii wartości J. Tischnera, a „ja powinnościowe” postulowane w etyce K. Wojtyły. Napięcie i konflikty moralne w obrazie emigracji występują na skutek zderzenia:

- tradycji z pojęciem wolności;
- napięciem w wartościach religijnych, pomiędzy ewangelizacją a sekularyzacją;
- między tożsamością a integracją;
- w procesach społecznych - ciągłości i zmiany.⁴³

⁴³ „W postnowoczesnym świecie sacrum i profanum mogą się wzajemnie przenikać. W znaczeniu szerokim sacrum może być rozumiane jako wszystko to, co w danej kulturze ma wartość nadrzędną i przynależy do systemu interpretacyjnego porządkującego rzeczywistość, oraz w znaczeniu wąskim jako system wierzeń religijnych oraz rodzaj rzeczywistości pozaempirycznej, wpływający na zachowanie ludzi i porządek istniejący we wszechświecie”, M. Sroczyńska, Wiara religijna jako przejaw sacrum w postawach młodzieży (aspekty generacyjne), w: W poszukiwaniu ciągłości i zmiany. Religia w perspektywie socjologicznej, red. I. Borowik, Nomos, Kraków 2012, s.191.

W zachodzących procesach społecznych, pisał socjolog, lęk przed nieuregulowanym, chaotycznym światem staje się nie do zniesienia.⁴⁴

Chodzi o postnowoczesność wyrażającą się w licznych uproszczeniach i zmianach kategorii aksjologicznych.

⁴⁴ Por. Z. Bauman, Postnowoczesność jako źródło cierpień, za: J. Mariański, Religia i Kościół między tradycją i postnowoczesnością, Studium socjologiczne, Nomos, Kraków, s.177.

ZAKOŃCZENIE

Rodzina, szczególnie w dzisiejszej kulturze, staje na skraju nowych wyzwań w dobie następującej po sobie nowoczesności i postnowoczesności. Postnowoczesny człowiek redefiniuje stereotypy i przyjęte w systemach społecznych normy, a także wartości, które stanowią o wolności jednostki i jej społecznej roli jako podmiotu aksjologicznego w świecie wartości.

Rodzina rozumiana w wymiarze chrześcijańskiego powołania i w modelu pojmowanym jako tradycyjny, jest twierdzą dla wartości, zwłaszcza tych hierarchicznych, które w świecie nowych demokracji mają ciągle to same znaczenie i punkty odniesienia. Jako podstawowa komórka społeczna, ogniwo społeczne pełni swoje niezbywalne funkcje w społeczeństwie definiowane jako prokreacyjna, wychowawcza i gospodarcza. Jest to ogniwo w procesach społecznych o dużej dynamice i sile rezonansu, w utrwalaniu tradycji i wartości i ich podtrzymywaniu, w procesach interioryzacji i socjalizacji ad intra i ad extra w społeczeństwie otwartym. Rodzina na emigracji staje się szczególnie wzorcem utrwalonych paradygmatów i wartości ojczystej kultury i tradycji, utrwalających wartości ostateczne i zhierarchizowane, a także te instrumentalne, codzienne i podstawowe w wizji i zamyśle wspólnego dobra w społeczeństwach definiowanych często jako demokratycznych i otwartych.

Należy podkreślić, że świat wartości jest ciągle zagrożony. Odrzucanie uniwersaliów i transcendencji prowadzi nieuchronnie do budowy i konstrukcji innego świata wartości, który w swej pozornej otwartości nie zawsze służy dobru wspólnemu pluralistycznego społeczeństwa. W literaturze przedmiotu i badań, socjologia rodziny i jej wpływ na makrosocjologię zajmuje swoje nieocenione miejsce.

Celem tej pracy jest ukazanie wartości podzielanych i przekazywanych w polskich rodzinach na emigracji po wejściu Polski do Unii Europejskiej, w obszarze badań podjętych na Wyspach Brytyjskich, w Szkocji. Wartości zostały tu sklasyfikowane wedle wzoru przyjętego w niemieckiej szkole socjologii jako wartości ostateczne, codzienne i podstawowe.

Wyzwania nowej emigracji zarobkowej stawiają ją w obliczu konfliktów moralnych i etnicznych. Uwidacznia się na pierwszym miejscu konflikt pomiędzy tradycją (ukształtowaną w rodzinie nuklearnej tradycyjnej opartej o normy etyczno-

religijne) a wolnością (wzorcem często nowych norm moralnych w państwie przyjmującym).

Na drugim miejscu emigranci doświadczają konfliktów w obszarze norm obyczajowych i formacji religijnej. Jest to wyraźne zderzenie ewangelizacji (często towarzyszy utożsamienie z pokoleniem Jana Pawła II czy utrwalony stereotyp Polak-katolik) ze zjawiskiem sekularyzacji postępującej w szybkim tempie w państwach przyjmujących pojmowanych jako domena wolności i kontestacji wobec wartości religijnych.

Na dalszym planie pojawia się konflikt jako socjologiczny proces w obszarach ciągłości i zmiany. Ta zmiana kulturowa prowadzi do dylematów moralnych i licznych pytań o etos i principia w społeczeństwie otwartym.

Jako czwartą kategorię konfliktu można wyróżnić zróżnicowanie w obszarach tożsamości i integracji w państwach przyjmujących. Integracja jest zwykle procesem wielopokoleniowym. Zarówno dokumenty UE, jak i dokumenty Kościoła podkreślają wagę procesów integracyjnych, w których niezmiernie ważne wydają się być poczucie wolności osobistej i społecznej, poczucie bezpieczeństwa i społecznej solidarności.

Integracja ściśle łączy się z procesem wychowania i wspólnymi projektami edukacji integracyjnej w nowych środowiskach dla emigrantów.

W dokonany opis i przedmiocie badań potwierdziły się przyjęte hipotezy robocze. Wartości utrwalone w polskich rodzinach są przekazywane i podzielane w środowiskach emigrantów. W związku z nową sytuacją społeczną dla emigracji zarobkowej pojawiają się napięcia w zakresie norm i wzorców kulturowych. Dotyczy to głównie wartości religijnych, które ulegają redefinicji i podlegają procesom reinterpretacji, życie religijne generalnie ulega osłabieniu i destabilizacji, natomiast wartości podstawowe wzmocnione są w przekazie międzypokoleniowym. Można więc mówić o zjawisku pewnej dychotomii, o stanie napięcia zwłaszcza w obszarach wartości ostatecznych i podstawowych.

Trudności napotkane w pracy w dużej mierze dotyczyły kwestionariusza - ankiety na temat wartości zmodyfikowanej do wywiadu z emigrantami. Emigranci niechętnie chcieli odpowiadać na pytania. W ich opinii ankiety socjologiczne są zbyt długie i szczegółowe. Jak już wspomniano, kobiety okazywały większą cierpliwość i zrozumienie wobec prowadzonych badań. Dla wielu, pytania były bardzo osobiste, dotyczyły sytuacji rodzinnych, zwłaszcza pytania o tożsamość narodową, osobistą i religijną mogły budzić pewne wątpliwości i dylematy moralne.

Praca, ukazująca wartości rodzin na emigracji, może posłużyć w dalszych badaniach z zakresu nauk społecznych w opisie emigracji, doświadczenia konfliktów etycznych i moralnych, jak i zderzeniu kultur, czy przybliżeniu problematyki tożsamości - integracji.

Wartości podzielane i przekazywane przez emigrantów mogą być wykorzystane w dalszych badaniach z zakresu teologii dogmatycznej, pastoralnej, katechetyki, czy też pedagogiki ogólnej jako badania porównawcze. Praca ta również może stanowić na przykład w swej części pomoc dydaktyczną dla katechetów, wskazując na długofalowość heurezy w katechezie szkolnej i odniesienia do wartości religijnych, prawd wiary, poczucia tożsamości religijnej na emigracji.

Tego rodzaju prace mają swój wymiar pragmatyczny i pastoralny w odniesieniu do emigracji i jej zagadnień duszpasterskich i kulturowych. Służą Duszpasterstwu d/s Emigracji, Konferencjom Episkopatu do odczytów, konferencji i opracowywania nowych projektów - programów duszpasterskich dla potrzeb emigracji.

Ta troska o emigrację, jak zauważył papież Benedykt XVI, uwydatnia się w gestach solidarności, aby wszyscy, którzy żyją z dala od swojego kraju, mogli w Kościele odnaleźć swoją ojczyznę, w której nikt nie będzie miał poczucia, że jest cudzoziemcem.¹

¹ Por. Benedykt XVI, Anioł Pański (19.06.2005), L'Osservatore Romano, wyd. pol., nr. 9(2005), s. 39.

BIBLIOGRAFIA

: 1. ŹRÓDŁA:

A. Biblia Tysiąclecia, Pismo Święte, Pallotinum 2019.

B. Codex Juris Canonici, 1917, Typis Polyglottis Vaticanensis, Watykan 1917. w:
<https://www.iuscangreg.it/cic1917.php?lang=DE> [dostęp 15.10.2021].

Kodes Prawa Kanonicznego, Pallotinum, Poznań 2022, (stan prawny na dzień 18 maja 2022).

Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej, TUM, Wrocław 1994.

Katechizm Kościoła katolickiego, Pallotinum 2020.

Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Pallotinum 2002.
(O Kościele w świecie współczesnym, 07.12.1965).

Instrukcja dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów, Kongregacja Biskupów,
22.08.1969, Studia Polonijne, 4 (1981),

Instrukcja *Erga migrantes caritas Christi*, Papieska Rada ds. Duszpasterstwa
Migrantów i Podróżnych, 3 maja 2004, w: <http://migracja.episkopat.pl/wp-content/uploads/2016/12/Erga-migrantes-caritas-Christi-PL.pdf> [dostęp 04.02.2020].

C. DOKUMENTY PAPIESKIE

Franciszek, Posynodalna Adhortacja *Amoris laetitia*, 19.03.2016.

Franciszek, Motu proprio *Humanam progressionem*, 17.08.2016.

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris Consortio*, 22.11.1981.

Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, 1.05.1991.

Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, 15.03.1995.

Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, 14.09.1998.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo Rei Socialis*, 30.12.1987.

Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis Splendor*, 6.08.1993.

Jan Paweł II, Konstytucja Apostolska *Pastor Bonus*, 28.06.1988.

Jan Paweł II, Encyklika *Laborem excercens*, 14.19.1981.

Jan Paweł II, Posynodalna Adhortacja Apostolska *Ecclesia in Europa*, 28.06.2003.

Jan Paweł II, Posynodalna Adhortacja Apostolska *Pastores dabo vobis*, 25.03.1992.

Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej, TUM, Wrocław 1994.

Paweł VI, Motu proprio *Apostolicae caritatis*, 19.03.1970.

Paweł VI, Motu proprio *Pastoralis migratorum cura*, 15.08.1969.

Pius XII, Konstytucja Apostolska - *Exsul familia*, 01.08.1952,
w: https://www.vatican.va/content/pius-xii/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_1952 [dostęp 12.03.2022].

D. PRZEMÓWIENIA I WYPOWIEDZI PAPIESKIE

Benedykt XVI, Przemówienie do kapłanów w Archikatedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie, 25.05.2006, w: <https://zycieczestochowy.pl/benedykt-xvi-podczas-pielgrzymki-do-polski-w-2006-r-niech-nie-zabraknie-sw> [dostęp 26.04.2023].

Benedykt XVI, Przemówienie Ojca Świętego Benedykta XVI do uczestników sesji plenarnej Międzynarodowej Komisji Teologicznej, 5 grudnia 2008, w:
http://w2.vatican.va/content/benedictvi/pl/speeches/2008/december/documents/hf_benxvi_spe_20081205_teologica.html [dostęp 03.01.2020].

Benedykt XVI, Wydarzenia, które zachowamy w pamięci i sercu, *L'Osservatore Romano*, nr 27(2006) 2, s. 15-20, za: A. Kobyliński, Hermeneutyka nieciągłości i pentekostalizacja. Współczesne metamorfozy religii chrześcijańskiej, *Teologia i Moralność*, nr 2, t. 11(2016), s. 245-260.

Benedykt XVI, List o przyczynach kryzysu Kościoła, w: <https://pch24.pl/benedykt-xvi-o-przyczynach-kryzysu-kosciola-pelny-tekst-po-polsku/>, [dostęp 10.02.2020].

Franciszek do uczestników Światowego Kongresu Księgowych, 14.11.2014, w: <https://www.vatican.va/documents>, [dostęp 02.10.2020].

Franciszek, Kolonizacja ideologiczna to bluźnierstwo przeciw Bogu, *Gość Niedzielny*, 21.11.2017, w: <https://www.gosc.pl/doc/4330205.Franciszek-Kolonizacja-ideologiczna-to-bluznierstwo-przeciw-Bogu> [dostęp 25.04.2023].

Jan Paweł II, Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000, 18.03.1982, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. V/1, 1982, Pallotinum, Poznań 1983, s. 298-321.

Jan Paweł II, Renewal of Marriage Vows, York, 31.05.1982, w: *The Pope in Britain, Collected Homilies and Speeches*, St Paul Publication, Middlegreen, Slough, England, 1982, w: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1982/documents/hf_jp-ii_hom_19820531_famiglie-york.html [dostęp 25.04.2023].

Jan Paweł II, Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000, 18.03.1982, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. V/1, 1982, Pallotinum, Poznań 1983, s. 298-321.

Jan Paweł II, Homilia w czasie mszy świętej beatyfikacyjnej Anieli Salawy, odprawionej na Rynku Głównym w Krakowie, (13.08.1991 r.), w: <http://www.nauczaniejp2.pl/dokumenty/wyswietl/id/490/pkt/4/pos/11/haslo/konsekwencje+ateizmu> [dostęp 15.02.2020].

Jan Paweł II, Orędzie na Światowy Dzień Migranta 1996 r., w: *L'Osservatore Romano*, 1996, nr 6.

Jan Paweł II, Renewal of Marriage Vows, York, 31.05.1982, w: *The Pope in Britain, Collected Homilies and Speeches*, St Paul Publication, Middlegreen, Slough,

England, 1982, w: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1982/documents/hf_jp-ii_hom_19820531_famiglie-york.html [dostęp 25.04.2023].

Jan Paweł II, Rozważania przed modlitwą „Anioł Pański”, 3.11.2002, w: L'Osservatore Romano 1/2003, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/modlitwy/ap_03112002 [dostęp 25.04.2023].

Paweł VI, Przemówienie w ONZ, 04.10.1966 i wypowiedzi z dnia 29.X.66 [AAS 58 (1966), s. 1169], w: http://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/humanae_vitae.pdf [dostęp 15.10.2020].

Tekste zum katholischen Sociallehre, Die sozialen Rundschreiben der Paepste und andere kirchlichen Dokumente, O. Nell – Breuning SJ, J. Schasching SJ [red.], Ketteler – Verlag, Koln, 2007.

Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła, Pamiątka Wielkiego Pontyfikatu, TN KUL, Lublin 2020., także na portalu - JP2online.pl.

E. DOKUMENTY UNII EUROPEJSKIEJ

Konstytucja Unii Europejskiej, w: http://en.euabc.com/upload/rfConstitution_pl.pdf

Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Preambuła, w:http://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14804&Itemid=946.

Traktat Lizboński, w: Traktat z Lizbony | Noty tematyczne o Unii Europejskiej | Parlament Europejski (europa.eu).

Rozporządzenie o procedurze azylowej, 08.06.2023.

Rozporządzenie o zarządzaniu azylem i migracją, 08.06.2023.

Strefa Schengen, w: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area_en.

Integracja Europejska – dokumenty w: <https://nbp.pl/publikacje/integracja-europejska/integracja-europejska-dokumenty/>

1 maja – 16. rocznica przystąpienia Polski do UE - Polska w Maroku - Portal gov.pl (www.gov.pl) [dostęp 19.04.2023].

2. LITERATURA PRZEDMIOTU

Adamowicz L., Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym, Rocznik Nauk Prawnych, nr 1(2007), s. 121-139.

Bachika R., Spiritual Culture: Transcendence of the fundamental problems of life, w: The Future of Religion, Toward a reconciled Society, red. M. R. Ott, Haymarket Books, Chicago 2009, s. 245 n.

Bakalarz J., Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki nad migrantami, Wprowadzenie do dokumentów, Studia Polonijne, t. 4(1981), 5-14.

Barnard A., Antropologia. Zarys teorii i historii, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.

Bauman Z., Postnowoczesność jako źródło cierpień, za: J. Mariański, Religia i Kościół między tradycją i postnowoczesnością. Studium socjologiczne, Nomos, Kraków 1997.

Bera R., Korczyński M., Dystans społeczny emigrantów polskich wobec „obcych i innych”, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.

Bera R., Poczucie odpowiedzialności zawodowej osób migrujących zarobkowo. Perspektywa pedagogiczna, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.

Berger P., The social reality of religion, Harmondsworth, Penguin, Dublin 1973.

Biernat T., Krakowiak P., Leszniewski T., Emigracja zarobkowa Polaków do Szkocji. Społeczne i kulturowe konteksty adaptacji, WN UMK, Toruń 2021.

- Biernat T., Sobierajski P., Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań, WN UMK, Toruń 2007.
- Borutka T., Wal J., Zarys socjologii religii. Materiały studyjne, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kralów 2012.
- Borutko T., Świętymi bądźcie. Rozważania o świętości, Scriptum, Kraków 2023.
- Brzozowski, Uniwersalność struktury wartości. Koncepcja Shaloma H. Schwartza, Roczniki Psychologiczne, nr 5, 2002, s. 27-52.
- Cieciuch J., Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości, Liberi Libri, Warszawa 2013.
- Das Zwiete Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute, red. P. Hünermann, Verlag Herder, Frieberg 2006.
- Drożdż B., Papież spraw społecznych - śladami trzech encyklik św. Jana Pawła II, Społeczeństwo, nr 5-6(2016), s.26-32.
- Dudziak U., Dlaczego sprzeciwiam się konwencji stambulskiej. Współczesne zagrożenia dla zdrowia, życia i rodziny w dokumentach Parlamentu Europejskiego, red. U. Krupa, wyd „Nasza Przyszłość” 2019.
- Etyka i ekonomia, W stronę nowego paradygmatu, red. E. Mączyńska, J. Sójka, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2017.
- Frankl V., Man's search meaning, Beacon Press, Boston 1987.
- Frankl V., Wola sensu. Założenia i zastosowanie logoterapii, Czarna Owca, Warszawa 2018.
- Gałkowski J. W., Spór o powinność moralną, Roczniki Filozoficzne, nr 2(1972), 5-39.
- Giddens A., Socjologia, tł. A. Szulżycka, PWN, Warszawa 2007.
- Giezek J., Kokot R., Granice ludzkiego życia a jego prawna ochrona, w: Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP, red. B. Banaszek, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 29-43.

- Głowiak K., Migracje w nauczaniu społecznym Kościoła i w przemówieniach Jana Pawła II, *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, nr 28(2014), s. 198-213.
- Gniadzowski A., Fenomenologia ducha niemieckiego w myśli Maksa Schelera, w: *Chrześcijaństwo i Europa wobec sekularyzacji. Religia w niemieckiej myśli politycznej XX wieku*, red. A. Wielomski, Ł. Świącicki, Towarzystwo Naukowe Myśli Politycznej i Prawnej, Warszawa 2018, s. 11-32.
- Góralczyk P., Możliwość ślepoty na wartości moralne, w: *Zło w świecie, Communio*, 7(1992), s. 32-38.
- Grabowska, Filozofia personalistyczna Karola Wojtyły, a personalistyczna perspektywa rozwoju, *Polityka i Społeczeństwo*, nr 4/11, 2013, s. 129-138.
- Grzymała-Kazłowska A., Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej, *Ośrodek Badań nad Migracjami*, nr 64(2013), s. 1-16.
- Gworko-Składek B., Problematyka migracji w dokumentach Wspólnot Europejskich, w: *Pod wielkim dachem nieba. Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, E. Sikora, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 192-210.
- Hajnicz W., Konieczna A., Proces włączania się dziecka do grupy o sformalizowanych regułach funkcjonowania, *Wydawnictwo Akademia Pedagogiki Specjalnej*, Warszawa 2018.
- Hartmann N., *Ethik*, Berlin u. Leipzig 1926.
- Heller M., W. Bonowicz, B. Brożek, Z. Liana, Wierzę, żeby zrozumieć. Z Michałem Hellerem rozmawiają W. Bonowicz, B. Brożek, Z. Liana, *Znak*, Kraków 2016.
- Hepp G., *Zerfall der politischen Kultur? Wertvorstellungen im Wandel*. Mönchengladbach 1984, München: R. Oldenbourg, 1994.
- Hilberath B. J., Alte und neue Herausforderung angesichts sich wandelnder Zeichen der Zeit, w: *Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute*, red. P. Hünermann, Verlag Herder, Freiburg 2006.

- Hornsby-Smith M. P., Whelan Ch. T., Religious and Moral Values, w: Values and Social Change in Ireland, red. Ch. T. Whelan, Gill&Macmillan, Dublin 1994
- Inglehart R., Basanez M., Catterberg G., Dies-Medrano J., Morreno A., Norris P., Siemienska R., Zuasnabar I., Changing Human Beliefs and Values 1981-2001, A Cross-Cultural Sourcebook Based on the World Values Surveys and European Values Studies, Siglo XXI Editores, Mexico 2010, s. 7
- Jasińska-Kania A., Zmiany wartości Polaków a procesy transformacji, europeizacji i globalizacji, w: Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie, red. A. Jasińska-Kania, Scholar, Warszawa 2012, s. 319-340.
- Jawor M., Aksjologiczne fundamenty demokracji – Aktualność myśli społeczno-politycznej Józefa Tischnera, Humanistyka i Przyrodoznawstwo, nr 25(2019), s. 37-50
- Jeszka A.M., Problemy badawcze i hipotezy w naukach o zarządzaniu, w: Organizacja i Kierowanie, nr 5/2013 (158), s. 31-38
- Kalniuk J., Pokój, w: Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Społecznego, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 365-367
- Kant I., Krytyka władzy sądenia, Warszawa 1986. WN UMK, Toruń 2014
- Kasper W., Moltmann J., Jezus - tak, Kościół - nie? O chrystologicznych źródłach kryzysu Kościoła, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2020.
- Kłoska G., Pojęcia teorie i badania wartości w naukach społecznych, PAN, Warszawa 1982.
- Kobyliński A., Hermeneutyka nieciągłości i pentekostalizacja. Współczesne metamorfozy religii chrześcijańskiej, Teologia i Moralność, nr 2(20), volumen 11/2016, s. 245-261.
- Kobyliński A., New humanizm or posthumanism?, Ethical and legal aspects of the legalisation of euthanasia in the world in the years 2000-2015, Studia Ecologiae et Bioethicae, nr 18 (2020), s. 155-170.

- Kołodziej B., Kardynał August Hlond, prymas Polski - Polakom żyjącym poza granicami Ojczyzny. W służbie Bogu i Ojczyźnie. Materiały z Konferencji Parlamentarnego Zespołu Miłośników Historii zorganizowanej we współpracy z Towarzystwem dla Polonii Zagranicznej w Poznaniu oraz Salezjańską Inspekcją pw. św. Wojciecha w Pile, 22.10.2018 r., Zeszyty senackie, nr 38(2019), s. 39-62.
- Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. J. Kupny, Jedność, Kielce 2005.
- Kornecki T., Ochrona życia człowieka w przesłaniu Jana Pawła II w Radomiu 4 czerwca 1991. Refleksja teologiczno-prawna, *Studia Socialia Cracoviensia*, nr 2(13), 7(2015), s. 71-82.
- Kościuch J., Kwestionariusz wartości Milтона Rokeacha, *Studia Philosophiae Christianae*, nr 19/1, 1983, s. 83-94.
- Kowalczyk S., Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II, *Roczniki Nauk Społecznych*, nr 1(1997), s. 85-100.
- Kowalik S., Globalizacja jako kontekst psychologicznego funkcjonowania ludzi, *Nauka*, 1(2015), s. 7-37.
- Kozera-Mikuła P., Sens życia – analiza pojęcia w świetle nauk humanistycznych, *Psychologia Rozwojowa*, 25(2020), 2, s. 9-28.
- Krajewski W., O metafizyce zawartej w fizyce, *Filozofia Nauki* (1999), 7/12, s.103-106.
- Krąpiec M. A., Dobro czy wartość, w: *Etos nauczyciela. Problem kryterium wychowania*, Lublin 2005, s. 1-15.
- Krąpiec M. A., Dobro wspólne, w: *O Polityce. Wykłady otwarte*, red. A. Maryniarczyk, T. Duma, K. Stępień, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2015, s. 80-93.
- Krok D., System wartości, a poznawcze i społeczne wymiary religijności, *Roczniki Psychologiczne*, t. XIII, nr 2(2010), s. 161-182.
- Kubacki Z., Krytycznie o sześciu prawdach wiary w nauczaniu i przepowiadaniu Kościoła, w: *Studia Bobolanum* 30, nr 4 (2019), s. 5-33.

- Kucharski J., Czy wartości istnieją pozytywnie, w: *Oblicza doświadczenia aksjologicznego*, Ignatianum, WAM, Kraków 2011, s. 172-184.
- Kuliński A., Emigracja zamorska Polaków przebywających w Wielkiej Brytanii po zakończeniu II wojny światowej w wybranych tytułach prasy brytyjskiej, 1945–1949, *Studia Historica Gedanensia*, t. V, 2014, s. 214-224.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1993.
- Lautman R., Wert und Norm. Begriffsanalysen für die Sociologie. Köln, Oplanden 1969, za: J. Mierzwa, Wartości w procesie komunikowania się jednostek globalnego społeczeństwa, *Z problematyki społeczno-pedagogicznej*, *Seminare* 18-20 (2002), s. 4-15.
- Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Nomos, Kraków 2015.
- Levinas E., *Inaczej niż być lub ponad istotą*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2000.
- Ładosz-Kotas E., C. Rogersa podejście fenomenologiczne a uzależnienie od alkoholu, *Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia*, nr 5, 2000, s. 22-29.
- Makota J., Filozofia wartości według Nicolai Hartmanna, *Estetyka i Krytyka*, nr 15-16 (2008-2009), s. 88-106.
- Marczak M., Dekalog drogą wolności Narodu – IV Pielgrzymka Jana Pawła do Ojczyzny, *Studia Pelplińskie*, nr 53(2019), s. 305-319.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna Polaków*, Adam Marszałek, Kraków 1991.
- Mariański J., Niektóre przemiany systemu wartości społeczeństwa zachodnio-europejskiego, w: *Rocznik Nauk Społecznych*, t. XVI-XVII, 1(1988-1989), s. 215-258.
- Mariański J., *Sens życia, wartości, religia. Studium socjologiczne*, KUL, Lublin 2013.
- Mariański J., *W poszukiwaniu sensu życia. Szkice socjologiczno-pastoralne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1990.

- Mariański J., Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje, *Zeszyty Naukowe KUL*, 64(2021), nr 1-2 (253-254), s. 163-184.
- McMullan E., Wartości w nauce, *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*, nr 24, 1990, s. 3-8.
- Micewski A., Kościół wobec solidarności i stanu wojennego, *Znaki czasu*, Paris 1987.
- Müller G. L., *Ubóstwo i godność człowieka*, WDS, Sandomierz 2015.
- Müller G. L., *Wiara w Boga we współczesnym świecie*, KUL, Lublin 2020.
- Murawski R., Wiara a wychowanie, *Colloquia Theologica Ottoniana*, nr 1(2014), s. 59-74.
- Muszyński W., Troska o migrantów i uchodźców w nauczaniu społecznym Jana Pawła II i Benedykta XVI, w: *Pod wielkim dachem nieba. Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, E. Sikora, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 188-203.
- Mycek S., *Persona socialis. Teologiczny wymiar człowieka w społeczeństwie*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, Sandomierz 2009.
- Necel W., *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012.
- Necel W., Troska o małżeństwo migranta i jego rodzinę „Erga Migrantes Caritas Christi”, *Ius Matrimoniale*, 13(20), 2009, s. 139-154
- Niedźwiecki D., *Migracje i Tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, Nomos, Kraków 2010.
- Niemiec B., Godność człowieka, w: *Jan Paweł II: Encyklopedia Nauczania Społecznego*, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 168-173.
- Nitecki P., Polityka, w: *Jan Paweł II: Encyklopedia Nauczania Społecznego*, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 373-375.

- O niektórych wartościach podstawowych. W kręgu filozofii współczesnej, red.
M. Maciejczak, L. Stachurski, M. Stelmach, J. Szatan, B. Witkowska–Maksimczuk,
J. Zubelewicz, Wydawnictwo Naukowe „Sub Lupa”, t.2, Truskaw 2015.
- Olbrycht J., Narodowość a tożsamość w Europie, w: Perspektywy rozwoju w Unii Europejskiej. Rola Kościoła katolickiego w procesie integracji europejskiej, Wokół nas, Gliwice 2019, s. 151-183.
- Ossowska M., O pewnych przemianach etyki walki, Książka i Wiedza, Warszawa 1957.
- Ostrowska K., W poszukiwaniu wartości, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1998.
- Palmer J., European Integration, w: The Future of The Europe, Uniting vision, Values and Citizens?, Jesuits Centre for Faith and Justice, Dublin 2006.
- Piwowarski W., Wartości religijno-moralne młodzieży polskiej. w: J. Mariański, W. Zdaniewicz, Wartości religijne i moralne młodych Polaków. Raport z badań ogólnopolskich, Pallottinum, Warszawa 1991, s. 223-227.
- Platon, Państwo VII, za: T. Styczeń, Aksjologia, w: Encyklopedia katolicka, t. 1, Lublin 1973.
- Podgórski R. A., Homo Sociologicus w strukturze wartości, Wydawnictwo Oświatowe Fosze, Rzeszów 2008.
- Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne, red. M. Grubki, M. Lisaka, Esprit – Euro Nexus, Kraków – Dublin 2010.
- Przeciszewski M., Kościół wrogiem wolności i demokracji?, w: Kościół stereotypy uprzedzenia manipulacje, red. M. Preciszewski, KAI, Warszawa-Lublin 2012.
- Radomski J., Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945–1951, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, Kraków 2009.
- Rahner K., Sacramentum Mundi. An Encyclopedia of Theology. T. 1. London: Burns & Oates, 1968.

- Raport Komitetu Badań nad Migracjami PAN, Społeczne skutki najnowszej fali wychodźstwa, PAN, Warszawa 2013.
- Rhees R., Niektóre kierunki rozwoju poglądów Wittgensteina na etykę, Logos i Ethos, nr 1/36 (2014), s. 209-221.
- Rokeach M., Beliefs, Attitudes and Values, 1968, s. 157n., za: J. Kościuch, Koncepcja wartości Milтона Rokeacha, Studia Philosophiae Christianae, nr 19/1, 1983.
- Rokeach M., The nature of human values, Free Press, New York 1973.
- Rusin E., Etyka pracy, w: Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Społecznego, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 138-139.
- Ryczan K., Wartości katolików a typ środowiska miejskiego, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1992.
- Sans G., Philosophische Gotteslehre, Eine Einführung, Kolhammer Verlag, Stuttgart 2018.
- Schülter Ch., Die wichtigsten Psychologen im Porträt, Marixverlag, 2014.
- Sękowska E., Język emigracji polskiej w świecie, Bilans i perspektywy badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Sieńkowski M., Podmiotowy aspekt wiary, Studia Gilsoniana 8, nr 3 (2019), s.717-732.
- Skarbek W. W., Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2013.
- Skorowski H., Moralność społeczna, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996.
- Skorowski H., Naród, w: Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Społecznego, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 306-310.
- Skorowski H., Patriotyzm wyzwaniem współczesności. Wokół nowej koncepcji patriotyzmu, Spes, Kraków 2017.

- Sroczyńska M., Wiara religijna jako przejaw sacrum w postawach młodzieży (aspekty generacyjne), w: W poszukiwaniu ciągłości i zmiany. Religia w perspektywie socjologicznej, red. I. Borowik, Nomos, Kraków 2012, s. 190-214.
- Stradowski M. A., Wartości i ich znaczenie, Kwartalnik Naukowy, nr 1(17), 2014, s. 1-5.
- Szacki J., Historia myśli socjologicznej, PWN, Warszawa 2002.
- Szczepański J., Elementarne pojęcia socjologii, PWN, Warszawa 1970.
- Szmyd J., Poczucie bezpieczeństwa jako wartość społeczna, etyczna i egzystencjalna. Rozważania podstawowe, w: Państwo i Społeczeństwo, nr 2, 2014(XIV), s. 9-19.
- Sztumski J., Wstęp do metod i technik badań społecznych, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2005.
- Szułczyński A., Etos pracy ludzkiej w świetle katolickiej nauki społecznej a wyzwania dla emigracji polskiej w Unii Europejskiej, Szkoła – Zawód – Praca, nr 16 (2018), s. 53-73.
- Szwarcman K., Problemy moralności w socjologii Talcotta Parsona, Etyka, nr 15(1977), s. 163-177.
- Szymczyk J., Przemiany wartości i więzi we współczesnym społeczeństwie polskim, w: Odpowiedzialność społeczna w innowacyjnej gospodarce, red. P. Kawalec, A. Błachuta, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 163-184.
- Szymczyk J., Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym, Zeszyty Naukowe KUL, nr 3(247), 2019, s. 35-54.
- Śliwerski B., Myśleć jak pedagog, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.
- św. Tomasz z Akwinu, S.Th. I-II, 91,2, tł. F.W. Bednarski OP, Londyn 1967.
- Tischner J., Etyka solidarności oraz Homo sovieticus, Znak, Kraków 1992.
- Tischner J., Filozofia dramatu, Znak, Kraków 2012.

- Tischner J., Myślenie według wartości, Znak, Kraków 2011.
- Weber M., Obiektywność poznania w naukach społecznych, tłum. M. Skwieceński, w: Problemy socjologii wiedzy, PWN, Warszawa 1985, s. 44-48.
- Węgrzycki A., O konflikcie wartości, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 722(2006), s. 5-12.
- Wojtyła K., Katolicka etyka społeczna, Instytut Jana Pawła II, KUL, Lublin 2018.
- Wojtyła K., O metafizycznej i fenomenologicznej podstawie normy moralnej, Na podstawie koncepcji św. Tomasza z Akwinu i Maxa Schelera, w: Zagadnienie podmiotu moralności, TN KUL, Lublin 1991, s. 99-124.
- Wojtyła K., Problem doświadczenia w etyce, Roczniki Filozoficzne, nr 17(1969), 2, s. 19-25.
- Współczesne zagrożenia dla zdrowia, życia i rodziny w dokumentach Parlamentu Europejskiego, red. U. Krupa, Nasza Przyszłość, Szczecinek 2019.
- Znaniecki F., Nauki o kulturze, Narodziny i rozwój, PWN, Warszawa 1992.
- Zwoliński A., Historie ludzkich wędrówek, Petrus, Kraków 2013.
- Zwoliński A., Kultura idiotów, Inicjatywa Ewangelizacyjna „Wejdźmy na szczyt”, Kraków 2019.
- Zwoliński A., Mit demokratycznej większości, Polonia Sacra, nr 24(2008), s. 333-251.
- Zwoliński A., Patriotyzm a nacjonalizm, miłość a ideologia, Petrus, Kraków 2019.
- Zwoliński A., Dobrodziejstwo czy dyktatura, „Wejdźmy na szczyt”, Kraków 2019.

4. NETOGRAFIA

- Ablewicz K., Inspiracje pedagogiczne w filozofii człowieka Romana Ingardena, w: www.mcdn.edu.pl [dostęp 17.09.2020].
- Alechnowicz-Skrzypek I., Rozumienie i wyjaśnianie jako metody poznania człowieka w psychopatologii i psychologii światopoglądów Karla Jaspersa, *Przegląd Filozoficzny*, nr 2, 2016, w: https://pf.uw.edu.pl/images/NUMERY_PDF/098/PFiloz2-1634IAlechnowicz.pdf [dostęp 10.05.2020].
- Bachanek G., Josepha Ratzingera teologia męczeństwa, w: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/12382> [dostęp 12.04.2023].
- Borutka T., *Zasady życia społecznego*, w: *Wielka Encyklopedia Nauczania Jana Pawła II*, Polwen, Radom 2014, w: http://www.wikijp2.pl/index.php?title=Zasady_zycia_spoecznego#Nauczanie_Jana_Paw.C5.82a_II_nt._zasad_.C5.BCycia_spo.C5.82ecznego [dostęp 10.04.2023].
- Brzozowski J., *Polityka emigracyjna Unii Europejskiej; stan obecny i perspektywy*, w: https://journalse.com/pliki/pw/3-2011_brzozowski.pdf [dostęp 12.04.2023].
- Byczek R., *Emigracja Polaków do Wielkiej Brytanii i jej wpływ na rozwój turystyki przyjazdowej Brytyjczyków do Polski*, s. 125, w: https://98aa42f17fce%2Fc%2FEmigracja_Polakow_do_Wielkiej_Brytanii_i_jej_wplyw_na_rozwoj.pdf&psig=AOvVaw0EXsiFtTs1hWxB181IvfXt&ust=1687913482486992&opi=89978449 [dostęp 02.04.2023].
- Cieciuch J., *Kwestionariuszowe pomiary preferencji wartości – wybrane zagadnienia*, w: https://www.researchgate.net/publication/327534731_Kwestionariuszowe_pomiary_preferencji_wartosci, [dostęp 10.05.2020].
- Ciesielski M., *Socjologia bezpieczeństwa jako subdyscyplina nauk o bezpieczeństwie*, w: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-3d58a1e3-fb53-45e5-8634-90c0cd8a9ace> [dostęp 20.04.2023].

- Czuba B., Dudzik I., (red.), Filozoficzne spojrzenie na pojęcie wartości, red. K. Rejman, http://www.eid.edu.pl/publikacje/filozoficzne_spojrzenie_na_pojecie_wartosci,202.html [dostęp 03.10.2022].
- Encyklopedia PWN, w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wielka-Brytania-Polonia-i-Polacy;4575701.html> [dostęp 12.04.2023].
- Exul Familia, w: https://www.vatican.va/content/pius-xii/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_1952 [dostęp 12.03.2022].
- Flis M., W poszukiwaniu kultury symbolicznej, w: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/267167/flis_w_poszukiwaniu_kryterium_kultury_symbolicznej_2005.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp 24.04.2023].
- Gaura W., Rodzina polska na emigracji jako problem społeczny i duszpasterski, praca doktorska pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków 2021, w: https://wt.upjp2.edu.pl/fcp/RPRsbBAcHKDYILFApR0NzdGFSbRAYCwovHQoBGnhlUGF4a3ANJ1cMV FJPPTlZDg/_users/code_HLUsRDxsXO [dostęp 21.04.2023].
- Goździewicz E., Kościół jest wspólnotą w drodze, w: <https://e-civitas.pl/pl/kosciol/kosciol-jest-wspolnota-w-drodze>, [dostęp 24.05.2024].
- Habielski R., Patriotyzm na emigracji (powojennej), Polskie Tradycje Intelktualne, w: <http://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/377> [dostęp 10.04.2022].
- https://pl.frwiki.wiki/wiki/Église_catholique_en_Écosse [dostęp 21.04.2023].
- Jan Woleński: Filozofia nauki Karla Poppera, (teologiapolityczna.pl) [dostęp 04.05.2023].
- Jarzębińska-Szczebiot J., M. Szczebiot, Reinkarnacja czy Zmartwychwstanie?, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/V/Vs/reinkar_zmartw [dostęp 19.04.2023].
- Johnson B., St Columba and the Isle of Iona, w: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/St-Columba-the-Isle-of-Iona/> [dostęp 21.04.2023]./

- Kernberg T., Thee Polish Community in Scotland, Institute of Soviet and Uropean Studies, University of Glasgow,
w: <https://theses.gla.ac.uk/704/1/1990kernbergphd.pdf> [dostęp 19.04.2023].
- Komentarz do encykliki *Humanae vitae*, komentarz teologów moralistów środowiska krakowskiego pod kierunkiem Karola Kardynała Wojtyły, przedruk: Notificationes curia Metropolitana Cracoviensi, nr 1-4 (1969),
w: http://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/humanae_vitae.pdf [dostęp 15.01.2020].
- Komunikat z Badań CBOS, nr 41/2017, w: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_041_17.PDF [dostęp 13.03.2023].
- Kowalczyk S., Solidarność jako zasada życia społecznego w nauczaniu Jana Pawła II, KUL, w: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171249243>, [dostęp 12.03.2023].
- Królikowski J., Wiara i rozumienie, w: Felietony, <http://krolikowski.diecezja.tarnow.pl/felietony/22-wiara-i-rozumienie>, [dostęp 16.01.2020].
- Lekka-Kowalik A., Nauka wolna od wartości - groźna utopia współczesnej kultury,
w:
http://www.sapientiokracja.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=100:nauka-wolna-od-wartoci-grona-utopia-wspoczesnej-kultury&catid=36:agnieszka-lekka-kowalik &Itemid=64 [dostęp 03.12.2020].
- Lotze H., Aksjologia, początki aksjologii, w: <http://aksjologia.blogspot.ie/2009/10/herman-lotze-poczatki-aksjologii.html>, [dostęp 02.10.2022].
- Luxmoore J., Religia w czasach kryzysu, Niedziela, nr 20, 15 V 2022, w:
<https://m.niedziela.pl/artykul/159385/nd/Religia-w-czasach-kryzysu> [dostęp 25.04.2023].
- Mariański J., Sekularyzacja, w: Słownik Katolickiej Nauki Społecznej,
w: www.ozokultura.pl/node/3417, [dostęp 24.03.2020].
- Mariański J., Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich, s. 47, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/11183> [dostęp 10.04.2023].

- Mariański J., Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów uławskich, s. 10, w: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11183/1/J_Marianski_Wartosci_codzienne_sensotworcze_i_ostateczne.pdf [dostęp 10.12.2022].
- Marzęcki R., Obywatel patriota? Patriotyzm jako czynnik determinujący aktywność obywatelską młodych Polaków, w: Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, s. 9 w: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/24533/1/01-Marzecki.pdf> [dostęp 05.12.2022].
- Mazur S., A. Pacut, Ekonomia społeczna i jej wartości konstytutywne, w: Ekonomia społeczna, Teksty, 2006, s. 5., w: http://www.owes.info.pl/biblioteka/13_pacut_mazur_wartosci.pdf [dostęp 10.05.2022].
- Melibruda J., Wewnętrzny proces wartościowania, w: Instytut Psychologii Zdrowia, <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/135-zdrowie-i-choroba/1492-wewnetrzny-proces-wartosciowania-jerzy-melibruda.html> [dostęp 02.10.2021].
- Metafizyka, w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/metafizyka;3939978.html>, [dostęp 17.08.2022].
- Mętrak D., Uniwersalność kołowej struktury wartości w rozwoju cech osobowości i preferencji pracownika, <https://sites.google.com/site/licnostprofesionala/home/psihologiceskoe-blagopolucie-i-karernoerazvitie-specialista/uniwersa>, [dostęp 15.05.2020].
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, Prawa człowieka, w: <https://www.gov.pl/web/rodzina/prawa-czlowieka> [dostęp 19.05.2023].
- Noty tematyczne Unii Europejskiej, Parlament Europejski, w: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/152/polityka-imigracyjna> [dostęp 19.04.2023].
- Pakulska S., Metafizyka i fizyka kwantowa. Dwie królowe nauk o wszechświecie, w: <https://akademiaducha.pl/metafizyka-fizyka-kwantowa/> [dostęp 17.08.2022].
- Patriot, Cambridge dictionary, w: <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/patriot> [dostęp 12.03.2023].

- Piekutowski J., Prawdy znikąd, Tygodnik Powszechny, w: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/autor/jarema-piekutowski-8295> [dostęp 26.06.2022].
- Przeciszewski M., 15 lat obecności Polski w EU. Myśl europejska Jana Pawła II, w: <https://ekai.pl/15-lat-obecnosci-polski-w-ue-mysl-europejska-jana-pawla-ii/> [dostęp 02.01.2020].
- Pyskło H., Prawa człowieka w Nauczaniu Społecznym Kościoła, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/pysklo_2011_prawa_czl [dostęp 19.04.2023].
- Rola wartości w wychowaniu, Psychologia w lżejszym wydaniu, Nurty, koncepcje, badania, w: equilibrio.blogi.com.pl [dostęp 15.02.2021].
- Rozmowa z Anną Jureczko-Wilk, Pokolenie JP2 - czyli kto?, E-Civitas.pl, 04/2007, w: <https://e-civitas.pl/pl/kosciol/pokolenie-jp2-czyli-kto-2> [dostęp 04.03.2023].
- Savater F., Proste pytania. O śmierci, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/F/FA/proste_pytania_01 [dostęp 16.04.2023].
- Sporniak A., Celibat normą, wyświęcanie żonatych wyjątkiem, w: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/celibat-norma-wyswiecanie-zonatyh-wyjatkciem-161078>, [dostęp 24.05.2024],
- Stawrowski S., Tischner o narodzie i Ojczyźnie, w: M. Karolczak, red. A. Bobko, Maski i twarze patriotyzmu, Instytut Myśli Józefa Tischnera, Kraków 2012, s. 11-28, https://pau.krakow.pl/zaproszenia/2016/Seminarium_16052016_Prof_Stawrowski.pdf [dostęp 03.12.2022].
- Szarfenberg R., Teoria polityki społecznej, Wolność a polityka społeczna, Wykład 12, w: <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/tps/dzienne/> [dostęp 10.01.2020].
- św. Tomasz z Akwinu, Suma przeciw poganom, III, 67, w: <http://rodzinakatolicka.pl/rozdzial-osmy-sw-tomasz-z-akwinu-wszechmoc-boga-i-stworzenie/> [dostęp 05.04.2023].
- Tasak A., Pokolenie JP2, Pomiędzy symbolem a rzeczywistością, w: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/10851/02--Pokolenie-JP2--Tasak.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 02.04.2023].

- Tischner J., Chochoł sarmackiej melancholii, w: <https://tischner.pl/chochol-sarmackiej-melancholii/> [dostęp 19.04.2023].
- Troska o rodzinę, Duszpasterstwo d/s Emigracji, w: <https://emigracja.episkopat.pl/emigracja/troska-o-rodzine-na-emigracji> [dostęp 15.10.2022].
- Tytko M., Teoria wartości czy teoria dóbr w szkole? Realizm metafizyczny czy fenomenologia realistyczna w pedagogice?, Zagadnienia aksjologii edukacyjnej i edukacji aksjologicznej, w: [www://ruj.uj.edu.pl](http://www.ruj.uj.edu.pl) [dostęp 19.09.2020].
- Uznanie za obywatela polskiego, w: <https://www.migrant.info.pl/uznanie-za-obywatela.html> [dostęp 19.04.2023].
- Voegelin E., Lud Boży, Ośrodek Myśli Politycznej, Warszawa 1994, Kościół i sekta, fragmenty, w: www.omp.org.pl, [dostęp 18.03.2020].
- Zieja P., Piekło według Biblii i nauczania Kościoła katolickiego, Studia Ełckie, nr 21(2019), w: <http://studiaelckie.pl/pl/aktualny-numer/98-studia-elckie-21-nr-2-2019> [dostęp 19.04.2023].
- Ziobrowska J., Uwarunkowania i przebieg emigracji Polaków przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, w: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/108686/12_Ziobrowska_J_Uwarunkowania_i_przebieg_em [dostęp 19.04.2023].
- Ziobrowska J., Uwarunkowania i przebieg emigracji Polaków przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, w: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/108686/PDF/12_Ziobrowska_J_Uwarunkowania_i_przebieg_emigracji_Polakow_przed_i_po_wstapieniu_Polski_do_Unii_Europejskiej.pdf, s. 157 [dostęp 03.12.2021].
- Zuhlener P., Eine epochale Reformchance. Zum Synodalen Weg der katholischen Weltkirche, Ostfildern: Patmos Verlag 2021; recenzja W. Przygoda, w: <file:///C:/Users/Andrew/Downloads/17635-Article%20Text-36192-1-10-20220629.pdf> [dostęp 24.05.2024].
- Zuhlener P., Z Polski wyjdzie impuls, który nawróci Europę, w: <https://wiadomosci.wp.pl/z-polski-wyjdzie-impuls-ktory-nawroci-europe-6031672694772353a> [dostęp 30.02.2024].

Zwolska K., Człowiek jako homo religiosus w twórczości Mircei Eliadego,
w:https://opoka.org.pl/biblioteka/F/FA/proste_pytania_01ademii_im_Jana_Dlugosza_w_Czestochowie_Filozofia-r2010-t-n7/Prace_Na [dostęp 02.05.2023].

Zygmunt A., Jakość życia jako kategoria socjologiczna, od teorii do badań,
w:https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/12155/1/Zygmunt_Jakosc_zycia_jako_kategoria_socjologiczna_od_teorii_do_badan.pdf [dostęp 13.02.2023].

4. LITERATURA UZUPEŁNIAJACA

Biedrzycki M., Genetyka kultury, Prószyński S-ka S.A., Warszawa 1998.

Bocheński J., Zarys historii filozofii, Philed, Kraków 1993.

Chamarczuk M., Socjologiczne teorie integracyjne a rzeczywistość jednoczącej się Europy, *Seminare. Poszukiwania naukowe*, nr 20(2004), s. 245-256.

Chmielecki A., Rzeczy i wartości, PWN 1999.

Chrześcijańska myśl społeczna na emigracji, Z. Tkocz [red.], Polski Instytut Naukowy w Ameryce, „Odnowa”, Londyn – Lublin 1991.

Cichoń W., Wartości — człowiek — wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno—wychowawczej, Wydawnictwo UJ, Kraków 1998.

Corkery P., Bioethics and the Catholic moral tradition, Veritas, Dublin 2010.

Davie G., Socjologia religii, Nomos, Kraków 2010.

Drwięga M., Człowiek między dobrem a złem. Studia z etyki współczesnej, Księgarnia Duszpasterstwa Emigracyjnego, Poznań 2010.

Dziamski S., Aksjologia. Wstęp do filozofii wartości, UAM 1997.

Galarowicz J., Fenomenologiczna etyka wartości, PAT 1997.

- Galarowicz J., Ukryty blask dobra, W drodze do etyki odpowiedzialności, PAT, Kraków 2006.
- Galewicz W. (red), Z fenomenologii wartości, PAT 1988 (fragmenty prac Schelera, Hartmanna, Hildebranda).
- Ingarden R., Czego nie wiemy o wartościach, Uwagi o względności wartości, w: *Przeżycie, dzieło, wartość*, WL 1966, s. 67-82.
- Kompendium wiedzy socjologii, red. Bremond A., Couet J., Davie A., tł. Malaga K., PWN, Warszawa 2015.
- Koneczny F., O wielości cywilizacji, Kraków 1935, Capital [reprint 2015].
- Lipiec J., Świat wartości, Fall, Kraków 2001.
- Mariański J., Zdaniewicz W., Wartości religijne i moralne młodych Polaków., Pallotinum, Warszawa 1991.
- Mariański J., Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian, <http://wbs.lcs.net.pl/pliki/Maria%C5%84ski3.pdf>.
- Matusiewicz C., Psychologia wartości, PWN, Warszawa 1975.
- Mierzwa J., Podstawowe traktowanie polityki edukacyjnej Unii Europejskiej – ich ewolucja i perspektywy, http://znze.wsiz.rzeszow.pl/z01/2_Janusz%20Mierzwa_Podstawy.pdf.
- Mierzwa J., Wartości w procesie komunikowania się jednostek globalnego społeczeństwa, <http://pldocs.docdat.com/docs/index-151574.html>.
- Misztal M., Problematyka wartości w socjologii, PWN, Warszawa 1980.
- Nelicki A., Zachowanie ludzkie a doświadczenie wartości, *Przegląd Psychologiczny* 1987, nr 1.
- Nieburhr R., Chrystus a kultura, Znak, Kraków 1996.
- O'Collins J., S.J., The theology of secularity, The Mercier Press, Dublin 1974.
- Ossowska M., Socjologia moralności, Zarys zagadnień, PWN, Warszawa 2005.

- Ossowska M., Wzór demokracji, Daimonion, Lublin 1992.
- Rickert H., Sens i wartość, w: Trochimska-Kubacka B., Neokantyzm, Wrocław 1997.
- Romejko A., Polacy w Wielkiej Brytani: Interpretacja mimetyczna, Poligrafia Redemptorystów, Tuchów 2015.
- Ryczan K., Stan badań nad wartościami, w: Chrześcijański horyzont moralności, Lublin 1996.
- Ryczan K., Wartości katolików a typ społeczeństwa miejskiego, Lublin 1992.
- Scheffer P., Druga Ojczyzna, Imigranci w społeczeństwie otwartym, Czarne, Wołowiec 2010.
- Socjologia, pr. zb. Bauman Z., May T., Zysk i S-ka, Poznań 2004.
- Stróżewski Wł., W kręgu wartości, Znak, Kraków 1992.
- Stróżewski W., Transcendentalia i wartości, w: Istnienie i wartość, Znak, Kraków 1991.
- Ślipko T., Zarys etyki ogólnej, Myśl Filozoficzna, Kraków 2009 (5) .
- The Future of Europe, pr. zb., Jesuits Centre for Faith and Justice, Dublin 2006
- Wartości i zmiany, Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie, red. Jasińska – Kania A., Scholar, Warszawa 2012.
- Wartości u podstaw demokracji, Nagórny J., Derdziuk A., [red], Lublin 2002.
- Wojtyła K., Osoba i czyn oraz in studia antropologiczne, TN KUL, Lublin 2011 (3).
- Znaniecki F., Zagadnienie wartości w filozofii, w: Pisma filozoficzne, (t.2), PWN 1991.

5. LITERATURA DODATKOWA O WARTOŚCIACH

- Adamczuk L. red., Religia w dobie przełomu w Polsce, PWN, Warszawa 1991.
- Anatomia szczęścia, emocje pozytywne w językach i kulturach świata, A. Duszak, N. Pawlak [red.], WUW, Warszawa 2005.
- Bocheński J. M., Sto zabobonów, Antyk, Kraków 2008..
- Cichoń W., Wartości Człowiek Wychowanie, Wydawnictwo UJ, Kraków 2001.
- Dyczewski L, Kultura polska w procesie przemian, TN KUL, Lublin 1995.
- Frankl W., Wola sensu, tł.A. Wolnicka, „Czarna Owca”, Warszawa 2018.
- Gołaszewska M., Istota i istnienie wartości. Studium o wartościach estetycznych na tle sytuacji aksjologicznej, PWN, Warszawa 1990.
- Hołda Z., Ochrona praw człowieka, UMCS, Lublin 1996.
- Ingarden R., Książeczka o człowieku, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017.
- Ingarden R., Przeżycie, dzieło, wartość, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1966.
- Kłoska G., Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych, PWN, Warszawa 1982.
- Mariański J., Młodzież między tradycją a ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów, KUL, Lublin 1995.
- Mariański J., Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej, Nomos, Kraków 2004.
- Matuszewicz Cz., Psychologia wartości, PWN, Warszawa- Poznań 1975.
- Mierzwa J., Postawy religijno-społeczne słuchaczy Ludowego Uniwersytetu Katolickiego Archidiecezji Przemyskiej, Rzeszów 2007.
- Misztal M., Elementy systemu wartości współczesnego społeczeństwa polskiego, PWN, Warszawa 1990.

- Mysłakowski Z., Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.
- Nowak A., Patriotyzm i zdrada, Wykłady z historii Polski, Fronda, Warszawa 2024.
- Naród Ojczyzna Patriotyzm, P. Gołubców, G. Sokołowski [red.], Kompendium Nauczania Kościoła katolickiego, TUM, Wrocław 2019.
- Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny, Wydawnictwo 'Żak', Warszawa 2007 (10).
- Ossowski S., Z zagadnień psychologii społecznej, PWN, Warszawa 2000.
- Portrety i autoportret, Polacy o sobie, innych narodach, Europie i Unii Europejskiej, K. Romaniszyn [red.], 'Nomos', Kraków 2005.
- Prawne i ekonomiczne aspekty migracji, P. Kroczek [red.], BP, Kraków 2016.
- Perspektywy rozwoju Unii Europejskiej, materiały z Konferencji w Krakowie, 5-6.10.2018 r., „Wokół nas”, Gliwice 2019.
- Puzynina J., Język wartości, UMCS, Lublin - Warszawa 1992.
- Rybicki P., Społeczeństwo miejskie, PWN, Warszawa 1972.
- Skorowski H., Problematyka praw człowieka, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2007.
- Stoma L., Antropologia kultury wsi polskiej XIX w, PAX, Warszawa 1986.
- Sztompka P., Socjologia, UJ, Kraków 2002.
- Szymański M. J., Młodzież wobec wartości, Warszawa 2000.
- Świda H., Młodzież a wartości, WSiP, Warszawa 1979.
- Tatarkiewicz W., Historia filozofii, PWN, Warszawa 2022..
- Zamach na wartości chrześcijańskie w Polsce, red. P. Bortkiewicz, A. Żmijewska, Centrum Ochrony Praw Chrześcijan, Toruń 2013.
- Zdaniewicz W., Zembruski T. red., Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej, Caritas, Katowice 1999.

Zwoliński A., Patriotyzm a nacjonalizm miłość a ideologia, Petrus, Kraków 2019.

WYKRESY I TABELE

Tabela 1. Wartości w ujęciu klasycznym i zmodyfikowanym	42
Tabela 2. Profil emigranta ze względu na płeć	68
Tabela 3. Profil emigranta ze względu na wykształcenie	68
Tabela 4. Profil emigranta ze względu na stan cywilny	69
Tabela 5. Profil emigranta ze względu na ilość dzieci	70
Tabela 6. Profil emigranta ze względu na aktywność zawodową.....	71
Tabela 7. Profil emigranta - pobyt w Szkocji	71
Tabela 8. Profil emigranta - odwiedziny kraju	73
Tabela 9. Profil emigranta - kontakt z rodziną w Polsce	74
Tabela 10. Profil emigranta - miejsce pochodzenia	75
Tabela 11. Wiara i poczucie pewności w ostatniej godzinie życia	84
Tabela 12. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem (płeć i wiek)	87
Tabela 13. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem (stan cywilny, aktywność zawodowa)	88
Tabela 14. Wiara w nadprzyrodzoną rzeczywistość rządzącą światem (wykształcenie i pobyt na emigracji)	88
Tabela 15. Wiara w Boga Osobowego ze względu na płeć i wiek	89
Tabela 16. Wiara w Boga Osobowego ze względu na wykształcenie i pobyt na emigracji	90
Tabela 17. Wiara w Boga Osobowego ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	90
Tabela 18. Wiara w Boga w Trzech Osobach	92
Tabela 19. Jezus Chrystus - próba określenia	92
Tabela 20. Wiara w zbawienie na krzyżu	93
Tabela 21. Wiara w zmartwychwstanie co do duszy i ciała	94
Tabela 22. Wiara w istnienie piekła	96
Tabela 23. Wiara w dogmaty Maryjne	97
Tabela 24. Dekalog i jego zastosowanie - wartości podzielane przez emigrantów	99
Tabela 25. Życie ludzkie – początek	103
Tabela 26. Prawo do aborcji	103

Tabela 27. Prawo do aborcji (ze względu na wykształcenie)	104
Tabela 28. Prawo do eutanazji	105
Tabela 29. Dopuszczalność zapłodnienia in vitro	106
Tabela 30. Stosunek Emigrantów do pra żyjących bez ślubu	111
Tabela 31. Znaczenie ślub kościelnego w życiu Emigrantów	112
Tabela 32. Życie z partnerem/partnerką bez ślubu	112
Tabela 34. Motywy wspólnego życia przed zawarciem związku małżeńskiego	113
Tabela 36. Prawa osób żyjących bez ślubu - społeczna dyskusja	113
Tabela 37. Stosunek do spraw seksualnych - zgodność z poglądami ojca	114
Tabela 38. Stosunek do spraw seksualnych - godność z poglądami matki	115
Tabela 40. Zastosowanie przykazania „Nie cudzołóż”	115
Tabela 41. Zastosowanie przykazania „Nie pożądaj żony bliźniego swego”	116
Tabela 42. Które z wymienionych zalet uważa Pan/i za szczególnie ważne cele i wartości w wychowaniu dzieci. Proszę wybrać według stopnia ważności (nie więcej niż pięć) i ponumerować według stopnia ważności w skali 1-5	117
Tabela 43. Patriotyzm - opracowanie ze względu na płeć i wiek	120
Tabela 44. Patriotyzm - opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji	121
Tabela 45. Patriotyzm - opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	121
Tabela 47. Narażanie życia w obronie Ojczyzny - opracowanie ze względu na płeć i wiek	122
Tabela 48. Narażanie życia w obronie Ojczyzny - opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji	122
Tabela 49. Narażanie życia w obronie Ojczyzny - opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	123
Tabela 50. Identyfikacja z narodem polskim - opracowanie ze względu na płeć i wiek	124
Tabela 51. Identyfikacja z narodem polskim - opracowanie ze względu na wykształ- cenie i długość pobytu w Szkocji	125
Tabela 52. Identyfikacja z narodem polskim - opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	125

Tabela 53. Utożsamianie się z pokoleniem Jana Pawła II. Opracowanie ze względu na płeć i wiek	127
Tabela 54. Utożsamianie się z pokoleniem Jana Pawła II. Opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji	127
Tabela 55. Utożsamianie się z pokoleniem Jana Pawła II. Opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	128
Tabela 56. Stosunek do życia. Opracowanie ze względu na płeć i wiek	131
Tabela 57. Stosunek do życia. Opracowanie ze względu na wykształcenie i długość pobytu w Szkocji	131
Tabela 58. Stosunek do życia. Opracowanie ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	132
Tabela 59. Narażanie życia ludzkiego ze względu na wartości społeczne	137
Tabela 60. Pojęcie „państwa” i „państwowości” w ocenie emigrantów	141
Tabela 61. Świadomość obywatelska	144
Tabela 62. Próba definiowania demokracji	148
Tabela 63. Konotacja i rozumienie pojęcia „solidarność”	151
Tabela 64. Konotacja „Unia Europejska”	154
Tabela 65. Rozwiązywanie konfliktów moralnych ze względu na płeć i wiek	159
Tabela 66. Rozwiązywanie konfliktów moralnych ze względu na wykształcenie i pobyt na emigracji	160
Tabela 67. Rozwiązywanie konfliktów moralnych ze względu na stan cywilny i aktywność zawodową	161
Tabela 68. Ocena moralna - wyparcie wiary w poglądy czy śmierć	162
Tabela 69. Ocena moralna - wyparcie wyznawanej wiary religijnej, czy śmierć	162
Tabela 70. Zgodność z poglądami ojca. Wzorce moralne	163
Tabela 71. Zgodność z poglądami matki. Wzorce moralne	163

ANEKS

1. Kwestionariusz (formularz ankiety)

OŚWIADCZENIE PROMOTORA

Rozprawa doktorska została przygotowana pod moim kierunkiem i może być podstawą postępowania o nadanie autorowi stopnia doktora.

Data:.....

Podpis promotora rozprawy doktorskiej

OŚWIADCZENIE AUTORA PRACY

Oświadczam, że rozprawa doktorska została napisana przeze mnie samodzielnie i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami.

Przedstawiona rozprawa doktorska nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem stopnia naukowego doktora w wyższej uczelni.

Wersja rozprawy doktorskiej (przedstawiona do obrony) jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną.

Data:.....

Podpis autora rozprawy doktorskiej

OŚWIADCZENIE

Wyrażam zgodę na udostępnianie przez Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie rozprawy doktorskiej, zgodnie z obowiązującymi na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie zasadami udostępniania.

.....
(czytelny podpis autora)